جامعة استانبول
كلية الآداب

العمارة العثمانية
في
طرابلس الغرب

رسالة دكتوراه في التاريخ

إعداد
محمود العلي

إشراف
NEJAT GOYUNG

استانبول ١٤٠٣هـ - ١٩٨٣م

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sahife No:

İKİNCİ BÖLÜM

TRABLUSGARB OSMANLI İNŞA FAALİYETLERİ (1835-1911

Sahife No:

Ö N S Ö Z

Kuzey Afrika'da dört asır süren Osmanlı hakimiyeti siyasî tarih bakamından olduğu kadar medeniyet ve müesseseler tarihi bakımından da önemli neticeler doğurmuştur. Aslında bu hakimiyet, örneği Batı aleminde pek çok görülen sömürgeci bir hakimiyet değildir. Aksine zaman zaman Garp Ocakları adı verilen bu vilâyetlerin her biri merkezle bağlılıklarını muhafaza etmişler, fakat Tanzimat dönemi yakınlarına kadar hemen hemen müstakil bir şekilde idare edilmişlerdir. Ayrıca Osmanlı devleti bu vilâyetlerde bir çok medeniyet eserleri meydana getirmeye ve buralarını mamur bir hale koymaya da gayret sarfetmiştir. Bu yönüyle Osmanlı devleti idare ettiği ülkeleri madden ve manen sömüren sömürgeci ülkelerden temelde ayrılmaktadır.

Osmanlı devletinin sömürgeci bir politika takip etmeyip, bilâkis idare ettiği ülkeleri mamur bir hale getirmek için, fedakarlıklara katlanmasının izlerini diğer Kuzey Afrika ülkeleriyle birlikte Trablusgarb'da da görmemiz mümkündür. Osmanlı devrinden kalma hanlar, hamamlar, hastahaneler, yollar, şehirler, su şebekeleri, okullar bugün hala kullanılmakta olan medeniyet eserleridir. Bu canlı eserler karşısında bugün bazı Arap tarihçileri ve hatta bazı Arap devlet adamları buralardaki Osmanlı idaresini Batının sömürgeci idareleriyle karıştırmamak gerektiği hakikatini kabul ve ifade etmektedirler.

İşte bu çalışmada belirli bir bölgede, Trablusgarb'da belirli bir devrede, 1835-1911 yılları arasında yapılan imar faaliyetleri ortaya konmaya çalışılarak, yıkılış döneminin güç şartları içerisinde dahi Osmanlı devletinin merkezden hayli uzak bir bölgede imar ve inşâ faaliyetlerine ve bölgenin kalkınmasına nasıl önem verdiği belirtilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmayı yaparken başvurulan en önemli kaynak, Osmanlı tarihi bakımından şüphesiz en önemli bir kaynak durumunda olan ve o devirde merkezle Trablusgarb arasındaki yazışmaları bünyesinde toplayan Başbakanlık Arşivi olmuştur. Ayrıca bunun yanında Dışişleri Bakanlığı Hazine Evrakından ve bilhassa Trablusgarb'daki adlî sistemin ortaya konmasında Şer'iyye Sicilleri Arşivinden de istifade edilmiştir.

Bilhassa Başbakanlık Arşivinde Trablusgarb ve buradaki imar faaliyetleri hakkında bol arşiv malzemesi bulunmasına rağmen, yazılı kaynaklar aynı zenginliğe sahip değildir. Trablusgarb üzerine yapılmış müstakil araştırmalar hemen hemen yok denecek kadar azdır. Bunlar da meseleyi sadece siyasî tarih bakımından o da yetersiz bir biçimde ele almaktadırlar. Bu bakımdan bu çalışmada bilhassa imar faaliyetleri bakımından yazılı kaynak bulmak imkânı son derece sınırlı olmuş, sadece arşiv malzemeleriyle yetinilmek zorunda kalınmıştır.

Konu üç bölümde ele alınmıştır; birinci bölümde araştırmaya başlangıç olan 1835 tarihinden önceki döneme kısaca temas edilmiş, bu dönemdeki Osmanlı idaresinden ve inşa faaliyetlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde 1835-1911 yılları arasında Trablusgarb'daki Osmanlı idaresinden ve idarî teşkilâtından, son bölümde de yine bu devrede Trablusgarb'daki inşa faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Tezin sonuna çalışmaya kaynak olan arşiv belgelerinden bir bölümü örnek olarak ilâve edilmiştir. Ayrıca burada yapılan Osmanlı eserlerinden bir bölümünün fotoğrafları da bu bölümde verilmiştir. Dipnotlarda ilk geçtiği yerde müellif ve eserinin tam ismi verilmiş, daha sonraki kullanışlarda sadece müellifin soy ismi veya ismi ile yetinilmiştir.

Araştırmada rastlanabilecek uslup hatalarının bütün dikkat ve itinaya rağmen bir yabancı için kaçınılmaz olduğunu belirtmek gerekir.

Bu çalışmada Edebiyat Fakültesinin ve bilhassa Tarih bölümünün öğretim üye ve yardımcılarının kıymetli rehberliklerinden daima istifade edilmiştir. Burada bu çalışmayı yönetme lütfunda bulunan ve hazırlanma süresinde yol göstericiliğini esirgemiyen Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi birimi öğretimüyesi Prof. Dr. Nejat Göyünç'e, Arap Dili ve Edebiyatı birimi öğretim üyesi Prof. Dr. Nişat Çetin'e, Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi birimi öğre-üyesi Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na, İktisat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'na, Dr. Mehmet İpşirli, Dr. M.Akif Aydın ve Adnan Şişman'a teşekkürü bir borç bilirim. Bu arada çalışma sırasında bana her türlü kolaylığı gösteren Tarih bölümü kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Başbakanlık ve Şeriye Sicilleri Arşivi yetkililerine teşekkür etmeyi de yine borç telâkki ederim.

İstanbul, 20 Haziran 1982

MAHMUT ALİ

B İ B L İ Y O G R A F Y A

I- BELGELER:

A- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ (İSTANBUL: 1- Ayniyat Defteri: Nr.135, 139, 995, 996, 1000, 1016, 1018, 1020, 1021, 1023, 1058, 1059, 1060, 1062, 1068, 1069, 1070, 1071, 1143, 1144, 1147, 1150, 1411, 1517, 1519, 1535.

2- Bab-ı Âlî Evrak Odası: Gelen-Giden Defteri: Nr. 390/9-1, 391/9-2, 392/9-3, 393/9-4, 395/9-6, 396/9-7, 422/10-23, 438/10-39, 442/10-49, 450/10-51, 465/10-60, 763/39-6, 545/14-8, 583/17-8.

3- Cevdet Tasnifi:

a- Cevdet Adliye No. 834, 1042, 1109.

b- Cevdet Askerî Nr. 1749, 10368, 19881, 24113, 26342, 35686, 41519, 4594.

c- Cevdet Dahiliye: Nr.4309, 4448, 13406, 14947.

d- Cevdet Maarif: Nr.2027.

e- Cevdet Maliye: Nr.3486, 5090, 14340, 28104.

f- Cevdet Nafia: Nr.430.

h- Cevdet Sıhhiye: Nr.327.

4- Cezayir Defteri: Nr.19, 20, 21, 22.

5- Hatt-ı Hümâyun: Nr. 18298, 18677, 19763, 22407, 22416, 22421, 22421 A, 22421 B, 22434, 22442, 22443, 22452.

6- İrade Tasnifi:

a- İrade Dahiliye: Nr. 5150, 7502, 10810, 11850, 13220, 14069, 15454, 15583, 15712, 16778, 17138, 18655, 18829, 22551, 23644, 24423, 27176, 27615, 23440, 28584, 28931, 29069, 32399, 35476, 36544, 37389, 38629, 39041, 40035, 41010, 42454, 45957, 46429, 48280, 48299, 49429, 67018, 67673, 76902, 79756, 83148, 94407, 96451.

b- İrade Meclis-i Mahsus: Nr.951, 1567, 3132.

c- İrade Meclis-i Vâlâ: Nr.3896, 4503, 5957, 6958, 6972, 8599, 8727, 9000, 9097, 10948, 11425, 11636, 12248, 12322, 18225, 19052, 19463, 19500, 21690, 23067, 23197, 23853, 25955, 26209.

d- İrade Hâriciye: Nr.8346, 16002, 18076.

e- İrade Şura-yı Devlet: Nr.228, 1351, 1975, 2685, 2739, 3300, 3608, 3679, 3847, 4737, 5705.

7- Maliyeden Müdevver Defter: Nr.400, 403, 1712, 8694, 8781, 9067, 9113, 9281, 10551, 10712, 11138, 11141, 11142, 11151, 11210, 12720, 13103, 13227, 13348, 13355, 13514, 14070, 14355.

8- Mesâil-i Mühimme (Trablusgarb): Nr.2089, 2090, 2097, 2098, 2106.

9- Mühimme Mektume: Nr.9

10- Mühimme Defteri: Nr.200, 201, 203, 204, 207, 209, 212, 218, 219, 221, 223, 226, 227, 229, 233, 256, 260, 263.

11. Nafia Nezareti: Nr. 4 (TRM)D.3-22 (TRM)D,11-26(TRM)D, 6-84 (TRM) D, 15-90(TRM)D,12-107(TRM)D,12-108(TRM)D,12-1(PTT)D,5-73 (PTT)d-2,(PTT)2-73,(PTT)3-4/2.

12- Sadaret Mümtaze kalemi tasnifi (Trablusgarb Kataloğu):

a- Sadaret Mümtaze kalemi, T.G(Mülkiye ve askerî tıbbiye) Nr.15/1

b- ...., T.G (Ticaret ve Ziraat):Nr.23/1,23/2,23/3,23/4.

c- ...., T.G (Tucaret ve Nafia):Nr.24/1, 24/5,24/9,24/10.

d- ...., T.G(Dahiliye):Nr.6/1, 6/5,6/6,6/8,6/9,6/10,6/12. 6/22, 6/23, 6/24, 6/27, 6/30.

e- ...., T.G(Maarif):Nr.16/2, 16/5, 16/6, 16/9.

f- ...., T.G(Adliye ve Mezahib): Nr.3/1, 3/4, 3/6, 3/8, 3/10, 3/12, 3/13, 3/14, 3/16, 3/19, 3/20.

13. Trablusgarb Ayniyat Defteri: Nr.914, 915, 916, 917, 918, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028.

15- Yıldız Tasnifi:

Kısım No: 14, Evrak No: 207, Zarf No: 126, Karton No: 7.

Kısım No: 14, Evrak No: 331, Zarf No: 126, Karton No: 8.

Kısım No: 14, Evrak No: 388, Zarf No: 126, Karton No: 9.

Kısım No: 14, Evrak No: 1379, Zarf No: 126, Karton No: 10.

Kısım No: 21, Evrak No:148/28, Zarf No:86, Karton No: 64.

B- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI HAZİNE EVRAKI:

Karton No: 517 Dosya No: 1

...... No: 518 ..... No: 204,281

C- ŞERİ'YYE SİCİLLERİ ARŞİVİ

1- Anadolu Kadılık Defteri, Sayı: 1,8,12,15,16,17,18,23,24,28,35.

2- Rumeli ve Anadolu Kadılık Defter: Sayı, 15.

3- Tatbik Mühür defteri (Anadolu defteri) Sayı:12,13,14.

D- HARİTALAR:

Trablusgarb şehri ile Civarını gösterir, el ile çizilmiş harita, Mik:1/3000, sene,1305, Ü.92310.

Trablusgarb ve Bingazi haritası, el ile, sene (116x120)1, h, ü.92811

Trablusgarb ve Bingazi haritası, el ile (49x68)1, h, ü.93502

II- YAZMA ESERLER:

Ali ve Ahmet Nuri; Trablusgarb ve Bingazi ve Fizan Kıtalarına Dâir, ük 5002-1301.

Celâl Paşazâde Tevkii Mustafa; Tabakatü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik, Ayasofya Kt. 3296.

Cemâl Ahmed; Coğrafya-yı Umumî, ük 4445.

Ebu Abdullah Muhammed Bin Galbun; Tarihi Galbun, Beyazi Kt, Velliyyül-din Cevdet Paşa, No:132.

Memâliki Osmaniyenin Nüfusu-ı Muharrerenin İcmâli, ü.947.

Muhyid-din ve Zeki Fuad beyler tarafından yapılan Trablusgarb ve Bingazi seyahatın hakkında rapor, ük 8897.

Sadık el-Müeyyed; Sahra-yı Kebirinde Seyahat ve Şeyh Sünusi ile Mülâkatı, ÜK 4526.

Trablusgarb şehri Manzaraları (Album) ÜK 90404.

Trablusgarb şehri Manzaraları (Album) ÜK 90788.

III- BASMA ESERLER:

Abul-Muzaffer, Recep; Trablusgarb Ahvali, İstanbul, 1327

Ahmet Lûtfî; Tarih-i Lûtfî, C.I-IV, İstanbul, 1290-1294.

Albayrak, Sadık; Son Devir Osmanlı Uleması, C.I-V, İstanbul, 1334.

Ali Rıza; Trablusgarb Turuk-ı Muvasalâtı, İstanbul, 1334.

Ali Rıza Seyfi; "Trablusgarb Donanmasızlıktan Yanıyor", Donanma. II(IV)1328, s.1528-41.

Beğen Fahri: 20.Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 1973.

Bergna Constanzıo; Trablus min 1510-1850, Trc,Halife et-Tüleysi Muhammed Trablus, 1969.

Câmi; Trablusgarb'dan Sahra-yı Kebire doğru, İstanbul, 1929.

Carım Fuad; Türklerin Denizciliği, Berksoy Matbaası, 1965.

Charles Feraud; el-Havliyyatü'l-Libiyye, Münzu'l-Fethi'l-Arabi Hatta'l-Gazvi-İtali, trc.'Abdü'l-Kerim el Vafi, Libya, 1973.

Coro, Francesco; Libya Esna'e'l-Ahdi'l-Osmaniyyei's-Sani, trc, Halife et-Tüleysi, Muhammed, Trablus, 1971.

Çaycı, Abdurrahman; La Question Tunisienne et La Politique Ottomane (1881-1913) trc, Abdü'c-Celil et-Temimi, Tunus, 1973.

________; "İtalya'nın Tunus Üstünlük Teşebbüsü, Cedeyda meselesi, Bu meseleye Osmanlı Devletinin Müdahale ve Hakemliği", VI, Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1961, S.497; TD.17-18 (İstanbul 1963) s.219-241.

ed-Decani, Ahmed Sıdkı; Libya Kubeyle'l-İhtilali'l-İtali, Trablus, 1971

ed-Decani, Ahmet Sıdkı ve el-Hac 'Abdu's-Selam; Vesaik Tarih-i Libya'l-Hadis, Beyrut, 1974.

Göyünç, Nejat; "Trablusgarb'a ait bir layiha", Osmanlı Araştırmaları (İstanbul 1980) sayı:1, s.235-256.

Hasan Safı; Trablusgarb Tarihi, İstanbul,1328, 1.Kısım, s.84.

Hayr Faris Muhammed; Tarihu'l-Ceza'iri'l-Hadis, Dımeşk,1969.

İlter, Aziz Sâmih; Şimâli Afrika'da Türkler, İstanbul, C.1-II,1936.

Karasapan, Celâl Tevfik; Libya (Trablusgarb, Bingazi ve Fizan) Ankara,1960.

Kurat, Akdes Nimet;"Berberî Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)" Tarih Araştırmaları Dergisi (Ankara,1964) sayı:2-3, s.175.

Kuran, Ercümend;"Gazavat-ı Cezâirli Hasan Paşaya dair", TD. (İstanbul,1960) sayı:15, s.95.

Major, Anthony J.Cach; Libya, Under the Second Ottoman Occupation, Tripoli,1975.

Mehmed Behcet; Tarih-i İbni Galbun, Der Beyan Trablusgarb, İstanbul,1929.

Mehmed Hıfzı; "Osmanlı Afrikası", Donanma,II(IV) 1328, s.1553-62.

Mehmed Muhsin; Afrika Delili, Kahire,1312.

Mehmed Nuri-Mahmud Naci; Trablusgarb, İstanbul,1330.

Mehmed Râşid Efendi; Tarihi Râşid, C.1, İstanbul,1281.

Mehmed Süreyya; Sicill-i Osmanî, C.I-IV, İstanbul, 1311.

Mine, Erol; "Amerikan İlişkileri" Tarih Araştırmaları, (Ankara 1979-1980) sayı:1, s.129.

en-Nâib, Ahmed; el-Menhelü'l-Azb fi Tarih Trablusgarb, Libya (TY)

Orhonlu, Cengiz; "Tarbulgarb Maddesi" İslâm Ansiklopedisi, C.12/I (İstanbul 1979) s.445-52.

Ömer Subhi; Trablusgarb ve Bingazi ile Sahra-yı Kebir ve Sudan merkezi, İstanbul, 1307.

Pakalın, M.Zeki; Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.I-III, İstanbul,1971.

Rafık, 'Abdü'l-Kerim; el-'Arap ve'l-'Osmaniyyun, Dımaşk,1974.

Salik el-Müeyyed; Afrika Sahra-yı kebirinde seyahat, İstanbul,1314.

Sırma, İhsan Süreyya; "Fransa'nın Kuzey Afrikadaki Sömürgeciliğine Sultan II.Abdülhamid'in Panislamit Faaliyetlerine aid bir kaç vesika", Tarih Enstitüsü Dergisi (İstanbul 1977) sayı: 7-8, s.157.

Süleyman A'vanzâde Mehmed; Trablusgarb ve Devlet-i Aliyye, İtalya vekayi-Harbiye, İstanbul (b.t.y) s.176.

Şemseddin Sâmi; Kamus'l-A'lam C.I-IV, İstanbul,1311.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara,1965.

__________; Osmanlı Tarihi, C.I, Ankara 1975.

Ülgen, Ali Saim; "Trablusgarb'ta Turgut Reis Mimarî Manzumesi", Vakıflar Dergisi (Ankara 1926), sayı: V, s.87.

"Geçen Asr Sonlarında Osmanlı Afrikası" İstanbul, yeni seri 1, Nr.10-12, 1948.

"Trablusgarb Salnamesi" seneler, 1287, 1290, 1292, 1293, 1294, 1295, 1301, 1302, 1309, 1310, 1312.

IV- GAZETELER:

Ma'lumat: sayı: 2,3,4,5,8,10,12.

Tanin, sayı:1,3,5,7,8.

Takvim-i Vakayî: sayı: 1,2,3,4,5,6,7, 8, 9, 11,12,13,14,15,16,17,18, 19,20,21,22,23,24,25.

Trablusgarb Gazetesi: Not: Mevcut sayı, sene,1324 (1908) 38.yıl,1253.

KISALTMALAR

A. MTZ. TG. Sadaret Mümtaze Kalemi, Trablusgarb

BA. Başbakanlık Arşivi

Bk. Bakınız

İA. İslâm Ansiklopedisi

İD. İrâde Dahiliye

İH. İrâde Hariciye

MD. Mühimme Defteri

MM. Mesail-i Mühimme

MV. Meclis-i Vâlâ

ŞD. Şûra-yı Devlet

ŞSA. Şeri'yye Sicilleri Arşivi

TD. Tarih Dergisi

TG. Trablusgarb

ÜK. Üniversite Kütüphanesi

Hicrî Ayların Kısaltmaları

M Muharrem

S Safer

RA Rebiyülevvel

R Rebiyülâhir

Ca Cemâziyelevvel

C Cemâziyelâhir

B Recep

Ş Şaban

N	Ramazan
L	Şevval
Za	Zi'l-ka'de
Z	Zi'l-Hicce

G İ R İ Ş

TRABLUSGARB'TA OSMANLI İDARESİ

(1551 - 1835)

I- TRABLUSGARB'TA OSMANLI İDÂRESİ

(1551-1835)

A- Trablusgarb'ın Osmanlı Geçişi:

İspanyollar, Son Endülüs İslâm devletini ortadan kaldırdıktan sonra Kuzey Afrika'da Müslümanları takip etmek ve buralarını da Hıristiyan dünyasına katmak istiyorlardı. Aragon Kralı Ferdinand'ı bu konuda teşvik edenlerin başında Kardinal F.Jimenes yer alıyordu. Nitekim mezkûr Kardinalın başında bulunan bir kuvvet Cezâyir'de Vahran (Oran) limanını almıştı. 16.Yüzyılın ilk yarısında İspanyollar Kuzey Afrika sahillerinde daha bir çok liman kentini almışlardı.[1] Becabe, Tlemsen, Tunus ve bu arada 1510 yılında Trablusgarb İspanyolların eline düşmüştü. Müstevliye karşı yerli direnme kuvvetleri, bir taraftan teşkilâtlanırken, diğer taraftan da islâm dünyasından her yola başvurarak yardım istiyorlardı. Türkler başta bu direnme teşkilâtı içerisinde resmî olmıyan bir şekilde ve gönüllü olarak çalışmışlardı. Bu gönüllü Türkler içerisinde Oruç Reis ve kardeşleri ve bunların yanlarında yetişen pek çok ünlü denizci de yer almaktadır. Oruç Reis'in bu mücadele esnasında şehit olması üzerine direnmeyi yöneten ve Cezâyir'den İspanyolları çıkararak burada kendi devletini kuran Hızır Reis sonraları Kanunî Sultan Süleyman'a intisab ederek Barbaros Hayrüddin Paşa diye şöhret buldu. Barbaros Hayrüddin Paşa 1533'de Kaptan-ı deryası ve Cezâyir beylerbeyisi oldu.[2] Bu şekilde Kuzey Afrika'da resmî olmayan gönüllü Türk mukavemeti resmî bir şekil almış oluyordu.

---

(1) Constanzıo Bergna: Trablusgarb min 1510-1850, trc. Muhammed Halife et-Tüleysî, Trablusgarb, 1969, s.23.

(2) Enver Ziya Karal: Barbaros, İ.A., C.I.İstanbul,1979, s.311.

Trablusgarb'taki müdahelesi de gene aynı şekilde gayrî resmî olarak yerli mukavemeti teşkilâtlandırmak üzere, yardım talebinde bulunmak için gelen heyetin müracaatı üzerine Kanunî Sultan Süleyman'ın Murad Ağa'yı göndermesiyle başlar. (3) Murad Ağa 1537'de Tâcura'da bir beyliğin sınırlarını 1543'te Mıslata ve Terhuna'ya ve 1544'te Garyan ve Beni Velid'e kadar genişletti. Sonra beylerbeyliğin sınırı Trablusgarb'ın o zaman ki hakimleri olan şövalyelerinin saldırıları sonuncu yeniden küçüldü. 1551'de Cerbe kuşatmasında Andrea Doria'yı atlatabilen Turgut Reis'in uyarısı üzerine Osmanlılar Trablusgarb'a resmen müdahale ettiler. Sinan Paşa kumandasında 112 büyük ve 50 hafif gemi ve 12000 yeniçeri'den ibaret olan Osmanlı donanması Malta'ya uğradıktan sonra 1551 yazında Trablusgarb'ı fethetti. (4) Ancak Sinan Paşa Trablusgarb beylerbeyliğini fetihte büyük hizmeti olan Turgut Reis'e vermiyerek Murad Ağa'ya verdi. (5) Murad Ağa Zuvvara'da Malta Şövalyeleri saldırılarına karşı koyarken, Turgut Reis Kalbriya kıyılarını vuruyor, korsanlık yapıyordu. Sadrazam Rüstem Paşa ile ihtilâfı olan Turgut Reis ancak 1533'te Kanunî Sultan Süleyman ile yaptığı bir mülakattan sonra Murad Ağa'nın yaşlılığını ve bu stratejik yerde hem yerli hem de Hıristiyan dünyasının mukavemet ve saldırılarına karşı koyamıyacağını söyleyerek Trablusgarb beylerbeyliğini elde etti. (6) 1551'den beri resmen Osmanlı hakimiyeti altına giren Trablusgarb'ta Osmanlı İdâresi 1835 yılına

---

(3) Aziz Sâmih İlter, Şimâli Afrika'da Türkler, İstanbul, 1936, C.II, s. 186.
Celâl Tevfik Karasapan, Libya (Trablusgarb, Bingazi, Fizan) Ankara, 1960, s.107.

(4) Bergna, s.48

(5) Bergna, s.63

(6) Mahmud Naci, Trablusgarb, İstanbul,1330, s.131; Bergna, s.67

kadar değişik bir takım merhalelerden geçmiştir.

B- 1551-1835'e Kadar Trablusgarb'ta Osmanlı İdâresi

Trablusgarb'ta 1551'de başlıyan ve yaklaşık dört asıra kadar süren Osmanlı İdâresinin 1835'e kadar olan devresini üçe ayırarak incelemek gerekir.

a) Beylerbeylik zamanı (1551-1603).

b) Dayılar zamanı (1603-1711).

c) Karamanlı Sülâlesi zamanı (1711-1835).

a) Beylerbeylik Zamanı (1551-1603)

Bu araştırmada esas itibariyle 1835'den sonraki devre üzerinde durulduğundan bu tarihe kadar olan devre, ana hatlarıyla ele alınmış ve asıl konuya ışık tutacak ölçüde siyasî tarihe yer verilmiştir.

926H/1519M'da Murat Ağa'ya, Trablusgarb beylerbeyiliği verilmiş ve Haçlıları buradan uzaklaştırma vazifesiyle mükellef tutulmuştu. Murat Ağa başlangıçta Tâcura'da karargâh kurdu. [7] Trablusgarb'ın fethedilmesi tamam olduktan ve Haçlılar buradan kovulduktan sonra Murad Ağa'nın Trablusgarb'a Beylerbeyi tayin edilmesine dair emir yenilendi ve Murad Ağa İdâre Merkezini buraya nakletti. Murat Ağa Kalede koruyucu olmak üzere bir miktar yeniçeri bıraktı ve bazı memurlar tayin etti. Malta şövalyelerinin "Aziz Ligonarda" adını verdikleri kiliseyi camiye tahvil etti. Bu icraat, kısa süren Murat Ağa dönemini diğerlerinden ayıran önemli olaylardan biridir. Ayrıca Marat Ağa Malta şövalyelerinin 1552 yılında Züvvare'ye yaptıkları saldırıyı önledi ve onları bozguna uğrattı. Murad Ağa'nın Trablusgarb Beylerbeyliği ölümüne kadar devam etti (963-1555). [8] Onun yerine Trablus-

(7) İlter; s.196

(8) Bergna; s.67

garb Beylerbeyliğine Turgut Reis geçti. Trablusgarb'ta otoritenin yerleşmesi Turgut Reis'e nisbet edilir. 963H,/1555M'de beylerbeyi olarak tayin edilince ilk iş olarak iç bölgeleri itaat altına almaya başladı. (9) Bu arada Cerbe'yi hıristiyanlardan geri aldı. (10) Trablus'u İspanya'ya karşı girişilecek korsanlık çalışmalar için bir üs yaptı ve Cerbe'yi geri almaya çalışan Hıristiyanları hezimete uğrattı, Borno ile ticârî ilişkiler kurdu. Trablusgarb, Turgut Reis'in beylerbeyliği zamanında büyük bir güvenlik içerisinde parlak bir iktisadî ve ticârî hayat yaşadı.

Turgut Reis'e, 972/1564 yılında Piyâle Paşa ile birlikte Malta harbine katılması emredildi. Malta seferi onun son seferi oldu ve bu seferde şehid edildi. (11) Turgut Reis'in vefatıyla Osmanlı İmparatorluğu bir kahramanını, Trablusgarb'ın en üstün idarecilerinden birini kaybetmiş oldu. Turgut Reis'in cenazesi Trablusgarb'a getirilerek yaptırmış olduğu ve kendi adıyla anılan caminin avlusuna defnedildi. Turgut Reis'in türbesi o günden bugüne Trablus'luların her vesileyle ziyaret ettiği bir ziyaretgâh olarak devam edip gelmektedir.(12)

Turgut Reis'den sonra Trablus beylerbeyliğinin gerilemeye başladığını söylememiz mümkündür. Haleflerinden hiçbiri idarede onun yerini dolduramadı. Bu dönemde beylerbeylerinin rolü, eyaletin her tarafında çıkan isyanları bastırmaya münhasır kalmıştır.

Turgut Reis'ten sonra onun yerine geçen Mehmet Paşa zamanında Tacûra'da çıkan isyan, Trablus beylerbeyliğine getirilen Kılıç Ali

---

(9) İlter, s.196

(10) Abdü'l-kerim Rafık, el-Arab ve'l-Osmaniyyun, Dımşek, 1974, s.103.

(11) Charles Feraud: el-Havliyyatü'l-Libiyye, Münzu'l-Fethi'l-Arabı hatta'l-ğazvi'l-İtali, trc.Abdü'l-Kerim el-Vâfi, Libya,1973, C.I, s.154.

(12) Hasan Safî: Trablusgarb Tarihi, İstanbul,1328, 1.Kısım, s.42

Paşa tarafından bastırılmıştır. Ne var ki, Kılıç Ali Paşa'nın Trablus beylerbeyliği kısa sürmüş, önce Cezayir beylerbeyliğine, oradan da kaptan-ı deryalığa getirilmiştir. (13) Kılıç Ali Paşa'dan sonra Trablus beylerbeyliğine dirayetli bir kimse gelmemiştir. Esasen idare başına gelen beylerbeyleri memleketin çeşitli bölgelerinde çıkan isyanlarla uğraşmaktan Trablus'ta kuvvetli bir idare kurmaya vakit de bulamamışlardır. Kılıç Ali Paşa'dan sonra sırasıyla: Cafer Paşa, Ramazan Paşa, Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa, İbrahim Paşa Trablusgarb beylerbeyliğine getirilmişlerdir. (14) Yine bu devrede Trablus'a dirayetli beylerbeylerinin gelmeyişi memleketin idaresinde yeniçerilerin rolünü gittikçe arttırmış ve istikbaldeki dayılar devrine müsait bir zemin hazırlamıştır. Yeniçerilerin gittikçe artan tahakkümlerine direnmek isteyen Ramazan Paşa gibi bazı beylerbeyleri de bizzat yeniçeriler tarafından öldürülmüştür. (15)

Trablusgarb'daki son beylerbeyi İskender Paşa'dır. 1600 yılında Trablus beylerbeyliğine getirilen İskender Paşa yeniçerilerle baş edemedi ve Trablusgarb'ı terketmek zorunda kaldı. Ondan sonra Selim Paşa beylerbeyliğine gelmişse de ülke idaresinin esasen fiilen yeniçerilerin elinde olduğunu gören Selim Paşa resmî idareyi de onlara teslim etti. (16) Böylece Trablusgarb'ın hayatında yeniçeri ileri gelenlerinden oluşan bir divanın hakim olduğu yeni bir devir başlamış oldu.

---

(13) Muhammed Hayr Faris: Tārihu'l-Cezā'iri'l-Hadīs, Dımşek, 1969, s.50.

(14) Bergna, s.92 ve s.362.

(15) Bergna, s.106.

(16) Bergna, s.106.

b- Dayılar Devri (1606-1711)

Yeniçeriler Divanı kurulduktan sonra ülke idaresini yeniçeriler üstlendiler. Yeniçeriler Divanı bir takım kaide ve esaslar üzerine kurulmuştu. Divan başkanlığını kendileri arasından seçilen bir yeniçeri altı ay müddetle yürütecekti. (17) Divan Başkanlığına ilk defa seçilen Süleyman adında bir yeniçeri idi. Süleyman ilk andan itibaren, nizamı bozmaya, otoritenin tamamını ele geçirerek divan başkanlığında sürekli kalmaya çalıştı. Ancak divan azaları onun maksadını anladılar. Bu durum karşısında Trablus şehri ikiye ayrıldı; Süleyman'a yardımcı olanlar ve divan kanununa saygı gösterilmesini isteyenler.(18) Bu mücadelede divan kanununa saygı gösterilmesini isteyenler ağır basınca Süleyman çoğunluğun isteklerine boyun eğmeğe mecbur oldu. Yerine başka bir yeniçeri başkan seçildi. Böylece divan, altı aylık başkanlıklarla idare edilmeye devam etti.

Bu durum 1611 senesine kadar sürdü. Bu devrede divan, ülkede sükûneti sağlamış ve zikre değer herhangi bir isyan çıkmamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilmişse de yine de devlet oraya vâliler göndermeyi ihmal etmemiştir. Tabiatıyle bu vâlilerin rolü artık çok sınırlı idi.

Bu arada 1613 yılında Safer adlı bir yeniçeri seçim yoluyla divan reisliğini ele geçirmeye muvaffak oldu. Ancak sahip olduğu zekâ ve zenginlikle divanı, yetkinin bir şahsın elinde toplanmasına ikna etti. Bütün yetkileri elinde toplayarak dayı lakabıyla anılmaya başladı. (19) Safer bununla da yetinmeyerek Osmanlı Devleti tarafından Trablusgarb'a vâli olarak tayin edilmesini de sağladı. Böylece divanın ve vâlinin yetkilerini elinde toplayan bir Dayı oldu. Safer oto-

---

(17) Bergna, s.108.

(18) Bergna, s.108.

(19) Bergna, s.114.

riteyi tek başına elde toplayınca düşmanlarını sürgün ederek memleketi dilediği gibi idare etti. Yeniçeriler Divanı, Safer'in bu keyfi idaresinden hoşnud olmadı ve nihayet ondan kurtulmak için İstanbul'a başvurmak zorunda kaldı. Bu başvuru üzerine Osmanlı Devleti Trablusgarb'a bir heyet göndererek Safer'i idam ettirdi ve mallarını musadere etti. Bu tarihten sonra gerek emniyet ve gerekse imar cihetinden Trablusgarb tarihinde belirli izler bırakan birkaç dayı işbaşına gelmiştir. Bunların en önde geleni bir deniz subayı olan ve cesâreti ve deniz savaşlarıyla tanınan sakızlı Mehmed Paşa'dır. (20) Sakızlı Mehmed Paşa, aynı zamanda kayınpederi olan Dayı Ramazan'dan silâh zoruyla idareyi ele geçirdi. Böylece kayınpederinin yerine dayı olan Sakızlı Mehmed Paşa bir taraftan otoriteyi tesis etti, diğer taraftan perişan olan maliyeyi düzeltti. Bütün yetkileri kendinde toplayarak Trablusgarb'da huzur ve düzeni sağladı, ticareti geliştirdi. Daha sonra da Osmanlı Sultanından 1043H/1633M. yılında kendisinin vâli olarak tayinine dair ferman elde etmeyi başardı. (21) Bu arada korsanlığı destekleyerek Trabluslu gençlerin çoğunu. o dönemde hayli parlak durum kazanmış olan korsanlığa yöneltti. Onun bu çalışmaları eyaletin bütçesine yüksek kârlar sağladı. (22) Ancak Dayı Mehmed, son zamanlarda zulmetmeye başladı. Bunun üzerine zabitleri onun aleyhine dönerek ecnebi bir tabîb vasıtasıyla onu zehirlettiler. Sakızlı Mehmed Paşa 1059H/1649 M. senesinde vefat etti. Vâliliği 18 yıl sürdü. Turgut Reis Kabristanı civarına defnedildi. (23) Divan, Mehmed Paşa'nın yerine acele olarak

---

(20) Mehmud Naci, s.134; Bergna, s.143.

(21) Bergna, s.143-145.

(22) Bergna, s.143-145

(23) Ahmet en-Nâib: el-Menhelü'l-Azb fi Tarihi Trablusgarb, Libya (TY) s.240; Bergna, s.146.

Sakızlı Osman Paşa'yı seçti. Sakızlı Osman Paşa, kahramanlığı, tedbirliliği ve bilgisiyle tanınmış bir deniz korsanıydı. İşbaşına geldikten sonra memleketi iyi bir şekilde idare etti. Bütün yetkileri ele geçirdikten sonra adalet ve hakkaniyete ehemmiyet verdi. Beni Velîd isyanını bastırdı. Komşularıyla olan ticârî hayata emniyet getirdi. Yabancı tâcirlere Trablus'ta ikamet izni vererek onlara hoşgörü gösterdi. Keza zamanında Hıristiyanlara daha geniş dinî hürriyet verdi. Bu vesileyle hıristiyanlar Trablus'da misyonerlik merkezleri kurabildiler.

Yine bu devrede Trablus'lu korsanlar komşu denizleri kontrolleri altına aldılar. Bütün Avrupa devletleri Trablus korsanlarının isteklerine boyun eğmek zorunda kaldılar. (24) Ayrıca bu devrede imar faaliyetleri de canlandı. Ne var ki, Osman Paşa da bütün bunlardan sonra keyfî idare yoluna saptı. Ganimetleri kendisi için almaya başladı. Kendi arzusuna göre fiatları ayarladı. Neticede Trablus'lular ve yeniçeriler onun yaptıklarından dolayı sıkıntıya düştüler. 1082H/1671M yılında Osman Paşa'nın donanmaları savaşa çıkmış, birçok ganimet elde etmişti. Ne var ki Osman Paşa ganimetlerin hepsini kendisine ayırdı. Bu sebeple yeniçeriler kızdılar ve onun yaptıklarını protesto etmek için toplandılar. Osman Paşa yeniçerilerin üzerine ateş açtırdı. Böylece yeniçerilerle Osman Paşa arasında başlayan silâhlı mücadelede Osman Paşa başarısızlığa uğrayacağını anlayınca kendi kendisini zehirledi ve 23 sene süren hükümranlıktan sonra 1083H/1672M'de vefat etti. (25) Osman Paşa'dan sonra Yeniçeriler Divanı, reislerinin bütün yetkileri kendi nefsinde toplamasından kaçınmak için reisin yanına bir de yardımcı

---

(24) Bu devredeki korsanlık faaliyetleri ve Garp Ocakları hakkında geniş bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat "Berberî Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)", Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1964, Sayı:2-3, s.175.

(25) Bargas, s.228; en-Nâb, s.247.

(kahyâ) seçtiler. 1672'de kendisini zehirleyerek öldüren Osman Paşa'dan sonra reisliğe bir başka Osman Paşa'nın getirildiği görülmektedir. Ne var ki divanın ileri gelen üyelerinden olan ve bu seçim sırasında seferde bulunan Mısırlıoğlu İbrahim, bu seferden dönüşte Osman'ın reis seçilmesine itiraz etti. Bunun üzerine onu aynı yıl içinde Osman Paşa azledilip öldürüldü. (26) Onun yerine Bali Çavuş Dayı, Mustafa Pehlivan da O'na kâhya olarak seçildi. Dayı Bali Çavuş işleri zabtu rapt altına alarak idareye başladı. Ancak Tunus Dayısı olan Hamide Paşa oğlu Murad Bey, 1083H/1672M yılında Trablus'a hücum etti ise de İstanbul işe müdahale etti ve taraflar arasındaki çekişmeyi durdurdu.

Bali Çavuş 1086H/1675M yılında vefat etti. (27) Daha önce sürgüne edilen ve Osman Paşa'nın reis seçimine karşı çıkan Mısırlıoğlu İbrahim, Bali Çavuş'tan sonra yeniçeri zabitlerinin en meşhurlarından ve en nüfuzlularından biri oldu. İdarî işlerde kendilerine danışacağına dair birtakım vaadlerde bulununca divan kendisini reis seçti. Mısırlıoğlu İbrahim vergi toplamak gibi bazı idarî görevleri divanın önde gelen subaylarına verdi. Ne var ki, halka yüklenen yüksek vergiler onların bunu ödeyememesine ve isyanlarına sebep oldu. Öteyandan bazı yeniçeriler de onun idaresinden hoşnud değillerdi. Bunlar Mısırlıoğlu'na karşı çıktılar. Mısırlıoğlu da onları Trablus'tan kovdu. Bu hadiseler üzerine yeniçeriler aralarından bir heyeti şikâyet için İstanbul'a gönderdiler. Heyet, Hac bahanesiyle Mısır yolundan gitti. Oradan da İstanbul'a vardı. Şikâyet ve isteklerini Osmanlı Sultanına takdim etti. Mısırlıoğlu İbrahim, bu durumu öğrenince eyaleti 15 sene idare ettikten sonra, korkup kaçarak Trablusgarb'ı terk etti. (28)

---

(26) İlter; s.226.
(27) Ez-Zâvi; s.248.
(28) Ahmed Raşid Efendi; Tarihi Râşid, İstanbul,1281, C.1, s.331.

Mısırlıoğlu İbrahim'den sonra dîvan uzun müddet liyakatlı bir reis seçemedi. Bunun neticesinde bu dönemde Trablusgarb iktisaden çökmeye başladı. Emniyet ve asayiş bozuldu. Destâri Mehmed Paşa zamanında Fizân valisi en-Nâsır başkaldırdı. İsyanı bastırılır bastırılmaz Fizân'da 1108H/1695M yılında yeniden ayaklanma çıktı. (29) Ayrıca Mansur b. Halife Sert taraftarlarında isyan etti. Ancak ordu kumandanı Yusuf Bey onu bastırdı. 1112H/1699M yılında batı bölgelerinde güvenliği sağlamak için Halil Bey komutasında bir sefer tertib edilmiş ise de, kumandanlar arasında beliren anlaşmazlık yüzünden bu sefer yarıda kaldı. Divan, Dayı Mehmed Paşa'yı azlederek onun yerine Turgutlu Osman'ı seçti. Ancak bu Osman da zayıftı. Bu sebeple Divan onu da azletti ve onun yerine Gelibolu'lu Mustafa seçildi. Onun zamanında Garyan ahalisi isyan etti. Said b. el-Muntasır, Garyan isyanını bastırmak ve itaatı sağlamakla görevlendirildi. (30) Bu sırada Halil Bey birkaç gemi temin ederek kendisine bağlı olanlarla beraber Za'ferân'a geldi ve halkı etrafında topladı. Trablus yönünde ilerlediler ve dayıyı yakalayarak onu Tâcura'ya gönderdiler. Tâcura vâlisini de onu derhal öldürmekle görevlendirdiler. Böylece Halil Bey 1114H/1702M yılında Dayı tayin edildi. (31) Halil Bey, Garyan ihtilâlini bastırdı ve Tunus'tan kayınpederi Mehmed Paşa'yı çağırdı.

Yeniçeriler bu durumu öğrendikleri zaman isyan etmek istedilerse de Halil Bey onlara galebe çaldı ve onları korkuttu, duruma hâkim oldu. Aradan bir sükûnet devresi geçtikten sonra korsanları yeniden destekledi. 1116H/1704M senesinde bir yeniçeri subayı olan İbrahim eş-Şerif,Trablus'a hücum ederek orayı ele geçirmek ve Halil

(29) İlter, s.227.
(30) İlter, s.228.
(31) en-Nâib, s.280.

Bey'in yerine dayı olmak istedi. Ancak İbrahim eş-Şerif'in askerleri arasında veba salgını zuhur ettiği için Trablus'a hücumu gerçekleştiremedi. (32) 1121H/1709M yılında bu defa Hacı lâkabıyla anılan Abdullah b.Abdullah isyan etti ve ticaret kervanlarının yolunu kesti. Bunun üzerine Halil Paşa kuvvetlerini toplayıp vargücüyle ona karşı çıkmak zorunda kaldı. İşte bu sırada yine bir yeniçeri subayı olan Ereğlili İbrahim, şehrin kuvvetlerinden arınmış olma fırsatını değerlendirmek istedi. Taraftarlarını topladı. İki taraf arasında savaş başladı. Halil Paşa yenildi. Kendisi Sert yolundan Mısır'a oradan da İstanbul'a gitti. (33)

Halil Bey'den sonra Trablus'da dayılar devrinin artık sonuna gelinmişti. Halil Bey'den sonra çok kısa sürelerle önce Cin Mehmed, sonra İsmail Hoca, sonra da Hacı Mustafa dayı oldu ve son olarak 1123/1711 yılında dayılığa Ebu Muveys Mahmud Bey getirildi. Ebu Muveys muhtemel rakibi olarak gördüğü Karamanlı Ahmet Bey'i ortadan kaldırmak ve böylece yerini sağlamlaştırmak istedi. Bu emeline ulaşmak için de onu görünüşte Tâcura'da o sıralarda çıkmış olan isyanı bastırmaya çalışan Garyan valisini yardıma gönderdi. Gerçekte ise Garyan vâlisine yazdığı mektupta ondan Karamanlı Ahmed'i ortadan kaldırmasını istiyordu. Ne var ki Karamanlı, Ebu Muveys'in kendisiyle gönderdiği bu mektubu yolda okuyarak onun gerçek niyetinden haberdar oldu ve Tâcura'ya gitmekten vazgeçerek geri döndü. Yeniçerileri kendi safına çekerek hükümet konağına hücum etti. Yeniçeriler Mahmud Bey'i öldürdüler ve Ahmed Bey'i 1123H/1711M yılında Trablus'a vâli yaptılar. Karamanlı Ahmed otoriteyi elinde toplamaya başladı ve böylece 1835 M. yılına kadar idareyi elinde bulunduran bir hâkim sülâ-

---

(32) En-nâib, s.280.
(33) en-Nâib, s.281.

lenin tesisine muktedir oldu. (34)

c- Karamanlı Ailesi Devri (1711-1835):

1711 yılında Trablusgarp'da Karamanlı ailesi devrini başlatan Karamanlı Ahmed, bir Türk korsanının soyundan gelen kuloğlu bir zâbit idi. Yeniçeriler ve mahallî sakinler tarafından desteklenerek kendisine hem dayı hem de paşa olarak kabul etti. Memur ve subaylardan sayıları 300 kadar olan rakiplerini bir toplantıya çağırıp hepsini kılıçtan geçirdi. Böylece rakiplerini bertaraf etmiş oldu. (35) Osmanlı Padişahı da Ahmet Paşayı Trablusgarb valisi olarak tanıdı. Ahmed Paşa başlangıçtan itibaren memleketin idaresini kendi ailesine hasretti. Ülkeyi akrabaları ve çocukları arasında taksim etti. Teşkil etmiş olduğu bir ordu, kendisine baş kaldırmış olan el-Cebel bölgesini itaat altına aldı. Mıslata'da Mehmed Bey isyanını bastırdı. İsyana katılanların evlerini yaktırdı. (36) Mehdi-i muntazar olduğunu iddia eden Abdullah Ubeydânî'yi bertaraf etti. Trablus hudutlarını genişletmeye çalıştı. Memlekette asayişi temin etmek üzere bir emniyet teşkilâtı kurdu. Çok geçmeden 1158H/1735M'-da öldü ve yaptırdığı camiin civarına defnedildi. Onun ölümünden sonra eyâletin idaresini oğlu Mehmed teslim aldı ve on sene egemen oldu. Onun devri korsanların açıkça desteklenmesi ve böylece hazineye büyük bir gelir kaynağı sağlanmış olmasıyle temayüz eder. (37) O, babası gibi eyâletin sınırlarını genişletmek istemedi. Bilâkis emniyet ve huzuru yerleştirmeye çalışmakla yetindi. Tek başına ya-

---

(34) İlter, s.229; Hasan Safî, s.53.
(35) Bergna, s.257.
(36) Rafık, s.373.
(37) Kurat, s.175.

bancı devletlerle muâhedeler akdetti. Müstakil bir vâli gibi hareket etti. 1167H/1753M'de vefat etti. (38)

Karamanlı ailesinin altın çağı Ali Paşa (1754-1792M) devri olmuştur. Ali Paşa korsanlığı ve deniz harplerini teşvik etti. Trablus'-da konsolosluk açmak ve böylece Trablus'la alâka kurmak isteyen devletlerden haraç aldı. (39) Ayrıca hıristiyan ve yahudi tüccarların Trablus'ta yerleşmelerini teşvik etti. Onlara dâhili ticaret hürriyeti verdi. Ali Paşa'nın yaşı ilerleyince devlet işlerini ihmal etti. Bunun üzerine anarşi çoğaldı ve dahili huzursuzluklar arttı. Halk bu duruma son vermek için Osmanlı Devletine başvurdu. Ancak Ali Paşa'nın oğlu Yusuf Paşa Osmanlı Devletinin müdahalesine meydan vermemek için kabileleri etrafında toplayarak iki kardeşini ve annesini öldürüp babasına karşı isyan etti. Böylece aile arasındaki anlaşmazlık dairesi genişlemiş oldu. (40) Osmanlı Devleti bu karışıklıklara son vermek için Cezayirli Ali Paşa'yı Trablus'a vâli olarak tayin etti (1207H/1794M). Karamanlı Ali Paşa yeni valiye karşı çıkamayacağını anlayınca Tunus valisi Hamûdd Paşa'ya sığında. Cezâyirli Ali Paşa memleketin idaresini ele aldı,ihtilâli bastırdı. Kendisini halka sevdirdi. Mısır'dan pirinç gelmesi kesilince devamlı olarak askere bulgur yedirdi. Bunun için Cezayirli Ali Paşa'ya (Bulgur Ali) de denilmektedir. Daha ziyade bu isimle meşhur olmuştur. (41)

Tunus'a sığınan Karamanlı Ali Paşa, Tunus kuvvetlerinden yardım olarak tekrar Trablus'a saldırdı. Bedevî kabileler de ona yardımcı oldu. Halk da Bulgur Ali'ye yardım etmekten yüz çevirmişti. Bunun

---

(38) Rafık, s.230.

(39) Rafık, s.230.

(40) Bergna, s.270; Hasan Sâfi, s.73

(41) İlter, s.233.

üzerine Ali Paşa ülkeyi Karamanlı ailesine terkederek kaçmak zorunda kaldı.

Karamanlıların idareyi tekrar ele almalarından sonra aile arasındaki kavga yeniden başladı. Karamanlı Ali Paşa bu kavga neticesinde idareyi oğlu Yusuf Paşa'ya bırakmak zorunda kaldı. (42) Yusuf Paşa idareyi ele geçirince önce muhtemel rakiplerini temizledi. Kardeşi Ahmed'e Bingazi'nin idaresini teklif etti. Kardeşi bu teklifi kabul ederek Bingazi'nin idaresine razı olur gibi göründüyse de Bingazi'ye gider gitmez oradan İstanbul'a kaçtı ve ölene kadar İstanbul'da kaldı. (43) Yusuf Paşa bundan sonra Trablus'u dilediği gibi idare etti. 1211/1796 tarihinde Osmanlı Devleti Yusuf Paşa'yı vali olarak tayin etmeyi kabul etti. Bu devreden sonra Yusuf Paşa bir taraftan Osmanlı devletine bağlı kalırken diğer taraftan da Avrupa devletleriyle serbest ticarî andlaşmalar yapmaktan geri kalmadı.

Yusuf Paşa zamanı Avrupa'da sanayî inkılabının başlangıç yıllarına rastlamaktadır. Bu devrede Trablus'a bağlı korsan gemileri Avrupa gemilerine baskınlar yapmaya ve zarar vermeye yine devam ettiler. Buna mani olmak için Avrupa devletlerine bağlı harp gemileri birkaç defa Trablus'a hücum etmiş ve Trablus'un korsanlığına mani olmak istemiştir.

Bu çabalar belli bir netice vermiş ve Trablus'ta korsanlık büyük ölçüde azalmıştır. Ne var ki bu durum o zamana kadar geçimlerini korsanlıkla sağlayan Trablus'luların işsiz kalmalarına ve memleket ekonomisinin bozulmasına sebep oldu. Yusuf Paşa bozulan iktisadî durumu düzeltmek için Avrupa devletlerinden borç istemek zorunda kaldı. (44) Alınan paralar yeterli ölçüde faydalı olmadı ve halk idare-

---

(42) İlter; s.235.
(43) Bergna; s.280.
(44) Mahmud Naci, s.147

den şikâyetlerini gittikçe arttırdı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Yusuf Paşa'nın yerine oğlu Ali Paşa'nın Trablus valisi olmasına karar verdi. (45)

Ali Paşa'nın vali olması da Trablus'un durumunu düzeltemedi. Bu sırada esasen Fransızlar Cezayir'i işgal etmişler ve Trablus'a da göz dikmeye başlamışlardı. Öteyandan Bedeviler de Trablus'un çeşitli bölgelerinde isyanlar çıkarmaya başlamışlardı. İşte Osmanlı Devleti, bu sırada bütün bu durumlara son vermek ve Trablus'un Fransızların eline geçmesine mani olmak için Karamanlı idaresine son vermek istedi. Necip Paşa kumandasında Trablus'a bir donanma gönderdi. Ali Paşa Osmanlı donanması Trablus'a varınca onu merasimle karşıladı ise de, Necip Paşa Ali Paşa'yı tevkif ederek Trablus'daki Karamanlı idaresinin sona erdiğini ilân etti (1251/1835). (46) Böylece Trablusgarb'ta yeni bir devir başlamış oldu. 1835'de başlayan bu devir 1911'e kadar devam etmiştir. Bu devre bazı tarihçiler tarafından Osmanlıların Trablusgarb'taki ikinci hakimiyet devresi olarak kabul edilir. (47)

124 sene süren Karamanlı devri başlangıçta Trablus bakımından müsbet neticeler vermiş ve memleket iyi idare edilmişse de sonraları Karamanlı Sülâlesi arasında başlıyan iktidar kavgası bu iyi idareye son vermiş, bazı harici hadiselerin de tesiriyle memleket iktisadî, siyasî ve sosyal bakımdan kötü günler geçirmiştir.

---

(45) Mahmud Naci, s.149; BA, Mühimme Mektume:No.9; Hasan Safî, s.83

(46) Bergna, s.335; Karasapan, s.142, Mehmet, Behçet, Tarihi İbni Galbun Der beyan Trablusgarb, İstanbul,1929, s.123, Francesco Coro: Libyā Es̱nā'e'l-Ahdi'l-Os̱māniyyi's-S̱ānī trc., Muhammed Ḫalīfe et-Tüleysī, Trablus, 1971, s.15.

(47) Mahmud Naci, s.149; Coro, s.15; Karasapan, s.142; Bergna, s.335, Cengiz Orhonlu "Trablusgarb" İ.A. C.12/I, İstanbul, 1979, s.445.

II- İDÂRÎ TEŞKİLÂTI
(1551-1835)

A- Beylerbeyiler devri:

Fethi izliyen yıllarda Trablusgarb'da, Kuzey Afrika'daki diğer Osmanlı toprakları gibi Osmanlı idare şekline uydurulmak istenmiştir.[48] Trablusgarb, Osmanlı idâre teşkilâtında bir vilâyet veya eyâlet sayılmıştı. Her vilâyet gibi bir takım sancak veya livalara bölünmüş sayılıyordu. Her sancakta bir sancak beyi veya mirliva bulunmakta, bunların üstü sıfatıyla vilâyet başında bulunan Paşa'ya "Beylerbeyi veya Mirmirân" denilmekteydi. Ancak Tunus ve Cezayir'de olduğu gibi bazı kasabaların başında sivil idareyi şahsında temsil eden, vergilerin toplanmasından sorumlu olan ve güvenlik işleriyle uğraşan, ekseriyetle zaim rütbesinde kaidler bulunuyordu. Şehir ve kır hayatı yaşıyan nüfus yanında ayrıca göçebe aşiret hayatı yaşıyan nüfus da vardı. Bunlar genellikle şeyhlerine bağlı bulunuyordu. Şeyhlerinin bağlılığı aşiretin bağlılığını ifade ederdi. Ama asıl mesele yaratan husus, bu bağlılığın maddî yanı ve siyâsî bir varlık olarak devletin hayatında yeri olan vergidir.[49] Aşiretler çoğu kere vergi ile haracı birbirine karıştırıyor ve bu yüzden araplar ayaklanıyorlardı. Vergileri toplamak askerî birlik göndermeyi gerektiriyordu. Belki zora da baş vuruluyordu. Dış tahrikler de olunca ayaklanma arzusu artıyordu.

---

(48) Mahmud Naci, s.131; Bergna, s.67.
(49) Rafık, s.96.

Paşa'nın diğer bir takım Osmanlı eyâletlerinde olduğu gibi bir divanı vardı. Divan'da idârî, askerî, siyâsî pekçok mesele yanında halkın şikâyetlerinin dinlendiği ve bunların çözüme bağlandığı muhakkaktır. Ancak adaleti alâkadar edecek işleri divanda bulunan kadılar görürdü. Adlî işler, müstakil bir teşkilât olan kadılığa bağlıydı. Osmanlıların gerek ilk hâkimiyet devrelerinde, gerekse ikinci hâkimiyet devrelerinde adlî işler daima kaza mercilerine ait kalmıştır. Osmanlı kaza teşkilâtında eyâlet, durumuna göre sancak merkezlerinde kadılar olurdu. Sancağa bağlı diğer kaza ve kasabalarda bunun nâibleri veya müvellâ halifeleri olurdu.(50) Bu hususa aşağıda daha geniş bilgi vermek üzere döneceğiz.

Beylerbeyiler devrinde olduğu gibi on yedinci yüzyılın başında da Libya'daki Osmanlı hakimiyeti, vilâyetin yani Libya'nın batı kesimine inhisar ediyordu. Doğu kısmın, yani sahilde Bingazi, Derne vesaire ile güneyde Evcil ve Calu vahalarının Osmanlı hakimiyet ve kontrolu altına, daha doğrusu Trablusgarb'taki idareye geçişi on yedinci yüzyılın ortalarındadır. Nitekim H.975 yılında vefat eden Celâl-zâde'nin Tabakatü'l-Memâlik adındaki tarihinde Trablusgarb eyâleti sınırları içinde şu sancak ve kalelerle aşiretler sayılmıştır:

Osmanlı ülkesinin, on ikinci tabakayı teşkil ettiğini söyleyen müellif, Trablusgarb'ı da 15 dereceye ayırmıştır. Derece dediği şeyi biz idâre birimi olarak kabul edebiliriz. Bu idâre birimlerinin ilk altısı sancak diye anılmıştır. Dört tanesi kasaba, ikisi nâhiye ve urban taife diye sayılmıştır.(51)

---

(50) ŞSA.Tatbik Mühür Defteri:(Anadolu Defteri),No:12, s.5.

(51) Celâl Paşazade, Tevkii Mustafa, Tabakatü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik, Ayasofya Kt.Yazma 3296, mh.130.

Sancaklar: Nefs-i Trablus, Tâcura, Cerbe adası. (52) Fizan Benderi, Cebel-i Garyan nâhiyesi, Sâhil-i Hâmid nâhiyesi sancağı.

Kasabalar: Keâm, ZanZur, Misrata, Mıslata.

Nâhiyeler: Kasr-ı Ahmer, Tavzağa (Tavorga?)

Aşiretler: Urban-ı Zeyyâniyye, Urban-ı Sirt, Tâife-i Ali bin Tillis.

Bu listedeki isimlerin haritadaki yerleri izlenirse doğuda hakimiyet sınırının Sirt (Sirte) körfezinin burun yaptığı bir yerde kurulmuş olan Mısrata'da bittiği görülecektir. Güneyde ise Fizan'a kadar uzanmaktadır. (53) Bu sıralarda sancaklara diğer Osmanlı eyâletlerinde olduğu gibi sancak beyleri tayin edilip edilmediği tesbit edilememiştir. Ancak çıkan isyanlara bakacak olursak buralarda yerli beyler vardır. Özellikle aşiretler düşünülürse bunların başlarında her zaman kendi şeyhleri bulunduğu kabul edilmelidir.

Paşalar zamanında olduğu gibi, daha sonraki zamanlarda da vilâyetin güvenliği için içte isyanlara, dışta yabancı tecâvüzlerine karşı koruma görevini yerine getirmek üzere paşaların emrinde yeniçeri birlikleriyle bir miktap sipahi kuvvetleri vardı. Yeniçeriler korsan gemilerinde veya Cerbe ve Malta seferlerinde olduğu gibi donanma ile birlikte sefere katılıyorlardı. (54) Yeniçerilerin başında ağa veya kethüdaları bulunuyordu. Umumiyetle yeniçerilerin kışlalarının bulunduğu Trablusgarb şehrinde kaldıkları söylenebilir. Burada Yeniçeri odaları ve bunların başında ser odaları ve bölükleri bulunuyordu. Buna mukabil süvari birliklerinin, güvenliği sağlamakta

---

(52) Cerbe; eskiden Trablusgarb Mülhakatından idi, şimdi Tunus'a ait bulunmaktadır.

(53) Bu hususta, bk.Trablusgarb haritası, Tez metni, Ekler kısmı.

(54) Feraud, s.149.

bulundukları nâhiyelerde ufak birlikler halinde kaldıkları anlaşılmaktadır. (55) Tarihlerde Trablusgarb kalesini ve limanı koruyan toplardan bahsedildiğine bakılırsa burada bir miktar topça birliğinin de var olduğu anlaşılmaktadır.

B- Muvakkat İdare Devri:

Garp ocaklarının merkezden gönderilen paşalarla idâresi on altıncı yüzyılın sonuna kadar sürdü. Yüzyılın sonunda Osmanlı idâresinin uğradığı zaafın Kuzey Afrika'ya intikas etmemesi beklenemezdi. Trablusgarb'ta İbrahim Paşa (1595-1600)'nın valiliği sırasında yeniçeriler Paşa'nın divanından ayrı bir divan kurdular. (56) Vilâyetin önemli işleri bu mecliste karara bağlanıyor ve yürürlüğe konuyordu. Paşa'nın bu konuda selahieti oldukça sınırlı bir hale getirildi. Divanın başkanlığını yeniçeriler arasından dirayetli bir ağa yapıyordu. Divan başkanlığı bu ara idare sırasında seçimle yapılıyordu. Divan başkanlığı altı aylıktı. (57) Divanın diğer üyeleri yeniçeri bölük ve odabaşıları arasından seçiliyordu. Bu yeni idare tarzı Trablusgarb'ta Dayılık İdaresinin başlangıcı oldu. Zira divan başkanı artık dayı diye anılıyordu. Bu düzen 1611 veya 1612 yılına kadar sürdü. Her altı ayda bir dayı değişiyordu. Bu süre içinde merkez Trablusgarb'a paşa tayin etmekte devam ediyordu. 1606'da İskender Paşa, 1606'da Selim Paşa Trablus'a vali olarak gönderildi, fakat bunlar idareye karıştırılmıyordu.

Dayılık makamı bundan sonra aşağıda anlatacağımız bir takım gelişmeler gösterdi. Merkez bu değişiklikler sırasında gene paşa ta-

(55) Rafık, s.48.
(56) Bergna, s.103.
(57) Bergna, s.105.

yin etmek suretiyle eski düzeni ve diğer vilâyetlerdeki idareyi yaşatmak ve Trablusgarb'ı sâir vilâyetler gibi bir vilâyet haline getirmeği defalarca deniyecektir, fakat buna ancak 1835 muvaffak olabilecektir. Dayılar ne kadar başına buyruk hareket ederse etsinler gene kendilerini Osmanlı İmparatorluğu câmiası içinde kabul ediyor ve sultana bağlılığını kabul ediyorlardı. İstanbul bu ismî bağlılıkla yetinmek zorunda kalmıştır.

C- Dayılık Rejiminin Safhaları:

Seçimle altı ayda bir değişen dayılık düzeni 1611 yılında Sefer (Safer) dayının kendini kayd-ı hayat şartıyla dayı seçtirmeği başarmasıyla ikinci bir gelişme safhasına girmiş oldu. Dayı hem vali hem de divan başkanı oldu. Safer dayı günde iki defa divana çıkıyordu. Kalede halkı huzura kabul ediyor, şikâyetleri dinliyordu. (58)

Bu safhada dayılık makamına gelen, bu makamdan tabii ölümle veya öldürülme sonuncu ayrılıyor, yerine başka bir dayı seçiliyordu. Dayılık makamı güçlenmiş, fakat etrafında rekabet ve makam tamah ve hırsı artmıştır. İdâm veya ayaklanma sonunda dayılar değişiyordu. Fakat İstanbul direkt idareyi ele geçirme ümidiyle paşa tayin etmekten geri kalamıyordu.

1631'de dayı olan Sakızlı Mehmed Dayı ile birlikte dayılık makamı bir yeni gelişme gösterdi. Bir ayaklanmada ön ayak olan Sakızlı Mehmed, Ramazan Dayı'yı tahttan indirdikten başka kendini dayı seçtirdiği gibi İstanbul'a gönderdiği hediyeler bağlılığı ifadeye yettiği için kendini Dayı ve Paşa olarak tayin ettirmenin yolunu bulmuştur. Sakızlı Mehmed ve yeğeni Sakızlı Osman Paşa ve Dayılığı nefsin-

(58) Bergna, s.111.

de toplıyan idareciler olmuştur. (59) Bu yeni gelişme ve değişik idare tarzı 1672'de Sakızlı Osman Paşa dayının 19 Ekim 1672'de bir ulufe ve ganimet paylaştırma hadisesi sırasında öldürülmesine kadar sürdü. (60)

Sakızlı Mehmed Paşa zamanında Trablusgarb Libya'nın doğusuyla ilgilenmeye başlıyacaktır. Bingazi, Derne sahil bölgeleri Trablusgarb'a bağlandığı gibi, iç bölgede Evvelce ve Cul vahaları -ki kendi şeyhlerine bağlıydılar- şeyhlerinin idaresinde kalmakla birlikte Trablusgarb'a bağlandılar. (61)

Dayılar devrinin son safhasını Karamanlılar devri teşkil etmektedir. Karamanlılar Dayılığı irsî hale getirdiler ve bir sülâle teşkil ettiler. Dayılar zamanında en önemli vazife, ordu komandanlığı ve dayının hazinedarlığı idi. Ordu komandanlığına getirilen kimseye bey deniyordu. Bu kelime arap telaffuzunda bay haline gelmiştir.

D- Kadılık

Trablusgarb Osmanlı İmparatorluğu câmiası içine girdikten sonra kadıları tayin yetkisi İstanbul'un elinde olmuştur. Dayıların idâresi altında, Trablusgarb'ın Osmanlılardan en çok kopmuş vaziyette bulunduğu tarihlerde dahi kadıları İstanbul tayin ediyor ve gönderiyordu. Nuruosmaniye kitaplığında incelemek fırsatını bulduğumuz kadı askerlerin kadı tayin işleri için tuttukları ruznâmçelere dayanarak bir kadılar listesini hazırlamak fırsatını bulduk. Bu liste ek II.de bulunmaktadır ve 17.yüzyılın sonunda 18.yüzyılın ortalarına kadar tayin edilen kadıları, ruznâmçelerde bulduğumuz kadarıyla göster-

---

(59) Bergna, s.139.
(60) Bergna, s.199
(61) Bergna, s.205

meye çalıştık. Osmanlı İdaresindeki Trablusgarb'ın ilk hakimiyet devresinde merkez, yalnız kadıyı tayin ediyordu. (62) Üstelik bu tayin emirlerinde salahiyet sahasının hudutları çiziliyordu.

Trablusgarb kadılarının salâhiyet sahası Kayravan, Sfaks, Susa, Bastiyon, Bace, Sirt'i kapsadığı gibi bazan Cerbe'yi ve Tunus'un kendisini kapsıyordu (Ek.II). Fakat İstanbul buralara tayin edilecek kadı nâiblerine karışmazdı. Bunları kadının kendisi tayin ederdi. Buna karşılık Trablusgarb Osmanlıların ikinci hakimiyet döneminde, 1835'ten sonra, İstanbul kadılarını ve nâhiyelerdeki nâipleri de tayin ediyordu. Bunların da listesini Ek II'ye ekledik.

---

(62) Burada örnek olmak üzere Kadıasker Ruznâmçelerinden iki kadı tayin örneğini vermekteyiz.
Ruznâmçe Numara, 25,
Rebiülâhir sene 1115

1

Diyâr-ı garbda Trablus mutasarrıfı Abdullah sene-i âtiye Rebiülâhir gâyetine gelince tasarrufundan sonra ref ve yeri muvakkıti olub kadıasker-i esbak Ruznâmçesinde mestûr ve mukayyed olan mevlânâ Muhammed dâilerine ibka ve mukarrer olub merkum dâileri kazâ-i mezkûr tevâbi-i kadimesiyle sene-i âtiye Cumadelülâ gurresinden tekmil-i seneteyn idince mütesarrif olmak ricasına bade'l-arz sadak buyuruldu. (bk.)

2

Diyâr-ı Garb'da Trablus mütesarrıfı Abdullah sene-i âtiye Seferü'l-hayr gâyetine gelince tasurrufundan sonra ref' ve muvakkıtı Muhammed fevt olmağın yeri üç yüz akçe ile Cezâyir kazasından 37 ay infisalı ve atebe-i aliyyeye müstemir 25 ay mülâzemeti olub mu'-teberü'l-ehliyle ve'l-istihkak olmakla sezaver-i in'âm ve lâyık-ı ihsân olan eşrâf-ı kuzâtdan Mevlânâ es-seyyid Şeyh Mehmedü'l-Hanefî dâilerine tevcih ve gurresinden sâir tevâbi-i kadimesiyle tekmil-i seneteyn idince mutasarrıf olmak ricasına ba'de'l-arz...
(bk.Ruznâmçe defteri, Nr.5195, Mukerrer. Nuruosmaniye Kütüphanesi.

III- 1551-1835 ARASINDA OSMANLI İNŞA FAALİYETLERİ

Trablusgarb'da Osmanlı hakimiyetinin ilk dönemindeki imar faaliyeti, İspanya hıristiyanlarının burayı ele geçirme arzularına karşı ülkeyi savunma maksadına bağlı kalmıştır. Bu devreyi daha çok orada işbaşına geçen valilerin gayretlerine münhasır bir imar faaliyetinin doldurduğu görülür.

Bunun yanısıra, Osmanlı İmparatorluğu, İspanya'nın Osmanlı topraklarına katılan Trablusgarb üzerinde tekrar hakimiyeti kurmaya yönelik çalışmalarını idrakte gecikmemiştir. Nitekim valilerden eyaletin muhakkak korunmasını ve istihkâmlar kurulmasını istemiştir. İşte bu sebeple ülkenin himayesini sağlamak gayesine yönelik bir imar faaliyeti ile karşılaşmaktayız. Bunun yanısıra bizzat valiler de kendilerini ülkenin temelli hakimleri kılmak maksadıyla camiler, hanlar ve medreseler yaptırma yoluna gitmişlerdir.

Bilinmektedir ki belli başlı şehirlerin dışında nüfusun büyük çoğunluğunu, kendilerine has bir yaşayış tarzı olan bedevîler meydana getiriyordu. Haliyle çöl tabiatının gerektirdiği göçebelik de devam ediyordu. Bu göçebelik zarureti, medenî hayata geçmeye engel teşkil ediyordu. Bu yüzden halk, valilerin imar politikasına sık sık tepki gösteriyordu.

Turgut Reis 1560 yılında Kanunî Sultan Süleyman'a bir rapor sunmak için İstanbul'u ziyaret ettiği zaman, Sultan Süleyman kendisine oradaki isyanların çok olmasının sebebini sormuş ve Turgut Reis bu soruya şöyle cevap vermişti: "Padişahım Efendim Sultanım,

şüphesiz ki medeniyetini nakleden ve onu beraberinde taşıyan bir millete hakimiyet, çok zor bir iştir." (63) Bundan anlaşılmaktadır ki Turgut Reis, halkın çoğunluğunu çadırlarını oradan oraya taşıyan göçebe bedevîlerin oluşturduğunu, kendilerinin, isyanların çıkmasını önlemek ve halkı yatıştırmak için binalar yapmak, ahaliyi ziraat ve ticaretle uğraşmaya mecbur etmek şeklinde tedbirler uyguladıklarını imâ etmek istemiştir. Yine de şu noktayı gözden kaçırmamak gerekir ki, valiler ve idareciler de, zaman zaman ortaya çıkan isyanları önleyebilmek için, bedevî hayat tarzının değişmemesinin bir bakıma uygun olacağı düşüncesinde olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, şüphesiz ki Trablusgarb eyaletine çok önem vermiştir. Zira Trablusgarb, imparatorluk merkezinden çok uzaktaydı. Bu durum valilerin izlediği politikanın ve yaptıkları işlerin kontrolünü zorlaştırıyordu. Nitekim bazı valiler otoriteyi tek başına sömürmek istemişler, eyâlette bağımsızlık çalışmalarına girişmişlerdir. İşte bu şartlar, imparatorluğun, bu eyâlete daha çok eğilmesini zarurî kılmıştır.

Trablusgarb'da yapılan imar faaliyetlerinde ağırlığı camiler, camilerin bitişiğinde inşa edilen medreseler, hanlar, hamamlar, hastahaneler ve askerî bakımdan büyük önemi olan kale ve burçlar teşkil etmektedir. Kale ve burçların yapımı Trablusgarb'ın Osmanlı idaresinde muhafazası bakımından büyük önem taşımaktaydı.

Trablusgarb'ın ilk valisi olan Murat Ağa, Trablusgarb'dan Malta korsanlarını kovma vazifesiyle mükellef kılındığı zaman, önce Tâcura'ya yerleşmiş ve Trablus'un fethinden önce burayı yönetimin merkezi yapmıştı. Trablusgarb'ı kontrol altında bulundurabilmek için

(63) Bergna, s.72.

derhal bir kale ve bir burç inşasına başlamıştı. Ayrıca burada, Tâcura halkı için çok önemli olan cami ve medrese inşasını ihmal etmemiş, bir de Trablusgarb şehrine giden yol üzerinde su kuyusu kazdırmıştır. (64) Bu kuyu, yolcular için olduğu kadar, ticaret kafileleri için de kendilerini ve hayvanlarını, maruz kaldıkları susuzluktan kurtaran bir garanti teşkil ediyordu. Nitekim Murat Ağa'nın kuvvetleri tarafından Trablus'a yapılan hücumlar sırasında bu kuyu kendilerine güven vermiştir. Trablusgarb Hıristiyanlardan kurtarıldığı zaman idare merkezi ittihaz edilen bir köşk inşa edilmiştir. Turgut Reis tarafından Trablus kalesinin güneyinde bir barut fabrikası yaptırılmış, yanında da Turgut burcu denilen bir burç inşa edilmiştir. Ayrıca,kendi adıyla anılan ve bugüne kadar Trablusgarb'da yapılan tarihi eserlerin en önemlilerinden biri sayılan bir de cami yaptırmıştır. (65)

Cafer Paşa eyalet valiliğine tayin edildiği zaman çöle giden Bab'ül-Münşiyenin düzeltilmesini sağlamış ve tamir ettirmiştir. Bu faaliyetin tarihini tesbit eden bir hatıra levha halen orada mevcuttur. (66) Mustafa Paşa 982/1574 yılında Trablus'ta bir camiyi tamir ettirdiği gibi, bir de darphane inşa ettirmiştir. (67) Trablusgarb dayılarının ilki olan Safer Dayı işbaşına geldiği zaman (1022-1613) eski hamam diye tanınan Turgut Reis köşkünün yakınında dört köşe bir bina yaptırmış (68) olup, 700 kişilik kapasiteye sahip bulunan bu bina esirlerin ikameti için kullanılmıştır.

Trablus'un şâhid olduğu önemli i'mâr dönemleri Mehmed Dayı ve onun yerine geçen Osman Dayının dönemleri olmuştur. Zira bu ikisinin

---

(64) İlter, C.II, s.186; Hasan Safi, s.39.
(65) İlter, s.197; Trablusgarb salnamesi, sene 1312 s.160; Bergna, s.42
(66) Bergna, s.70-72.
(67) İlter, s.211.
(68) Bergna, s.93.

dönemlerinde şehir taşlarla tahkim edilmiş ve ikişer katlı büyük binalar inşa edilmiştir. Yine Osman Dayının, şehrin civarındaki tarlaların ve bahçelerin ortasında evlerin yapılmasını teşvik etmesi üzerine, şehrin etrafı ileri gelenlerin ve subayların evleriyle dolmuş, bundan başka pazar caddesinde bir otel (şimdiki Türk çarşısı) inşa edilmiştir. Bu bina bugün sinema olarak kullanılmaktadır. (69)

Turgut Camiine yakın yerde deniz karşısında başka bir otel ve bir medrese yapılmıştır. Bu dönemde şehrin her tarafında pek çok hanlar vardır ki, bu durum ülkenin zenginliğini ve Trablusgarb şehrine turistlerin geldiğini gösterir. Bu, Trablusgarb için tabii bir durumdu. Gerçekten idarecilerin rekabeti, zengin i'mar hayatının kurulmasını dolaylı olarak zorunlu hale getiriyordu. Bazı idareciler, han ve hamamlar inşasıyla halk yaklaşabilmeye çalışıyorlardı.

Şüphesiz ki önceleri banilerini ebedileştirmek için yapılan bu yapılar daha sonra halk menfaatine yarar hale getirilmiş ve Trablusgarb'ın çeşitli dönemlerinde karşılaştığı krizlerde müsbet bir rol oynamışlardır.

Bu arada 1629-1672 yılları arasında işbaşında bulunan Osman Dayı zamanında yapımı tamamlanan hastahane zikredilmeye değer. Zira bu hastahane Trablusgarb'ın iklimi neticesinde sık sık maruz kaldığı salgın hastalıkların meydana çıkması olaylarında binlerce kişinin kurtarılmasını mümkün kılmıştır. (70)

Türk çarşısının (Sûk'ut-Türk) inşası Dayı Mehmet Paşa tarafından tamamlanmıştır. Yine aynı Paşa sur dahilinde bir cami yaptırmış ve 1118/1706 yılında Trablus çarşılarını tanzim etmiştir. (71)

---

(69) Bergna, s.144.
(70) Bergna, s.245.
(71) en-nâib, s.217.

Bunun akabinde Trablusgarb eyaleti, işleri zabturabt altına almaya ve güvenliği devam ettirmeye muktedir bir dayının seçilmesi hususunda yeniçeri divanının başarısızlığa uğraması sebebiyle, siyâsî çalkantıya maruz kalmıştır. Fakat, tersaneyi genişletmeye, darphaneyi islah etmeye ve mamurların belli bir elbise giymesine önem veren Halil Paşa zamanında durum değişmiştir. (72)

1711 tarihinde Trablusgarb hakimiyetini ele geçiren Karamanlı ailesinin fertleri, ülkeyi i'mara koyulmuşlardır. Bunu, Karamanlı Ahmet Paşa, bıraktığı eserlerin en önemlilerinden olan bir cami inşa ederek başlatmıştır. Buna ilaveten medreseler, hanlar yaptırmaya, camilerin ve kalenin civarına suların getirilmesine ve tanzim edilmesine ehemmiyet vermiştir. Yine onun zamanında, gemilere tatlı su temin edilmesi için sahilde bir su deposu inşa edilmiş ve şehir surlarının üzerine burçlar yapılmıştır. (73)

Ahmet Karamanlı'nın halefleri de inşa ve tamir hususunda onun plânı üzere yürümüşlerdir. Onun yerine geçenlerin en meşhuru, 1795-1832 yılları arasında hüküm süren Karamanlı Yusuf Paşa'dır.

Bu Paşa'nın zamanı bir i'mâr dönemi olmuştur. Bu dönemdeki faaliyetlerin en meşhuru Münşiye bölgesindeki hastahane yapımı olmuştur. Ancak o, azledilmesi yüzünden bu eseri tamamlıyamamıştır. Yusuf Paşa, ayrıca, yolların tanzim edilmesi ve Avrupalıların saldırılarına karşı savunmak maksadıyle şehrin tahkimine önem vermiştir. Zira o devirde Avrupalı korsanların faaliyetlerinin önlenmesi için buna ihtiyaç vardı. Bu sebeple bir kale ve gümrük dairesi yaptırılmış, bu gümrük binası ihrac ve ithal edilen mallar için bir depo olarak

---

(72) en-Nâib, s.281; Bergna, s.181.

(73) en-Nâib, s.316; Trablusgarb salnamesi, sene 1312, s.162.

ve ihraç mallarının kontrolünde kullanılmıştır. (74) Bazı valiler tarafından yabancılara müsamaha gösterilmiş, bu arada özellikle Yusuf Paşa yabancıları ve Yahudileri Trablusgarb'ta yerleşmeye çağırmış, buna ilâveten diğer davetlerle siyasî münasebetler kurmuştur. Böylelikle bu devletler kendi reâyâsı için birtakım binalar yaptırmışlar, bazen bu devletler Trablusgarb idaresini külfet altına sokmuşlardır.

Burada gözönünde bulundurulması gereken bir husus da şudur, Endülüsten göç edip buraya gelmiş bulunan muhacirler, sahip oldukları bilgi ve tecrübeler ile Trablusgarb'ın gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Eyalet idaresinin muhacirlere tanıdığı iktisadî imtiyaz, eyaleti zenginleştirmiştir. Bu kültür alış-verişi sonunda yerli gençler de küçük sanatlarla uğraşmaya başlamışlar, böylece bu saha büyük bir gelişme göstermiştir. Biz bu hususa ilerde geniş olarak temas edeceğiz.

---

(74) Mehmed Behcet, s.115; T.G.Salname sene. 1312, s.162.

BİRİNCİ BÖLÜM

TRABLUSGARB'TA OSMANLI İDARESİ

(1835 - 1911)

I- TRABLUSGARB'DA OSMANLI İDARESİ (1835-1911)

Daha önceki bölümlerde Trablusgarb'ın Malta şövalyelerinden kurtarılışı, Osmanlılara geçişi ve Trablusgarb'daki Osmanlı idaresi hakkında kısa bilgiler verilmişti. Bu bölümde tarihçiler tarafından Trablusgarb'daki ikinci Osmanlı devri olarak isimlendirilen devreden, 1835-1911 yılları arasından bahsedilecektir. Esasen tezimizin ana mevzuunu bu devrede Trablus'da yapılan imar faaliyetleri oluşturmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyılın başlarında Trablusgarb'da Karamanlı Yusuf Paşa vali olarak bulunuyordu. Ne var ki gerek Yusuf Paşa ve gerekse oğulları zamanında meydana gelen iktidar kavgaları, yabancıların Trablus içişlerine karışmaları ve Karaman oğullarının idaresinden hoşnud olmayan halkın Osmanlı devletine devamlı şikâyetleri Osmanlı devletini Karamanlı devrine son verme mecburiyetinde bırakmıştır.

Necip Paşa kumandasında Trablus'a bir donanma gönderilerek Trablus valisi Karamanlı Ali Paşa tevkif edilmiş ve Trablus'daki Karamanlılar devri sona erdirilmiştir. Bu tarihten itibaren Trablusgarb merkezden tayin edilen valilerle idare edilmiştir.

İkinci Osmanlı devri adı verilen bu dönem 76 sene sürmüştür. Bu devrenin belli başlı olayları bazı yerli kabile reislerinin merkezi idareye başkaldırmaları ve Avrupa devletlerinin Trablusgarb'ı Osmanlılardan koparma çabalarıdır. Bu çabalar sonucu Tunus ve Ceza-

yir'in ardından 1911 yılında Trablus da İtalyanların burayı işgaliyle Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır.

1835 yılında Karamanlı ailesinin idaresini son vermek için gönderilen Necip Paşa, kendisini karşılayan Karamanlı Ali Paşa'yı tevkif ederek Karamanlı ailesi devrinin bittiğini ilân etti. Necip Paşa Trablusgarb'a çıktıktan sonra halkın ileri gelenlerini ve ulemayı Turgut Reis camiinde toplayarak Ali Paşa'nın azli ve kendisinin onun yerine vali olarak tayin edildiğini bildiren fermanı burada bulunanlara okudu. (1) Bu sırada Karamanlı Mehmed bey amcası Ali Paşa'nın gemide tevkif edildiğini duyunca tabancası ile kendini öldürmüş, kardeşi Ahmet Bey de Malta'ya kaçmıştı. (2)

Bilhassa son devirlerinde halkı hiç de hoşnud etmeyen Karamanlı ailesinin idaresine son verilmesi halk üzerinde büyük bir memnuniyet meydana getirdi. Necip Paşa önce Trablus'ta emniyet ve huzur sağlamaya yöneldi. Trablus ve Münşiye ileri gelenlerinden beş kişilik bir komite kurarak Trablusgarb'da emniyetin sağlanmasını bunlara havale etti.

Bu arada bölgedeki kabile reisleri Necip Paşa'ya gelerek bağlılıklarını sundular. Mehamid kabilesi başkanı ve Trablus tarihinde önemli bir yeri olan Gome el-Mahmud da bunlar arasındaydı. Gome el-Mahmud Necip Paşa'ya bağlılığını arz sırasında saygıda kusur etmemişse de bilinmeyen bir sebepten dolayı Necip Paşa tarafından hapsedilmiştir. (3)

Necip Paşa Trablusgarb'ta kısa süren valiliği sırasında İtal-

---

(1) İlter, s.244; Karasapan, s.142; en-Nâib, s.344.

(2) İlter, s.244; Karasapan, s.142; en-Nâib, s.344.

(3) Karasapan, s.143.

yanların 1911 yılında burayı işgaline kadar devam eden idarenin temellerini attı, kanun ve nizamlarını tesbit etti. Necip Paşa burada bir seneden az bir süre valilik yaptıktan sonra aynı yıl içerisinde yerini Râif Paşa'ya bıraktı (1251-1835). (4) Râif Paşa vali olduktan sonra muhtemelen İstanbul'dan aldığı bir emir üzerine Gome el-Mahmud'u serbest bıraktı. (5)

Râif Paşa'nın Trablus valiliği kısa sürmüştür. Sekiz ay kadar vali Tahir Paşa'nın Trablus valiliği de kısa sürdü. Fakat Tahir Paşa bu kısa valiliği sırasında önemli işler başarmıştır. Önce Tâcura'da çıkmış isyan bastırdı. İsyanın ileri gelenlerinden Osman el Adgam'ı idam ettirdi. Daha sonra serbest bırakıldıktan sonra isyan eden Gome el-Mahmud'un üzerine yürümek için hazırlıklara başladı. Ne var ki Gome el-Mahmud'un isyanının bastırılmasında gevşek davrandığı mülahazasıyla Tahir Paşa azledilip yerine Çeşmeli Hasan Paşa Trablus'a vali tayin edilmiştir (1253-1837) (6) Tahir Paşa Trablus'ta önemli imar faaliyetlerinde de bulunmuştur. Mısrata civarındaki hükümet sarayı, valilerin ikamet etmeleri için Trablus'ta yaptırdığı valilik sarayı bunlardandır. (7)

Çeşmeli Hasan Paşa'nın aksine isyancılara karşı çok sert davrandı. Gome el-Mahmud bu şiddet karşısında kaçmaya mecbur kaldı. Hasan Paşa'dan sonra yerine geçen Aşgar Ali Paşa devrinde de Osmanlı kuvvetleriyle Gome el-Mahmud arasındaki silâhlı mücadele devam etmiştir. Aşgar Ali Paşa imar faaliyeti olarak Urfele'de ve Fizan'dan beş gün mesafede bulunan Bu necem'de saraylar yaptırmıştır. (8)

---

(4) Ali ve Ahmet Nuri; Trablusgarb ve Bingazi ve Fizan Kıt'alarına Dâir, 1301, s.17.
(5) Karasapan, s.143.
(6) Ali ve Ahmet Nuri, s.17; en-Nâib, s.348; İlter, s.246.
(7) T.G.Salname, sene,1312, s.162.
(8) T.G.Salname, sene,1312, s.162.

1842 yılına kadar valilik makamında kalan Aşgar Ali Paşa'dan sonra valiliğe Mehmet Emin Paşa getirildi. (1252-1842) [9] Mehmed Emin Paşa'nın valiliği devri Trablusgarb için son derece verimli geçmiştir. Mehmet Emin Paşa vilâyetteki işleri düzene koydu. Sonra Trablusgarb'ın idari düzeni kaza ve nahiye teşkilâtını yeni baştan düzenledi. Vergileri yeni baştan ayarladı. Mehmet Paşa'nın yapmış olduğu bu vergi düzenlemeleri 1911 yılına kadar devam etmiştir. Bunlardan başka Münşiye bölgesinde askerî hastane, Bu Necem bölgesinde iskân mahalleri yaptırdı. [10] Bu Necem bölgesinin suyu ve arazisi tarıma elverişli idi. Mehmet Paşa önce bu bölgeye 57 ev yaptırdı, ve buraya ahaliyi getirerek iskân etti. [11]

Bunlara tarım için tohum sağladı ve onları vergiden üç yıl muaf tuttu. Böylece bu bölgenin kalkınmasına sebep olmuş oldu. Mehmet Paşa tarafından yapılmış olan bu evlere asar-ı mecidiye denmektedir. [12] 1847 yılına kadar valilik yapan Mehmet Paşa'nın yerine bu tarihte Mehmet Ragıp Paşa geçmiştir.

Mehmet Ragıp Paşa'dan sonra valilik makamına geçen Ahmet İzzet Paşa da Trablusgarb'ın imarı için gayret gösterdi, ayrıca bir nüfus sayımı yoluna gitti. [13] Ne var ki Trablus halkı bu nüfus sayımından korkarak valiyi Osmanlı devletine şikâyet etti. Osmanlı devleti de bu şikâyet üzerine Ahmet İzzet Paşa'yı azlederek yerine vazir Mustafa Nuri Paşa'yı tayin etti (1268-1851). [14] Mustafa Nu-

---

(9) Ali ve Ahmet Nuri, s.17.

(10) BA.Trablusgarb Mesail-i Mühimme, No:2098 (Bu vesikada Âsâr-ı Mecidiyenin vali Mehmet Paşa tarafından yapıldığı zikredilir. Fakat Âsar-ı Mecidiye'nin Aşgar Ali Paşa tarafından yapıldığı da ileri sürülmektedir.) (Trablusgarb Salnamesi, sene 1312, s.163 ve en-Nâib, s.349)

(11) BA. İlm ü haber defteri, No:4, s.34

(12) BA. Trablusgarb, Mesail-i Mühimme No:2098, lef.2.

(13) en-Nâib, s.366.

(14) Ali ve Ahmet Nuri, s.17.

rA Paşa'nın ilk işi Ahmet İzzet Paşa'nın yapmak istediği nüfus sayımı üzerine isyan eden Münşiye ve sahildeki isyancıları bölgeden çıkarmak olmuştur. Daha sonra Mustafa Nuri Paşa halkı toplayarak nüfus sayımının gayesini ve bundan korkmamaları gerektiğini onlara anlattı. (15)

Mustafa Nuri Paşa'nın kalan valilik süresi buradaki isyancıları takiple geçmiştir. Mustafa Nuri Paşa Cebel merkezindeki asileri takip etmiş, onların buralarda yaptıkları müstahkem mevki ve binalara saldırarak asilerin silah ve cephanelerine el koymuştur. Ayrıca Mustafa Nuri Paşa Gome el-Mahmud'u da her yerde takip ederek onu dağlara çekilmeye mecbur etmiştir. 1855 yılında Mustafa Nuri Paşa yerini Osman Paşa'ya bırakmıştır.

Osman Paşa devrindeki en önemli olay senelerden beri Trablus valilerini ve hükümet kuvvetlerini uğraştıran Gome el-Mahmud'un öldürülüşüdür. Gome el-Mahmud'un ölümünden sonradır ki Trablusgarb huzur ve sükuna kavuşmuş ve bölgede artık isyan ve karışıklık görülmemiştir.

Osman Paşa'dan sonra valilik makamına Hacı Ahmet İzzet Paşa geçmiştir (1274-1857). Hacı Ahmet İzzet Paşa bir ilim adamıydı. Bu yüzden Trablusgarb'da eğitimin gelişmesi ve yaygınlaşması için büyük gayret gösterdi. Trablusgarb'da ilk rüşdiyeyi açan ve sonra bunların sayılarını arttıran bu Ahmet İzzet Paşa'dır. Ahmet İzzet Paşa haberleşme hizmetlerinin yaygınlaşmasına da gayret gösterdi. Mevludiye ismini verdikleri bir gemi satın alarak resmî ve ticarî evrakın ve mektupların taşınmasında kullandı. (16)

---

(15) En-Nâib, s.366.

(16) BA. İrade, MV. No:19052; Mahmud Naci, s.178.

Hacı Ahmet İzzet Paşa'dan sonra Mahmut Nedim Paşa vali olmuştur. Menhelü'l-Azb müellifi Ahmet en-Nâib, Mahmud Nedim Paşa'nın çalışkanlığından, gayretinden ve becerikliliğinden sitayişle bahsetmektedir. Mahmud Nedim Paşa Trablus eyaletinin büyük bir fakirlik içerisinde olduğunu görerek burada imar faaliyetlerine hız verdi. Zeytin tarımına önem vererek burada Terhune ahalisine zeytin fidanları dağıttı. Bu sayede bu bölgede zeytincilik önemli ölçüde gelişmiştir. Ayrıca Aziziye ve Zuvara nahiyelerine hükümet binaları yaptırdı. Bir matbaa kurdu ve burada ilk defa Trablus ismi verilen bir gazete çıkarılmaya başlandı. (17)

1864-1882 yılları arasında Trablus vilâyetinin başına 12 vali geçmiş ve bunların valilikleri çok kısa sürmüştür. Bunlar içerisinde bu makama iki defa getirilenler bile vardır. Bunun tipik misali Müşir Ali Rıza Paşa'dır. 1866 ve 1872 senelerinde Trablus'a iki defa vali olarak tayin edilmiş ve Trablusgarb'da önemli eserler bırakmıştır. Ticaret, sanayi ve tarımın gelişmesine gayret göstermiş, ayrıca posta ve telgraf faaliyetlerinin daha düzenli uygulanmasını temin etmiştir. (18)

Bu sırada Avrupa ülkelerinin Trablusgarb üzerinde hiç de dostane olmayan emeller besledikleri görülmeye başlandı. Bilhassa Tunus'un 1881 de Fransızlar tarafından işgalinden sonra, Fransızlar Tunus'la Trablusgarb arasında sınır meseleleri çıkarmaya ve bu vesileyle Trablusgarb'a müdahale etmeye hazırlanmaktaydılar. Bu durum Trablusgarb'da büyük endişeye sebep oldu. Trablusgarb'lılar Osmanlı devletine başvurarak Osmanlı devletinin Tunus'a yardım etmesini ve Tunus'u Fransız işgalinden kurtarmasını iste-

(17) En-Nâib, s.385.
(18) en-Nâib, s.387.

diler. [19] Fransa Tunus'u işgale devam ettikçe birgün sıranın Trablusgarb'a da gelmesinden korkmaktaydılar. Ne var ki Osmanlı devletinin Tunus'a yardım edecek bir durumu yoktu. Sadece bu müracaat üzerine Osmanlı devleti Trablus belediye reisi Ahmet en-Nâib'i Tunus'daki durumu yerinde görmek ve kendilerini bilgi vermek üzere Tunus'a gönderdi. [20]

Tunus'un Fransızlar tarafından işgali Trablusgarb halkı ile Osmanlı devleti arasındaki münasebetlerin son derece dostane bir hale gelmesine sebep olmuştur. O zamana kadar Osmanlı idaresine zaman zaman baş kaldırıp isyanlar çıkaran kabileler esas tehlikenin Avrupa devletlerinden geldiğini görerek Osmanlı devletinin yanında yer aldılar ve Trablusgarb'ın Avrupa devletleri tarafından işgaline mani olmak için Osmanlı devleti tarafından tayin edilen valilerle tam bir işbirliği içerisinde çalıştılar.

Osmanlı devleti de yaklaşan tehlikeyi görerek buraya kuvvetli şahsiyeti, Ahmet Rasim Paşa'yı vali olarak tayin etti. [21] (1881) Ondört sene kadar Trablus'ta valilik yapan Ahmet Rasim Paşa burada önemli işler başarmıştır. Ahmet Rasim Paşa İtalyanların da Trablusgarb işgal emelleri olduğunu anlayarak bunun gerçekleşmemesi için

---

(19) Abdurrahman Çaycı: La Question Tunisinne et la Politigue Ottomane (1881-1913) trc., Abdü'c-Celil et-Temimi, Tunus, 1973, s.25;
Abdurrahman Çaycı: "İtalya'nın Tunus'ta Üstünlük Teşebbüsü, Cedeyda meselesi ve Osmanlı Devletinin Müdahalesi", TD, sayı, 17-18 (İstanbul 1963), s.219.

(20) Ahmet Sıdkı ed-Decani, Libya Kubeyle'l-İhtilali'l-İtali, Trablus s.60 Menhelü'l-Azb muelifi Ahmed en-Nâib nedense yazmış olduğu kitapta Tunus'a yaptığı bu seyahatten bahsetmemektedir.

(21) Ali ve Ahmet Nuri, s.17; Mahmud Naci, s.158.

büyük gayret göstermiştir. Yaklaşan İtalyan tehlikesini halka anlatmış, onları muhtemel bir İtalyan saldırısına karşı silâhlandırmıştır. Bundan başka Ahmet Rasim Paşa Trablusgarb'da her seviyede okullar açtı. (22) Sanat ve meslek okulları bunlar arasındadır. Ayrıca, Ahmet Rasim Paşa, o zamana kadar işlenmemiş boşkırları tarım açtı. Bu bölgelerden birisi halâ onun adıyla anılmaktadır (Sevani Rasim Paşa). (23) Yine onun zamanında Trablus'ta kahve yetiştirilmeye başlandı. Ahmet Rasim Paşa bunların yanında çeşitli fabrikalar ve devlet daireleri de inşa ettirmiştir.(24) Ayrıca belediyeye ait olmak üzere bir otel inşa ettirmiş, Salı Pazarı kurmuş, (25) ve Hamidiye çarşısını yaptırmıştır. Bu çarşı bugün de bu isimle anılmaktadır. Ahmet Rasim Paşa ayrıca şehre su getirtmiş ve bir Guraba Hastahanesi yaptırmıştır. Ayrıca bu hastahanenin doktor, hastabakıcı ve sair ihtiyaçlarının giderilmesine gayret etmiştir. (26) Bunlardan başka Trablusgarb'da bir ticaret odası kuran, zenci kölelerin alınıp satılmasını (köle ticaretini) yasaklayan, ecnebilere o zamana kadar tanınmış olan imtiyazları kaldıran da Ahmet Rasim Paşa'dır. (27) Trablusgarb'da büyük işler başaran Ahmet Rasim Paşa'nın 1896 yılında ölümü bölge halkını son derece üzmüştür.

Ahmet Rasim Paşa'dan sonra valilik makamına Namık Paşa getirilmiştir. Namık Paşa da selefinin yolundan giderek onun yaptıklarını devam ettirmeye çalışmış, bir taraftan halkın eğitimiy-

(22) Ahmet Sıdkı el-Decāni ve el-Hāc 'Abdü's-Selam Edhem:Vesāik Tarih-i Libya 'l-Hadis,Beyrut, 1974, s.16 ve s.20.
(23) ed-Decāni, s.114; T.G.Salname, sene,1312, s.183.
(24) BA.Yıldız Tasnifi:Evrak No:207, Kısım No:14, Zarf No:126 Karton No7 : T.G.Salname, sene,1312, s.184.
(25) T.G.Salname, sene,1312, s.182
(26) Malumat, sayı:4, Adet,7
(27) T.G.Salname, sene,1312, s.193-194.

le meşgul olurken diğer taraftan da muhtemel bir saldırıya karşı onların silâh kullanmayı öğrenmelerine önem vermiştir. (28) Bu arada Tunus hududuna kadar giderek hudut meselesini halletmeye çalıştıysa da bu konuda müsbet bir neticeye ulaşamadı. Trablusgarb'daki Sunusilik hareketiyle de yakından ilgilenip bu hareketin ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kurdu. (29)

Bu faaliyetleriyle Sultan Abdülhamid'in takdirini kazanan Namık Paşa Vezâret (vezâretü's-Sami'ye) rütbesiyle mükâfatlandırıldı (1315/1897). (30) Namık Paşa'dan sonra yerine Haşim Paşa kısa bir süre sonra da onun yerine Hafız Paşa Trablus'a vali tayin oldu. Hafız Paşa, Ahmet Rasim Paşa'nın yolunda yürüyerek Trablus'da önemli işler başarmaya çalışmıştır. Hafız Paşa önce arazi kayıtlarını yeniden gözden geçirtti. Vergi kanunlarını herkese adil olarak uygulamaya çalıştı. (31)

Bu hususta memleketin ileri gelen aileleri ve kuloğullarına bir ayırım yapmadı. Vergi tahsili için özel memurlar (tahsildarlar) tayin etti. Ayrıca burada bir ziraat bankası kurarak çiftçilere kredi dağıttı. (32) Hafız Paşa'nın zamanında İtalyanların Trablusgarb'daki nüfuzu artmıştır. Bu sırada Trablusgarb halkının memleketlerinin Avrupa devletleri tarafından işgal olunacağı endişeleri artmış bulunduğundan Hafız Paşa bir taraftan halkı teskin ederken, diğer taraftan da halk arasından geçmiş olduğu bir heyeti Karamanlı Hassuni Paşa başkanlığında yardım istemek üzere İstanbul'a gönderdi.

---

(28) ed-Decani, s.142.
(29) ed-Decani, s.142.
(30) ed-Decani, s.143.
(31) Mahmud Naci, s.160; ed-Decani, s.152.
(32) ed-Decani, s.152.

Bunlardan başka Hafız Paşa Trablusgarb'da ilk okullar ve kız öğretmen okulu açtı. Yüksek rütbeli subayların çocuklarını yabancı okullara göndermelerini yasakladı. (33)

Hafız Paşa'dan sonra valiliğe Husni Paşa getirilmişse de Hüsni Paşa hasta olması sebebiyle burada fazla bir faaliyet gösterememiştir. Hatta onun rahatsızlığını fırsat bilen İtalyanlar onun zamanında Trablusgarb içişlerine daha fazla karışmaya ve buradaki nüfuzlarını daha fazla arttırmaya gayret etmişlerdir. Hüsni Paşa tedavi olmak için Malta'ya giderken 1906 yılında vefat etti. (34)

Hüsni Paşa'dan sonra Trablus valiliğine Ferik Recep Paşa getirilmiştir. Vali olarak tayininden önce komutan olarak da burada vazife yapan Recep Paşa gerek Trablusgarb ahvalini ve gerekse İtalyanların burası üzerindeki emellerini iyi bilmekteydi. Bu yüzden valiliği zamanında buradaki ordunun kuvvetlenmesi için gayret gösterdi. (35) Dört sene süren valiliği zamanında bundan başka yeni okullar açtı ki medresetü'l-ülyā bunlardan birisidir. Ayrıca El-Müşir çarşısını inşa ettirip Hums hastahanesini yaptırdı. (36)

II.Abdülhamid'in tahttan indirilmesine kadar burada kalan Recep Paşa, bu tarihte yeni kurulan Osmanlı kabinesinde harbiye nazırı olarak vazife aldı (1908). (37) Recep Paşa'nın Trablusgarb'da iyi bir isim bıraktığı ve halk tarafından çok sevildiği anlaşılmaktadır.

Recep Paşa'dan sonra Ahmet Fevzi Paşa daha sonra da Hasan Hüsni Paşa Trablus'a vali olmuştur. Bu Hasan Hüsni Paşa tabiatıyla

---

(33) ed-Decani, s.160.
(34) ed-Decani, s.160.
(35) ed-Decani, s.161.
(36) ed-Decani, s.161.
(37) ed-Decani, s.162.

1902 yılında vali olan Hüsni Paşa'dan ayrı bir şahıstır. Decanî, Hasan Hüsni Paşa'dan aslen Türk fakat aklen ve ruhen İtalyan bir kimse olarak bahsetmektedir. Çünkü bu Hasan Hüsni Paşa zamanında onun gösterdiği müsamahayla İtalyanlar her zamankinden daha fazla Trablus içişlerine müdahale etmişlerdir. (38) Bu durum tabiatıyla halkın büyük tepkisini sebep olmuş ve bunun üzerine Osmanlı devleti onu valilikten alarak yerine İbrahim Ethem Paşa'yı vali olarak tayin etmiştir. İbrahim Paşa halkın muhtemel İtalyan saldırısına karşı teşkilâtlanmasına ve silâhlanmasına gayret göstermiştir ki Decani İbrahim Ethem Paşa'dan Trablus'a hizmet etmiş bir insan olarak sitayişle bahsetmektedir. (39)

İ.Ethem Paşa Osmanlı devletinden Trablus'ta muhtemel İtalyan saldırısına karşı hazırlıklı olmak üzere bir silâh ve cephane fabrikası kurulmasını istedi.

İtalyanlar İbrahim Ethen Paşa'nın bu faaliyetlerinin kendi emellerine karşı bir tehlike teşkil ettiğini görerek İ.Ethem Paşa'yı buradan alması için Osmanlı devletine baskı yapmaya başladılar. Bu baskılar neticesinde Osmanlı devleti İ.Ethem Paşa'yı buradan almıştır. (40) Ethem Paşa buradan ayrılırken yerine henüz vali tayin edilmediğinden valiliği defterdar Nesim Paşa'ya bıraktı. Ethem Paşa'nın buradan ayrılmasının üzerinden henüz 15 gün geçmemişti ki İtalyanlar Trablusgarb'ı işgal etti (27.9.1911). (41) Bu sırada Osmanlı devleti de Neşet Paşayı buraya vali tayin etmiş ve Neşet Paşa Tunus yoluyla vilâyete gelmişti. Bu bakımdan Trablusgarb'ın hiç

---

(38) ed-Decani, s.162.
(39) ed-Decani, s.162.
(40) ed-Decani, s.186.
(41) ed-Decani, s.187.

değilse kâğıt üzerindeki son valisi Etham Paşa değil, bu Neşet Paşa'dır. İtalyanların 1911 yılında Trablus'u işgal etmeleriyle Trablusgarb'da 400 sene civarında süren Osmanlı hakimiyeti, böylece sona ermiştir.

II- TRABLUSGARB'DA OSMANLI İDARÎ TEŞKİLÂTI
(1835 - 1911)

A- Trablusgarb Vilâyetinin İdare Şekli.

Trablusgarb 1835 yılında Karamanlı Sülalesinin elinden çıktıktan sonra doğrudan doğruca Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir eyalet haline geldi. Osmanlı İmparatorluğunda uygulanan idârî teşkilâtın aynısı Trablusgarb'ta uygulanmaya başladı. Ancak bu idârî teşkilât tanzimat devrinde bazı değişikliklere uğradi. Bu değişiklikler, 19.asrın sonlarında yani 1856 tarihli Hattı Hümayun'un ilânından sonra daha da belirli bir şekil aldı. Tanzimat, Osmanlı devrini ikiye ayırır. Tanzimattan önceki birinci Osmanlı idârî düzeninden, daha önce özet olarak bahsetmiştik. Burada, tanzimat döneminden sonraki İkinci Osmanlı devrinden bahsedeceğiz.

Trablusgarb, Karamanlı Sülâlesi devrinde 3 büyük bölgeye ayrılmıştı. Trablus, Mısrata ve Berka. Karamanlı Sülâlesine mensup kimseler tarafından idârî edilen bu üç bölge kendi arasında muhtelif komutanlıklara bölünmüş ve komutanlar da tüm idârî yetkileri ellerinde toplamışlardı. (42) Kadılar ise hükümlerinde islâm hukukunun hükümlerini uyguluyorlardı.

Osmanlı Devleti, ilk önce mevcut idârî düzeni değiştirmedi. Her tarafa yayılmış bulunan isyanları bastırmakla uğraştı. Daha sonra ülkeyi sancaklara ve kaymakamlıklara ayırdı. 1869 yılında

---

(42) Coro, s.29.

(bucak) müdürünün görevi ise âsâyişin temini ve vergi toplamak olup, emrinde idârî bir heyet, bir kâtip ve birkaç jandarma bulunmaktaydı. Ancak nahiye müdürü nahiyesinde yaşayan aşiretlerin içişlerine geniş bir şekilde karışamazdı. Çünkü Osmanlı devleti aşiretlerin iç sorunlarını aşiret reislerine terk etmişti. Kaymakam ve mutasarrıfa yardımcı olarak mahalli idârî meclisler bulunmaktaydı. (47) Mutasarrıf ve kaymakam tayini İstanbul'un görevlerindendi. Nahiye müdürünün tayini ise valinin tayini ve İstanbul'un tasdiki ile gerçekleşirdi. (48)

Trablusgarb vilâyetini meydana getiren sancak, kaza ve nahiyeler şunlardan ibarettir:

a) Trablusgarb merkez sancağı: Zaviye, Uceylat ve Garyan kazaları ve merkeze bağlı, Zuvara, Zuncur, Aziziye, Tacûra ve Sevi el-Civarî nahiyeleri.

b) Cebel-i Garbi sancağı: Merkezi (Yefren kasabası), Fesato, Nevz, Nalut ve Gadamis kazaları ile merkeze bağlı, Kiklo ve Mizde nahiyeleri.

c) Homs sancağı: Mısrata, Zliten, Mıslata, Terhuna, Orefella, ve Sirte kazaları ile bağlı, Ceffare, Tavorga ve Tabiya iskelesi nahiyeleri.

d) Fizan sancağı: Marzuk, Sebha ve Semno, Vadi Şarki, Şati, Sokna, ve Gat kazaları, Zuila, Gatrun, Vadii Garbiye ve Atebe, Hufre ve Şarkiye ve Gadva nahiyeleri.

Bingazi vilâyeti ise şu kaza ve nahiyelerden ibarettir:

a) Bingazi sancağı: Cedabya, Avcila ve Calu, Miric, Evlad-ı Hora-

---

(47) Coro, s.31.

(48) Ali ve Ahmet Nuri, s.40.

ısa kazaları ile merkeze bağlı, Solok, Tokra, Bersin, Karkura, Avakır nahiyeleri bağlı, Berika, Derosa, Hase nahiyeleri.

b) Derne sancağı: Tobruk, ve Bomba kazaları ile merkeze bağlı, Kubba ve Luk nahiyeleri. (49)

Daha önceden izah ettiğimiz gibi Bingazi vilâyeti 1879-1882 yılları arasında Trablusgarb'tan ayrı idi. Bu tarihler arasında İstanbul'a bağlı olan Bingazi, daha sonra tekrar Trablusgarb'a bağlandı. Bu devrede Bingaziye Trablusgarb valisinin yetkilerini haiz askerî bir vali atanmıştır. (50) Bingazi idârî bakımından bağımsız olup, Genel Askerî komutanlık Trablusgarb'ta olduğu için askerî bakımdan Trablusgarb'a bağlı idi. Ayrıca posta, gümrük ve adlî işler yönünden de Trablusgarb'a bağlı idi. (51)

Fakat idârî bakımından Bingazi vilâyeti Trablusgarb'tan farklı değildi. Bu bakımdan 1882 yılında Trablusgarb'a bağlandıktan sonra idârî şeklinde hiçbir değişiklik olmadı. (52)

B- Trablusgarb'da Bulunan Meclisler:

Daha önce de belirttiğimiz gibi vilâyette bulunan iki meclis vilâyetin idaresinde valiye yardımcı olmaktaydılar. Bunlar da:

a) Erkan-ı vilâyet

b) Meclis-i idare-i vilâyet idi.

a) Erkan-ı vilâyet, beş üyeden meydana geliyordu.

1) Vilâyet hakimlerinin Müfettişi.

2) Vilâyet defterdarı.

---

(49) Ali ve Ahmet Nuri, s.41.

(50) Coro, s.33.

(51) Coro, s.33.

(52) Coro, s.33.

3) Vali yardımcısı.

4) Vilâyet kâtibi. [53]

b) Meclis-i idare-i vilâyet: Valinin, Meclis Başkanı olduğu vilâyet idare meclisi tabii üyeler ve seçilmiş üyelerden teşekkül etmekteydi.

Tabii üyeler:

1) Vilâyet hakimlerinin müfettişi.

2) Vilâyet Vali yardımcısı.

3) Vilâyet kâtibi.

4) Vilâyet hukuk ve temyiz meclisi memuru.

5) Vilâyetin Evkaf Müdürü.

Seçilen Üyeler:

1) Belde Şeyhi.

2) Ahır Reisi (Seyis).

3) İkisi Yahudi olmak üzere 4 üye. [54]

C- Trablusgarb'ta bulunan mahkemeler.

Osmanlı devletinde uygulanan kanunlar Trablusgarb'ta da uygulanırdı. Sadece bu uygulama sırasında bölgenin örf ve adetlerine uygun yapılırdı. Bu kanunlar tatbik etmek üzere Trablusgar'da başlıca şu mahkemeler vardı:

a) Bidayet mahkemesi: Sancaklar ve kaza merkezlerinde bidayet mahkemeleri bulunuyordu. Yalnız Fizan Sancağı (Sirte, el-Hevz, Coş, Fesato) ve Nalut kaymakamlıklarında sadece şeriye mahkemeleri, sancaklarda bir başkan, dört kadıdan meydana geliyordu. [55]

---

(53) TG. Salnamesi, sene,1286, s.33 ve sene,1287 s.35.
(54) TG. Salnamesi, sene,1286, s.33 ve sene,1287,s.35.
(55) Coro, s.39.

b) İstinaf mahkemesi: Merkezi Trablusgarb'taydı. Vazifesi, Trablusgarb ve Bingazi vilâyetlerinde bulunan bidayet mahkemelerinden çıkan kararları incelemek, itirazları neticeye bağlamak veya kararları bozmaktı. Bu mahkemenin vermiş olduğu kararların temyiz mercii de İstanbul'da bulunan temyiz mahkemesi idi.

Trablusgarb'ta İstinaf mahkemesi üç bölüme ayrilmaktaydı:

1) Hukuk dairesi.

2) Ceza dairesi.

3) Savcılık

c) Ticaret mahkemesi: Merkezi Trablusgarb'ta bulunan ticaret mahkemesi bütün vilâyetteki ticarî davalarına bakardı. Ticaret mahkemesi bir başkan, iki daimî ve dört geçici üyeden kuruludur. (56) Ticaret mahkemesinde görülen dava muhtelif bir dava olduğunda bu heyete iki de yabancı hukukçu katılmaktadır. Ticaret mahkemesinin verdiği kararların istinaf mercii İstanbul'daki ticaret mahkemesidir.

d) Şeriye mahkemesi: Şeriye mahkemesi mülkiyet, veraset, ahval-i şahsiye nikâh, boşanma ve akitlerin tescili işlerine bakardı. Trablusgarb Şeriye mahkemesinde verilen kararların istinaf ve temyiz mercii İstanbul'da idi. Sancak ve kazalardaki şeriye mahkemelerinin verdiği kararlar ise Trablusgarb şeriye mahkemesinde istinafen görülürdü. Vilâyet ve sancak şeriye mahkemelerindeki kadılar İstanbul'dan nahiyelerdeki nâibler ise Trablusgarb kadısı tarafından tayin olunurdu. (57)

---

(56) Coro, s.39.
(57) Coro, s.39.

D- Trablusgarb'ın Nüfusu.

Trablusgarb vilâyetinin nüfusu 1911'de Osmanlı idaresi tarafından yapılan nüfus sayımına göre, şöyle idi:

Şehir adı	Nüfus Miktarı	Şehir adı	Nüfus Miktarı
Trablus	29869	Cenzur	6088
Tacura	6933	el-Ceffara	11910
Nevahi Erbaa	52325	ez-Zaviye	27512
Uceylât	14841	Zuvara	18333
ec-Coş	11222	Terhuna	50484
Orefella	16855	Garyan	30413
Aziziye	16665	Homs	10813
Sahil	16407	Tavorga	6975
Misrata	38738	Zılatin(Zliten)	37966
Sirte	13920	Yefren	18086
Kikle	14698	Hevz	17745
Mizde	4027	Fesato	6811
Zintan	14431	Nalut	6250
Gadamis	6250	Sokna	8900
eş-Sati	13700	Fizan ve Gat	31600
Cem'an yekûn		Cem'an yekûn	

Buna göre Trablusgarb nüfusu, cem'an 576546 olmaktadır. (58)

Berka'nın nüfusu 1911 Türk sayımına göre, 198345 idi. Bu sayıma

---

(58) Coro, s.33; Mahmud Naci'nin başka yazarlara dayanarak Trablusgarb nüfusu hakkında verdiği rakamlar şöyledir : 1871'de 1000000, ... 'de 1500000, 1892'de 1000000, 1894'de 800000, 1900'de 1000000.
bk.Mahmud Naci, s.9.

Kafra vahası dahil değildir. Yabancı kaynaklar 230000 olduğunu zikrederler. (59) Bingazi nüfusu, 143000, Derne'nin nüfusu ise 55400 idi. (60)

(59) Coro, s.34.
(60) Ali ve Ahmet Nuri, s.36.

İ K İ N C İ   B Ö L Ü M

OSMANLI İNŞA FAALİYETLERİ

(1835 - 1911)

I- ASKERÎ İNŞA FAALİYETLERİ

Trablusgarb'ta 1835'den itibaren Osmanlı merkezî idaresi kuvvetlendikten sonra, büyük bir inşa faaliyetine girişildiği görülmektedir. Daha doğrusu bu eyâletin merkezî idareye bağı kuvvetlendirildiği için ihtiyaçlar ve yapılması tasarlanan şeyler İstanbul'a bildirilip, müsaade alındığından Trablusgarb'taki imar faaliyetlerine ilişkin belgelerimiz de zenginleşmektedir. Dayılar ve Karamanlı sülâlesi devirlerinde ise, Trablusgarb hemen hemen müstakil bir şekilde yönetildiğinden, bu sebeple de devlet merkezlerine çok işler intikal ettirilmediğinden bu dönemde yapılan inşa faaliyetleri karanlıkta kalmıştır; fakat 1835'den sonra durum değişmiştir.

Osmanlı idaresinin son dönemlerine rastlayan 1855'den sonraki devirde Trablusgarb vilâyetinde girişilen inşa ve imar faaliyetleri birkaç grupta toplanabilir. Burada askerî inşaatlardan başlayarak bunları teker teker ele almaya çalışacağız. Askerî inşaatları da kendi içerisinde dört gruba ayırarak incelemek gerekir.

A- Kale

Trablusgarb'ta kale adı verilen kısım eski şehrin bulunduğu, etrafı surlarla çevrili kısımdır. İç-kale ise bunun kuzey-doğu köşesinde yer almaktadır, sarayı adı verilmektedir. Bu iç kalenin limana uzanan güney-doğu, güney-batı tarafı yaklaşık olarak 137 m. uzunluğundadır. Ortasında Bâbu'l-gadir adı verilen kapı bulunur.

Kapının sağ tarafında, deniz kıyısında Dârü'l-fül kapısı vardır. İç kalenin tamamen denize bakan kuzey kısmı ise, yaklaşık olarak 115 m. uzunluğunda olup, orta yerinde deniz kapısı Babü'l-bahr, bunun sol yanında Mahzan-ı Bu-Hâfız tabyası vardır. Sağında ise Meclis tabyası bulunur. Kapının her iki yanında ise birer burç yer alır. İç-kale'nin kara tarafına bakan kuzey-batı yanında ise tersane kapısı ile harem kapısı vardır. Bu sonuncu kapının solunda ise atik cebhane burcu adı verilen bir burç bulunur. Bu cihet iç-kalenin hemen hemen en dar yerini meydana getirmektedir; 100 m. ye yakın bir uzunluktadır. Tersane kapısı'nın deniz cihetinde ayrıca bir de iskele vardır. İç-kalenin kuzey-güney istikametinde bulunan tarafı ise tamamiyle kara kısmındadır.

Kalenin ortasında büyük kapı, en güney ucunda da harem burcu bulunur; 150 m.yi aşan uzunluktadır. Böylelikle Trablusgarb'taki iç-kale bir dikdörtgen yamuk şeklindedir. İç-kale'de bir de paşa dairesi bulunmaktadır. (1)

İç-kale'nin sahil tarafında, deniz ile kale arasında bir de katolik mezarlığı vardı. Bu mezarlık 1851 tarihinde genişletilmek istenmiştir. (2)

Bu kalenin 1844 senesinde bazı yerlerinin özellikle tabyaları ile sahil taraflarının son derece harap bulunduğu, mevcut bulunan top kundakları ve Asakir-i Nizamiyenin ikametgâhı olan hanların da tamir edilip yenilemeye ihtiyacı olduğu 6 Haziran 1844 (19 Cemaziyelevvel 1260) tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. (3)

---

(1) BA. İrade, MV., No: 6958

(2) BA. Cevdet Askerî, No: 35686.

(3) BA. Cevdet Askerî, No: 35686.

Tamir edilecek yerlerin, ilk önce keşif ve kontrolu için mühendishâne halifelerinden Ali Efendi görevlendirilmiştir. Ali Efendi'nin çalışmaları sonunda, kalenin yıkık ve harap olan sur ve tabyalarıyla, top kundakları v.s. keşfolunmuş, hanların da tamir ettirilmeleri lüzumlu görülmüştür. Ancak bu hanlardan bazılarının mîrî emlâkdan hastahâne veya süvari ikametgâhı gibi hizmetler için kullanılan emlâk oluşu, bazılarının ise müteveffa Yusuf Paşa emlâkinden oluşu bir kısmının da şer'i evkafa ait olmasından dolayı, bunlara bir hayli kira verilmektedir. Bu binaların yeniden tamirine başlanırsa çok masrafa mal olacağı düşünülerek, bahsi geçen hanların tamirinden şimdilik kaydı ile vazgeçilmiştir. (4)

Bununla beraber kalenin tamire muhtaç mahallerinin tamir ve masraflarının 6 bin 660 keseyi bulacağı, top kundaklarının tamiri için ise ayrıca 50 bin kuruş ihtiyaç bulduğu anlaşılır. Bu hususu Trablusgarb müşiri ve defterdarı İstanbul'a bildirdiler.(5)

Bu konuda çeşitli görüşmeler yapılır. Sonunda kalenin kara tarafının tamire fazla ihtiyaç göstermediği, sahil tarafının ise tamirine şu sıralarda çok şiddetli lüzum görülmediği kararına varılır.

Kalenin tamir faaliyetleri, ilerde tekrar ele alınmak üzere, durdurulur. Sadece ufak-tefek marunların yapılması yoluna gidilir. (6)

1850 tarihinde de kalenin bazı kısımlarını tamirine niyet

---

(4) BA. İD. No:5150.

(5) BA. İD. No:5150.

(6) BA. İD. No:5150.

edilirse de, yine bir neticeye varılamaz. (7)

Ertesi sene, yani 1851'de kalenin bazı kısımlarının tamir ettirildiği görülür.

17 Nisan 1851, (15 Cemaziyelahir 1267) de Trablusgarb eyaleti valisi Ahmed İzzet tarafından kaleme alınan bir yazıda daha önce inşası için emir verilen top kundaklarından 93 tanesinin 49 bin 236,5 kuruş 10 paraya ve tamiri gerekli bulunan Trablusgarb kalesinde Kasabhane tabyasıyla (8) Babe'l-bahr arasında mevcut olan ve zamanla denizin oyulmasıyla harap olan beden duvarı 48 bin kuruş masrafla, gayet sağlam ve dayanıklı olarak tamir edilmiştir. Yine iç kaledeki büyük beden duvarının altı oyulmuş, paşa dâiresi ve diğer bazı mahallerde de hasar vukua gelmiş bulunduğundan bir araştırma yapılır. Neticesinde 50 bin 330 kuruş masrafla tamir edilebileceği anlaşılır. Muameleler devam ederken kış mevsiminin yaklaşmakta olması sebebiyle belirtilen mahallerin kötü hava şartları ile daha da harap olmadan hemen tamirine başlanmasına vilâyet meclisince karar verilir. Tamir keşfinden 10 bin 900 kuruş noksanı ile 39 bin 411 kuruşu bulur. Bu hususta bir de mazbat defteri tanzim edilir. (9)

Kalenin güçlendirilmesi topların yenilenmesi, hattâ bu maksatla İngiltere'den 120 adet top satın alınması da 19.Yüzyıl ortalarına ait çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır. (10)

---

(7) BA. İD. No:13220 (Belge 13 Ekim 1850/6 Zilhicce 1266) tarihlidir.
(8) Trablusgarb kalesine ait haritalarda "Kasabhane" tabyası ismine rastlamakla birlikte, yukarıdaki tariften bunun Mahzen Bu Hafız tabyası olduğu anlaşılmaktadır.
(9) BA. MV, No:6958,
(10) BA. MV, No: 6958 lef, 3,4,2 ve irade Dahiliye, No:15712, lef,1.

Bunun üzerine (3 Ağustos 1852)'de zikrolunan topların Tophane-i Âmire meclisine havale olunarak satın alınması ve bedellerinin de tesviye olunması yoluna gidilmiştir. 10 Zilkade 1268 (19 Temmuz 1852) tarihinde Trablusgarb kalesi için alınması uygun görülen ve yukarda bahsi geçen 120 adet topun Londra'dan satın alınması kararlaştırılmış ve tahminen bu topların bahasının, beher kıyyesi 2,5 kuruşa mal olmuş. Baş muallim Muhlis Bey tarafından haber verilmiştir. (11)

Ancak tahmin edilen bu meblâğın "bakaya-yı atika" tabir olunan akçeden ne şekilde tesviye olunacağı, yani kaç taksit ve ne kadar müddette, nasıl bir kontratoya bağlanacağı konusunda herhangi bir açıklık getirilmemiştir.

Bunun üzerine durum Trablusgarb valisine İzzet Paşa'nın bilgilerine sunulmuş ve Paşa'dan 27 Nisan 1852 (7 Receb 1268) de alınan resmî bir yazıda bu husus açıklığa kavuşturulmuştur. Şöyle ki: Londra'dan satın alınacak topların bahaları mevad-ı hayiyeden olduğundan, iane-i umumiye şeklinde ya umum ahaliden toplanacak veyahut Trablusgarb eyaletinde bundan böyle tahsil edilecek Siningeçte bakayaları hesabına dahil edilecektir. (12)

Trablusgarb kalesi için istenilmiş olan toplara dâir Tophane-i Âmire müşiri paşa hazretlerine lüzumlu bilgi verilmiş ve 10 Şevval 1268 (18 Temmuz 1852) de buradan gelen bir yazıda: Topların satın alınarak, bedellerinin mahallî bakayasından tesviyesinin kararlaştırıldığı ifade olunmuştur. (13)

---

(11) BA. İD. No:15712, lef,2.
(12) BA. İD. No.15712, lef,4
(13) BA. İD. No.15712, lef,7.

10 Haziran 1852 (21 Şaban 1268) tarihli iradede ise: Trablusgarb valisi Ahmed İzzet Paşa'nın tahriratının alındığı ve bu tahrirattan Trablus kalesi için lüzumlu olan topların, ikmal ve tanziminin pek münasip olduğu ve toplar bahasının, bakaya-yı atikaden tesviyesi suretinin açıkça ortaya konmuş olmasına rağmen bu madde hakkında evvelâ tophane-i Âmire meclisinde müzakere olunarak verilecek karara göre, hareket edilmesinin lazım geleceği ve buna dâir evrakın Tophane Âmire müşiri Paşa hazretlerine havale olunması, gerekmektedir. (14)

Trablusgarb kalesinin gücünü arttırmak amacını hedef alarak Londra'dan getirtilecek 120 adet büyük toplar bir kısmı özellikle çapı dokuzdan aşağı olanların kalenin kara tarafına konulmasına ve esasen işe yarayacak olan ve 70 toptan ibaret olan diğerlerinin ise deniz tarafına yerleştirilmesine karar verilmiştir. (15)

Bunu müteakib 29 Mart 1852 (7 Receb 1268) de Trablusgarb valisince kaleme alınan resmî bir yazıda: 2 Cemaziyelahir 1268 (24 Mart 1852) tarihiyle gelen yazının okunduğu belirtilmekte ve hazinenin gittikçe düzelmekte olduğuna dikkat çekilerek umumî iane tertib olunacağı ve herkesin refah durumuna ve mertebesine ve tahammülüne göre hisseler ödenecektir. Diğer memleketlerden uygulamaya başlanılmaktadır. Trablusgarb eyaletinden de ne miktar iâne toplanmak lazım geleceğinin araştırılacağı beyan olunmaktadır. (16)

30 Temmuz 1852 (12 Şevval 1268 tarihinde, Maliye Nezareti tarafından Meclis-i vâlâya bir adet resmî yazı gönderildiği ve bu

---

(14) BA. İD. No:15712, lef, 7
(15) BA. İD. No:15712, lef, 3
(16) BA. İD. No:15583, lef, 4.

yazıdan anlaşıldığına göre: Trablusgarb eyaletinin dış ve iç kaleleri ile vali ikametine mahsus olan mahallin bazı yerleriyle kaleye bağlı birtakım binaların tamir edildiği ve tamir harcının iki bin küsür kuruş ile vali konağı masraf bulunan 5913 kuruş ile geri kalan harcamaların ancak 4700 kuruşu kabul olacaktır.

Bu miktarı vaktiyle kabul edilmemesine rağmen, cüz'i bir miktar olduğu görüldüğünden bunun dahi kabul edilmesine karar verildiği ifâde olunmaktadır. (17)

Nitekim, 11 Ekim 1852 (26 Zilhicce 1268) tarihinde Trablusgarb'taki iç ve dış kalede vaki olup tamiri yapılan yerlerin masraflarının tesviyesi yoluna gidilmesi Meclis-i Valâya'da havale kılınmıştır. (18)

Trablusgarb eyaletindeki bir diğer kale tamiri de; Eyalette Saray tabir olunan iç kalenin deniz üzerinde ve Darül-fül tabyasıyla Mahzan Bu Hafız tabyası arasında bulunan beden duvarının tamiri hakkındadır. (19) Beden duvarı zamanla yıkılmıştır ve Darü'l-fül tabyası dalgaların tesiri ile temelinden oyulmuş bulunduğundan sahil tarafına meyl etmiştir. Aynı şekilde kuzey tarafında bulunan Mahzan Bu-Hafız tabyasıyla Meclis Tabyasının dahi dalgaların çarpmasından altları bir hayli oyulmuştur. Bu yerlerin vakit kaybetmeksizin tamiri yoluna gidilmesi meclisce karara bağlanmıştır.

Konuyla ilgili olarak mühendisler görevlendirilmiş ve tamir edilecek yerlerin keşif ve muayenelerinin yapılmasına ihtimam gösterilmiştir. Yaptırılan tetkikler neticesinde iki tabya arasındaki beden duvarı yeniden inşa olunacaktır. Altları doldurulacak

---

(17) BA. MV, No: 8727, lef, 1
(18) BA.Maliye Defteri, No:405/10-6.
(19) BA.İd, No:23644, lef,3.

mahallerin 371 bin 917,5 kuruş masrafla vûcuda geleceği anlaşılır. Ve bu hususta sir keşif defteri tanzim edilir. Tamir edilecek bölgeleri gösterir, bir de kroki yaptırılır. (20)

14 Eylül 1856 (14 Muharrem 1273) tarihinde İstanbul'a gönderilen bu mazbata ve kroki incelenir. Tamirata sarf olunmak üzere senelik 50-60 bin kuruş fazla varidat bulunmaktadır. (21) Ayrıca tamiratın usulüne uygun yürütülmesi için de 22 Ekim 1856 (22 Safer 1273) tarihinde fen işlerine vâkıf mühendisler vazifelendirilir. (22)

(22 Kasım 1860) 8 Cemaziyelevvel 1277 tarihli bir belgeden ise Trablusgarb eyaletinde Asakir-i Nizamiye Piyade askerlerinden 7.alay birinci taburunun Garyan kazasında bulunan dördüncü ve altıncı bölüklerinin ikamet ettikleri kasrın içinde bulunan koğuş ile anbarların yeniden tamir ettirilmesinin lüzumlu olduğu anlaşılmaktadır. (23) Gerekli görülen tamiratın yapılabilmesi için öncelikle bir keşif lüzumlu bulunmuş ve neticede 11 bin 194,5 kuruş masrafla tamiratın yapılacağı zikrolunmuştur. Bu masraflar Maliye Nezaretine de bildirilir (27 Kasım 1860/13 Cemaziyelevvel 1277).(24)

Belirtilen yerlerin tamiratı için önceki yaliler tarafından vakfedilmiş bulunan emlâk ve akarlar varidatı olmakla beraber, bu yerlerin gelirinden istifade edilmesi dolayısıyla bu konuda gerekli muamelenin vakit geçirmeksizin yapılması amacıyla keyfiyet Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bildirilmiştir (23 Ağustos 1877/ 28 Cema-

---

(20) BA.İD. No: 23644, lef,2
(21) BA.İD. No: 23644, lef,1
(22) BA.İD. No: 23644, lef,4
(23) BA. MV, No:1900.
(24) BA. MZ, No:1900, lef, 1.

ziyelahir 1294). (25)

21 Aralık 1879 (7 Muharrem 1297) tarihinde ise Trablusgarb vilayeti içinde bulunan ve burc-ı Türab adıyla bilinen bir kalenin zamanla harap olduğu dikkat çekilmektedir. (26) Harap olan yerlerin lâyıkıyla anlaşılması için lüzumlu tetkikler yaptırılmış ve kalenin tamiri için 9 bin kuruşa ihtiyaç olduğu ortaya konulmuştur.

Bu paranın ise vaktiyle hayır sahipleri tarafından vakfedilerek belediye dâiresince idare edilmekte olan dükkânlar v.s. hasılâtından karşılanmasına karar verilmiştir. Konuyla ilgili gerekli görülen bilgiler Maliye Nezaretine de sunulmuştur.

Maliye dâiresi de bu konuyla ilgili bir açıklamada bulunmuş, sözü edilen dükkân v.s.nin vakıf şartlarının incelenmesini ve ancak bittikten sonra icab eden uygulamaya geçilebileceğini beyan etmiştir. (27)

B- Kışla ve Koğuş

XIX.Yüzyıl ortalarında Trablusgarb vilâyetinin içinde sayıları gittikçe çoğalmakta olan askerlerin, barınmaları için kale dahilinde mevcut bulunan askerî kışla ancak bir tabur alabilecek büyüklükte olduğundan sayıları pek daha fazla olan Osmanlı askerleri bu kışlada ikamet edememekte, büyük bir kısmı perakende ve perişan bir vaziyette kalarak hanlarda veya evlerde oturarak hem rahatsız olmakta, hem de hayli yüklü yıllık kira ödemek zorunda kalmaktaydılar.

---

(25) BA. Ayniyat Defteri, No:1147.
(26) BA. Ayniyat Defteri, No:1516.
(27) BA. Ayniyat Defteri, No:1516.

Bu durum gözönüne alınarak ve uygun bir hal çaresi bulmak maksadıyla deniz kenarında, içerisinde bol ve temiz suyu bulunan geniş bir araziyi içine alan, İngiltere'nin eski konsolosunun damadı ve karantine tabibi olan zata ait bir bahçe 6.000 kuruşa satın alınmıştır.(28) Bu bahçede, öncelikle iki taburun ikametine yeterli olacak şekilde bir kışlanın inşası münasip görülerek hemen müfredat ve keşif defterlerinin tanzimi yoluna gidildi.

Masraflarının tesbiti için de mühendisler görevlendirildi. Bunların tahminen 6 bin kuruşa baliğ olduğu anlaşıldı. Bu hususta, Ser askerî'den, Trablusgarb valisi paşaya lüzumlu malûmat verildi. İnşa edilecek kışlanın masrafları hususunda mühendislerin tahminen verdikleri rakamdan, her kim daha ucuz bir fiata inşaatı üzerine almak ister ve yeterli kefil gösterirse, inşaat o zata, kontrat yapılarak havale olunacaktı.

Bu mevzu'da gerekli muamelenin bir an önce yapılmasına da karar verildi. Ayrıca Trablusgarb'da bulunan topçu askerlerinin hayvanlarının barınmaları için de bir ahıra ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu iş için bir yük 12 bin kuruş kadar bir meblâğ gerekiyordu. Bu hususta lâzım gelen keşif yapıldı. Maliye Nezareti'nin ve sadaretin teklifleri üzerine, inşaatın açık eksiltmeye çıkartılarak, onun üzerine bir mukavele yapılması ve taahhüd senedinin müfredat defteriyle beraber İstanbul'a gönderilmesi hususunda bir irade-i seniye çıkarıldı. Durum eyalet valisine bildirildi. (29)

İnşa edilecek ahırların Trablusgarb'ta Münşiyye adlı mahalde bulunan muvazzaf topçu kışlasında bulunan askerlerin ihtiyacı

---

(28) BA. Cevdet Askerî, No:4594 (10 Aralık 1849/23 Muharrem 1266) tarihli.

(29) BA. MV, No: 9000, lef,1.

için yapılmak istendiği 21 Kasım 1853 (19 Safer 1270) tarihli Meclis-i Vâlâ'dan Sadâret'e sunulan bir arzdan anlaşılmaktadır. (30) Aslında kışlanın ahırları mevcuttur, fakat ihtiyacı karşılamamaktadır; 200 baş hayvan açıkta kalmaktadır. Açık eksiltmede iş 17.985 kuruş indirimli olarak 95.000 kuruşa ihale olunur, hazırlanan taahhüd senedi kefalete bağlanır. Mevsimin de uygunluğu dikkate alınarak, hemen inşaata başlanır. Durum sadarete yeniden bildirilir, masrafların ne şekilde karşılanacağı sorulur. 28 Kasım 1853 (26 Safer 1270)'de gelen cevaptan masrafların hazine tarafından karşılanacağı öğrenilir. (31)

Kışla inşaatının yine Münşiye'de yapıldığı, 1854 yazı başlarında bittiği anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı yerde bir de hastane yapılmıştır. Bu her iki binanın üzerine konacak mermer tarih kitabesi için bir kalfa (Vasil) görevlendirilir. Masrafları yine hazine tarafından ödenecektir. (32) Akabinde de süvari kışlasına ve hastaneye girilerek yerleşilir. (33) Yine yapılan masrafları gösterir defterler Trablusgarb valiliği tarafından sadarete arz olunur. (20 Eylül 1854/27 Zilkade 1270) (34)

Yine Mühşiye'de yaptırılan yeni topçu kışlasının üzerine tarih kitabesi konulması, yerli halkın Türkçe bilmeyip Arapça konuşması, hazırlanan tarih kitabesinin ise Türkçe oluşu yüzünden tartışmalara ve biraz zaman kaybına yol açar. (35) Neticede kışlanın kapısına konulacak tarih taşının Arapça yazılmasınx ve taşın üst

(30) BA. Maliye Defteri, No:400.
(31) BA. Maliye Defteri, No:403.
(32) BA.MV, No:11636 lef,1 (20 Eylül 1857/5 Zilhicce 1268) tarihli.
(33) Aynı belge.
(34) BA. İD. No:18829.
(35) BA. İD. No:19422.

kısmına da padişahın bir tuğrasının kazdırılmasına karar verilir. (36) Bu tasarı da gerçekleştirilir. Arapça bir kaside ve onun üzerinde bulunan bir tuğra topçu kışlasının kapısını süsler.

Kısa bir süre sonra yapılan binaların yine yetersiz kaldığı 25 Kasım 1861 (22 Cemaziyülevvel 1275) tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Trablusgarb şehrinde bu tarihte 7 alay bulunmaktadır. Bunların kışlaları birbiri üzerine yapılmış denilecek kadar yekdiğerine yakındır. Bu sebeple de aralarında hemen hemen hiç mesafe bulunmamaktadır. Binalar bu yüzden havalandırılamamaktadır. Binalar rutûbetlidir, askerlerin sıhhatine de zararlıdır. Bunun için mevcut binaların hepsinin yıktırılarak yerlerine yeni bir kışla yaptırılmasına karar verilir, seraskerlik makamının da müsaadesi alınarak inşaata başlanır. Bu yapı için 150.000 kuruş harcanması gerekmektedir.

Yeni bir binanın yapılması, eski binaların yapılmasından daha da ucuza mal olabilecektir. (37) Belgelerden bu inşaatın başladığı anlaşılmakta, fakat bitip bitmediği hususunda kesin bir hükme varılamamaktadır. Bununla beraber aradan yirmi sene geçtikten sonra, 6 Aralık 1881 (14 Muharrem 1299)'de Münşiye'deki süvari bölüğünün hayvanlarının barındıkları ahırların tamire muhtaç bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu iş için de 11.720 kuruş masraf yapmak gerekmektedir. (38)

Trablusgarb şehrinde askerî bina ihtiyacının 1885 senesinde devam ettiği görülmektedir.

---

(36) BA. İD. No:19422, lef,1.
(37) BA. İD. No:22551, lef,2.
(38) Aynı belge.

Nusretiye, Kumandan Seyyid ve Mısır tabyalarındaki topçu askerlerinin oturacakları yer yoktur. Hamidiye tabyasındaki eski iki katlı koğuş da harab olmuş, üst katı yıkılmıştır, alt katının ise tamiri gereklidir. İnşa masrafları 170.462 kuruş tutacaktır. (39) Yapılan incelemeler sonunda eski senelerden (1880'den) kalma 111.000 kuruş bakiye bir alacak bulunur. Böylece inşaat için hemen hemen 60.000 kuruş daha para gerekmektedir. Bu miktar da Tophâne'nin 1885 (1303) bütçesine konulacak tahsisattan karşılanabilecektir. Yapılması istenen üç tabyadaki askerî binaların her birisi 30'ar asker alabilecek büyüklükte olacaktır. (40)

Yukarıda görüleceği üzere, Trablusgarb'ta 1849-1885 seneleri arasında sık sık askerî ihtiyaçlar için kışla ve ahır gibi binalar yapılmakta, bunlara bir kısım harcamalar yapılmakta, fakat yapılan binalar belirli bir plân dahilinde ve muhtemelen de iyi yapılmadığından, kısa sürede yeni ihtiyaçlar doğmukta, bu da yeni masraflara sebebiyet vermektedir. (41)

C- Karakol

Trablusgarb eyaletinin muhtelif yerlerinde karakol ve hapishane yapım faaliyetlerinin cereyan ettiği değişik tarihli vesikaların muhtevasından ortaya çıkmaktadır.

(25 Ekim 1853) 22 Muharrem 1270 tarihinde meclis-i vâlâca kaleme alınıp Maliye Nezaretinin de takririyle padişaha sunulmak üzere takdim kılınan bir mazbatadan anlaşıldığına göre: Trablusgarb eyaletinde bulunan Nizamiye askerlerinin koğuş ve karakolha-

(39) BA. İD. No:32399
(40) BA. İD. No:67673
(41) BA. İD. No:76902

neleri ile zahire ve depo anbarlarının zamanla tamire muhtaç bir hale geldiği ve bahsi geçen binaların ehemmiyetine binaen bunların vakit kaybetmeksizin tamir edilmeleri gerekliliği ifade edilerek, bu hususta lüzumlu bilginin de mahalline yazılarak bu tür tamirat faaliyetine teşebbüs olunduğu takdirde eyalet valisi ile defterdar ve mal müdürünün de fikirlerinin alınması icab edeceğinden ser-askerlik makamınca gerekenlere bilgi verileceğine işaret olunmaktadır. (42)

(4 Aralık 1862) 10 Cemaziyelahir 1279 tarihli bir iradede ise, Trablusgarb eyaleti dahilinde bulunan Münşiye adlı mahal ile Garb ve Derne kazaları ayrıca Bingazi'de bulunan süvari topçu ve muzika askerlerinin ve çebel-i garb-ı sancağ muhafazasına memur askerlerin ikamet etmekte oldukları kışla, koğuş ve hastahane yanında karakolhanelerinin de tamir edilmesinin lüzumu üzerinde durulmaktadır. (43) Bu yerlerin tamiri için ortaya çıkacak masrafların ise mahalli emvalden karşılanacağı ifade edilmektedir.

Yapılan araştırma sonucu harcamaların tahminen 33.953 kuruş tutacağı ve bunun 27.166 kuruşunun hazinece deruhte edilip, kalan 6.787 kuruşun hazine tarafından kabul edilip edilmediği ilgililere sorularak şayet bu meblâğ hazine tarafından kabul olunmaz ise belirtilen mahallerin tamirinin çok lüzumlu görüldüğü izah edilerek ortaya çıkacak masrafların hazinece karşılanması karara bağlanmıştır. (44)

Elimizdeki belgelerden askeriyeye ait muhtelif bina inşa ve tamirleri yanında karakolhanelerinin tamir edilmesi ve yeni kara-

---

(42) BA. MV, No:12248.

(43) BA. MV, No:21690, lef,1.

(44) BA. MV, No:21690, lef,1.

kolhane yapımı hakkında bilgi edinebilmekteyiz.

12 Mart 1869/27 Zilkade 1285 tarihli bir belgede Babü'l-Hünşiye haricinde daha önce tanzim edilen Şose yoluna iki taraflı yaptırılan Aziziye çarşısı bitişiğinde bir karakolhanenin inşa edilmesi münasip ve gayet müsaid olacağı beyan olunmaktadır. (45)

Bu konuda vilayet idare meclisinde yapılan müzakereler ve sonuçta verilen karar üzerine bir keşff yapılması ve zamanın rayicine göre masrafların ne kadar olacağının tesbitine kadar verilmiştir. Bunun üzerine lüzumlu tedkikat yapılmış ve yeni bir karakolhane inşası için yapılacak harcamaların 15.100 kuruşu bulacağı anlaşılmıştır. Buna dâir Trablusgarb valisince Maliye Nezaretine bir takrir gönderilmiş ve yapılacak harcama ve toplam masrafın karşılanması ricasında bulunulmuştur. (46)

D- Burç

Maliye Nezaretinin Meclis-i vâlâya gönderdiği 31 Ekim 1853/ 29 Muharrem 1270 tarihli takririnden anlaşıldığına göre: Trablusgarb kalesinin kasab tabyasıyla reis burcu arasında bulunan beden duvarı deniz dalgalarının şiddetinden aşınmış olduğundan, bir an önce lüzumlu tedbirin alınmasının gerektiği belirtilmektedir. İlerde tahribat daha da büyüyeceğinden masraflar da artacaktır. Anlaşıldığına göre 8 bin kuruşluk bir masraf ile beden duvarını, dalgaların aşındırmasına karşı daha dayanıklı bir halde getirmek üzere, inşası Deli Piram adlı bir şahsa havak edilmiş olup inşa masrafları emval-i eyaletten ödenecektir. (47)

---

(45) BA. İD, No:41016.
(46) BA. İD, No:41016, lef,1.
(47) BA. MV, No:12322.

Esasen, bahsi geçen duvarın tamiratı için 23 bin kuruş ihtiyaç olduğu yapılan keşif neticesinde anlaşılmış olmakla 8 bin kuruşla yapılması halinde durumun ne şekil arzedeceği ve ne gibi sakıncalar doğuracağı sadarete bildirilmiştir. 4 Haziran 1854/8 Ramazan 1270 'de Sadaretten gönderilen cevap yazısında: tamir masrafı olarak tesbit edilen 8 bin kuruşun, Maliye Nezaretine havale edilmesinin kararlaştırıldığı beyan olunmuştur. (48)

Bir diğer burç tamiri de Trablusgarb vilâyetindeki burç-ı türabi diye bilinen kalenin tamiridir. Trablusgarb vilâyetinin içinde Burc-ı türabî adıyla anılan burç zamanla harap olmuş ve dolayısıyla tamire muhtaç olmuştur. Kalenin tamir edilecek yerlerinin tesbiti amacıyla bir keşif yapılmış ve bu keşif gereği kalenin 19 bin kuruşluk bir masrafa ihtiyaç gösterdiği ortaya konmuştur. (49)

Bu çeşit burç ve sur tamirine sarf edilmek üzere bazı hayır sahipleri tarafından vakfedilen ve halen belediyece idare edilmekte olan dükkân v.s. gelir getiren mülklerin mevcudiyeti gözönüne alınarak, bahsi geçen burçun tamiri için bu gelirden istifade olunması düşünülmüş ve 2 Aralık 1879/17 Zilhicce 1296 tarihli bir yazı ile de bu düşüncenin uygunluğu ifade edilmiştir. (50)

Yapılan müzakereler neticesinde sur ve burç tamiri için vakfedilmiş olmaları dolayısıyla bahsedilen kalenin tamir masraflarının bu vakf hasılatından karşılanması münasip görülmüştür. Tanzim olunan keşif defterinde tamirat masrafı 23.325 kuruş olarak gösterilmiştir. Bu meblâğdan bir miktar indirim yapılması ve 19 bin 9 kuruş indirilmesi konusunda bazı anlaşmazlıkların ortaya çıkmış

---

(48) BA. MV, No:12322.

(49) BA. ŞD, No:2739.

(50) BA. ŞD, No:2739.

olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan vakf edilmiş bulunan dükkânların vilâyetteki sair rüsumat ile birlikte, belediyeye terk edildiği anlaşılmış olduğundan, bu hususta ilerde herhangi bir anlaşmazlık zuhuruna sebebiyet vermemek için dükkân v.s.'nin vakıf şartlarının iyice anlaşılmasına ehemmiyet vermiştir. Bu hususta gerek hazinede ve gerekse Defter-i Hakanî muhasebesinde tatminkâr malûmat bulunmadığından bunların vakfiyesinin mahallî sicillerde araştırması yoluna gidilmiştir. Sözü edilen akarların ne zaman ve hangi şartlar ile kimler tarafından vakf edilmiş ve kaç adet olup ne kadar zira' arazi üzerinde bina edilmiş olduğu hususlarının açıklığa kavuşturulması ön plâna alınmıştır. (51)

20 Ocak 1880/7 Safer 1297 tarihinde burcun tamir edilecek yerlerini göstermek maksadıyla, Şura-yı Devlet Maliye Dairesince bir defter, beraberinde bir de resim bulunduğu halde sadarete sunulmuştur.

Sadaretin 21 Ocak 1880/8 Safer 1297 tarihi ile verdiği cevap yazısında burcun tamiri için saffedilecek meblâğların vakf edilmiş çeşitli akar, dükkân v.s.'den karşılanması hususunun münasip görüldüğü beyan olunmuştur. (52)

---

(51) BA. ŞD, No:2739.
(52) Aynı belge.

II- EĞİTİMLE İLGİLİ İNŞA FAALİYETLERİ

Trablusgarb eyaletinde Türk-Osmanlı devrinde sürdürülen inşa faaliyetlerinin bir tanesi de: Okullarla, eğitim ve öğretimle, özetle maarif işleriyle alâkalıdır.

(28 Nisan 1847) 12 Cemaziyelevvel 1263 tarihinde Evkaf-ı Hümayun nezaretinden sadarete sunulan bir takrirden anlaşıldığına göre, eyalette mevcut evkaf-ı şerife zamanında iyi te'sis olunamadığından varidatı ziyan olmaktadır. (53) Bu sebeple Trablusgarb valisi Mehmet Paşa ve Trablusgarb mal müdürü durumu İstanbul'a arz ederler. (54)

Evkaf işlerini yoluna koyarak düşünülen bir takım hayırlı işlerin daha da kolaylıkla ifade edebileceği görülür. Eyalette kız çocuklara mahsus Kuran-ı kerim ve sair dini dersleri ihtiva eden bir mektebin açılması işi ele alınır. Zira daha önce Trablusgarb'da kızlar için ayrı bir mektep olmadığı gibi ahali de kız çocuklarını erkek mekteblerinde okutmayı tasvip etmediklerinden bir kız mektebinin inşası zorunlu olmaktadır.

Bu maksatla, şimdilik kaydıyla, evkaf-ı şerife gelir fazlasından ve 62 senesi başlarından itibaren aylık 100 kuruş maaş tahsisiyle hafize Fatma Hanım isminde bir kadının Kur'an kerim öğretmek üzere bu okulda vazifelendirilmesi karara bağlanır. (55)

---

(53) BA. İD, No:7502.

(54) Aynı belge.

(55) Aynı belge.

22 Şubat 1868 tarihli Takvim-i vekâyi gazetesinden öğrenebildiğimiz kadarıyla, o tarihlerde Fizan sancağı merkezi olan Merzûk kasabasında mevcut bulunan mahalle mektepleri gayri muntazam bir haldedir. Üstelik bu mekteplerde okuyan müslüman çocuklarının her biri ayrı kıyafet giyerek gayet düzensiz bir görünüm arz etmektedirler. Derslere de yeteri kadar önem verilmemektedir. (56)

Mahallî hükümet tarafından peyderpey teşebbüs ve teşviklerde bulunulur. Hattâ çocukların kıyafetlerine bir çeki düzen vermek için bazı iyi halli aileler tarafından münasip elbiseler de hediye olunur.

Okuma ve yazmanın ilerletilmesi için sarf ve nahv (gramer) dersleri ile Farsça ve Türkçe derslerini de öğretmeye yönelik çalışmalar hedef alınır. Bu dersleri lâyıkıyla öğretecek ve öğrencileri bu yolda eğitecek bir Rüdşide mektebi inşası düşünülür. Ayrıca çeşitli dersleri okutacak maaşlı hocalar istidamı ön plâna alınır.

Bu teşebbüs ahali tarafından da çok müsbet karşılanmış, hattâ ileri gelenler arasında 3 bin kuruş nakit iane dahi toplanmıştır.

Ayrıca öğrencilere okutturulacak kitapların bedeli ile okulda istihdam edilecek hocaların maaşlarının tesviyesi için de 1-2 kahvehane ve bir aşçı dükkânları yaptırılır. Herbiri 300-400 kuruşa mal olan sekiz, on kadar dükkân inşa ettirilir.

5 Şaban 1289 (6 Ekim 1872) tarihinde Maarif Nezaretine hitaben yazılan bir yazıda Trablusgarb'daki Rüşdiye mektebinde bulunan muallimlerin mevcut öğrencilere nisbetle hayli fazla olduğu belirtilmekte ve Bingazi'de dahi yeni mektepler açılarak fazla muallim-

---

(56) Takvim-i vekayi No:6/5, Sene:1284 (1868).

lerin bu okullara gönderilmesinin düşünüldüğü açıklanmaktadır. (57) Bu düşüncenin tatbikatından olarak Trablusgarb'daki bir kısım fazla muallimler Bingazi'de açılan mektebe tayin edilirler. (58)

16 Kasım 1870/21 Şaban 1287 tarihinde ise Trablusgarb vilâyetinde bulunan Hums sancağında bir Rüşdiye mektebi inşa edilir. Yeni inşa olunan bu mektebin ikinci muallimliğine 86 senesi Temmuz'unun 15'inden itibaren, 330 kuruş maaşla mahallince seçilen Hacı Ahmed Efendi tayin kılınmıştır.

Selh-i Zilkade 1290 (18 Ocak 1874) tarihinde Maarif Nezaretine bir tezkire sunulmuş olup bu tezkireden anlaşıldığına göre, Trablusgarb eyaletinde bulunan göçebe ahalinin cehaletten kurtulmaları gayesiyle Rüşdiye mektebi te'sis ve tanziminin uygun olacağı ifade edilmekte ve bu hususta gerekli görülen icraata geçilmesi istenmektedir. (59)

25 Ağustos 1868/6 Cemaziyelevvel 1285 tarihinde ise Trablusgarb Rüşdiye mektebi muallimlerinden Salih efendinin tekaüde ayrıldığı ve kendisine aylık 150 kuruş maaş tahsis olunduğu anlaşılmaktadır. (60)

Trablusgarb vilâyetinde daha önce belirtilen kız çocuklarına mahsus bir mektep açılması 30 Şaban 1284 (27 Aralık 1867) tarihinde gerçekleşmiş ve bu maksatla yeni bir okul yaptırılarak kadın hocalar görevlendirilmiş ve 100 öğrenci alınarak eğitim ve öğretime başlanmıştır. (61)

---

(57) BA. Ayniyat Defteri, No: 1071.
(58) BA. Ayniyat Defteri, No: 1071.
(59) BA. Ayniyat Defteri, No: 1071.
(60) BA. Ayniyat Defteri,No: 1068.
(61) Takvim-i vekayi Gazetesi, No:6/5 (14 Kanunîevvel 1283).

Daha ileri tarihlerde, 27 Zilkade 1302 (3 Eylül 1882) tarihlerde Trablusgarb vilâyetinde yaşayan halkın büyük kısmının göçebe araplar olduğu ve bunların çocuklarının eğitimden büyük ölçüde yoksun bulunduklarına işaret olunmakta ve vilâyet ileri gelenlerinin bu sorunla yakından ilgilenerek çevrelerinde mevcut köy ve kasaba halkının eğitim ve öğretimlerini teşvik etmek amacıyla güçlerinin yettiği ölçüde yardımda bulunarak okullar açılmasını yeni okullar yapımını yönlendirmeleri istenmektedir. (62) Eğer bu yolda gerekli çaba gösterilirse cehaletin ortadan kalkacağı gelişme ve kalkınmanın hızlanacağı da belirtilmektedir.

Trablusgarb eyaletinde 1286-1305 senesi arasında mevcut bulunan medrese ve mekteplere ait bir döküman aşağıya sunulmuştur:

1869-1286 senesi Trablusgarb içinde 1 Rüşdiye, 12 mektep mevcuttur. (63) 1301 (1883) senesinde Trablusgarb içinde 3 medrese, 1 Rüşdiye mektebi 15 Sıbyan mektebi, 1 inâs mektebi mevcut olup, şehir dışında ise, 2 medrese, 3 Sıbyan mektebi mevcuttur.(64)

(1887) 1305 de ise Trablusgarb vilâyetinde Trablusgarb'ta 3 medrese, 1 Rüşdiye, 1 Rüşdiye askeriye 15 Sibyan mektebi, 1 inâs mektebi ve Trablusgarb dışında ise 2 medrese 31 Sıbyan mektebi olduğu anlaşılmaktadır. (65)

Trablusgarb'taki Rüşdiye mektebinde görevli hocalar şöyledir:

Muallim-i evvel	:	Ali Rıza Efendi
Muallim-i Sâni	:	Mehmed Kâmil Efendi (Müderis)

---

(62) ed-Decani, s.41-42.
(63) T.G.Salnamesi, sene,1286, s.78.
(64) T.G.Salnamesi, sene,1301, s.109.
(65) T.G.Salnamesi, sene,1305, s.159.

Rik'a Muallimi : Fevzi Halil Bey

Sülüs Muallim : Mehmed efendi. 1302'den sonra yerine Muallim Halil efendi gelmiş.

Bevvab : Mehmed efendi.

Bu mektepteki öğrenci adedi ise 65'tir.

Hums Rüşdiye mektebinde görevli hocalar ise: Muallim Hacı Miftah El-Rifai efendi ile Ziyûr efendi ve Bevvab Abdulkadır ağa'dır.

Vilâyet merkezinde bulunan Sıbyan mektebine ait bilgiler ise şu şekildedir: (66)

Mektep İsimleri	Muallim	Bulunduğu mahal	Öğrenci Adedi
İbtidai Mektebi Hamidî	Hacı Mustafa Ef.	Hevmet el-belediye	80
Şeyh Abdülhafız Efendi Mektebi	Abdüldaim Ef.	Hevmet mahallesi	80
Mektebi Milâdi	Mehmed Millâdi Ef.	Hevmet mahallesi	60
Seyyid İsmail Ef.	Hacı Süleyman Ef.	Hevmet mahallesi	40
Seyyid Hamza Mektebi	Hamza Efendi	Hevmet mahallesi	50
Ebulhayr mektebi	Ebulhayr Ef.	Hevmet mahallesi	60
Seyyid Atiya el-felâh mektebi	Mehmet Zavi Ef.	Köşet el-safara mah.	70
Bin sâlih mektebi	Fakih İbrahim Ef.	Köşet el-safara mah.	50
Cami ûl-nahle mektebi	Hacı Mehmed Cemali Ef.	Köşet el-safara mah.	40
Teyebi Mektebi	Âmir Efendi	Köşet el-safara mah.	30
Şeyh hatab mektebi	Ömer Efendi	Köşet el-safara mah.	30

---

(66) TG. Salnamesi, sene 1301, s.181.

Mektep isimleri	Muallim	Bulunduğu Mahal	Öğrenci Adedi
Hevmet Garyan mektebi	Fakih Mehmed Fizanı ef.	Hevmet Garyan Mah.	80
Bin Abdülselam mektebi	Seyyidi Salim	Bab ül-behr mah.	40
Seyyidi Salim mektebi	Mehmed efendi	Bab ül-behr mah.	100
İnâs mektebi	-----	Cami Mahmud mah.	100

Toplam 15 Muallim, 364 erkek ve kız öğrenci, olduğu anlaşılmaktadır. (67) 1312 (1894) yıllarında ise Trablusgarb Rüşdiye mektebinde görevli hocalar sırasıyla aşağıdaki gibidir: (68)

Muallim-i evvel	:	Hilmi efendi
Muallim-i Sanî	:	Şeyh Mehmed Kâmil
Rika muallimi	:	Kemali efendi

Belirtilen hocalar, 90 öğrenciye ders verme durumundadırlar.

Trablusgarb'daki askerî Rüşdiye mektebinde ders veren hocalar da şöyledirler:

Lisan hocası kolağası	:	Mustafa Suad efendi
Tabur kâtibi	:	Ali Vasfi efendi
Coğrafya hocası	:	Bu dersin hocalığı boş görünüyor.
Dahiliye Zabiti Yüzbaşı	:	Şakir efendi
Riyaziye hocası	:	Hamdi efendi
Arapça hocası	:	Said efendi
Resim hocası	:	
Dahiliye Zabiti Topçu mülazim evvel	:	Rıza efendi
Farsça hocası	:	Ahmed Fevzi efendi

(67) TG. Salnamesi, sene,1301, s.181.
(68) TG. Salnamesi, sene,1312, s.156.

Mülazim-i evvel : Salah efendi.

Türkçe hüsn-i hat muallimi : Tahsin efendi.

Trablusgarb'ta mevcut gerek mahalle mekteplerinde, gerekse askeri okullarda ne tür dersler gösterildiğini, eğitim ve öğretim ne şekilde cereyan ettiğini de bu bilgilerden yararlanarak çıkarabilmekteyiz. Tahminen, gösterilen belli, başlı dersler mekteplerinde daha ziyade din derslerini, Arapça ve Farsça kıraat derslerini ihtiva etmekte olup askeri mekteplerde bu derslere ilâveten ihtisaslaşmayı gerektiren bir takım dersler de gösterilmektedir. Matematik Coğrafya v.b. derslere ağırlık verilmesi o günkü koşullarda hayli anlamlıdır.

Trablusgarb vilâyeti hakkında Ahmed Kasim Paşa'nın bir lâyihası mevcut olup, bu lâyihadan vilâyette çeşitli inşa faaliyetleri arasında mektep ve medrese inşaatlarını da öğrenebilmekteyiz. 7 Şevval 1308 (16 Mayıs 1891) tarihinde eyalet valisine sunulan bu lâyihadan anlaşıldığına göre vilâyet merkezinde yeni inşa olunan 1 askeri Rüşdiye mektebi, şehir dahilinde bir ibtidai mülkiye mektebi vardır ve binalar belediye tarafından yaptırılmıştır. (69)

Şehir dışındaki iki medrese tüccar ve ahali tarafından inşa ettirilmiştir ve merkeze bağlıdır. Ayrıca Hums'ta 1 adet mülki Rüşdiye mektebi Vacilat kazasında 1 tane tam teşekküllü mektep ile Garyan kazasında ve Mısrata'da ibtidai birer mektep yaptırılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. (70)

1313 (1895) senesinde Trablusgarb vilâyeti ve vilâyete bağlı yerlerde mevcut gerek rüşdiye gerekse Sıbyan mekteblerinin isimleri

(69) BA.Yıldız Tasnifi,Evrak No:207, Kısım No:14, Zarf No:126, Karton No:7.

(70) Aynı belge.

ile öğrenci adetleri ve mektep sayılarını öğrenebilmekteyiz. (71)

Bulunduğu yer mektebi	Öğrenci Sayısı	Mektep sayısı
Trablus ve Münşiye	640	32
Sahil	340	10
Aziziye	50	2
Ucilat	40	2
Zuvara	80	2
Zenzûre	150	6
Zaviye	110	5
Murabitiyen	85	4
Tacura	160	4
Cebl (Yefrin)	220	5
Gadames	150	2
Fesatu	40	2
Mejde	100	5
Nalut	20	1
Kikle	145	6
Homuş	20	1
Mısrata	80	3
Tavruğa	50	2
Sırt	50	2
Mıslata	100	2
Terhune	180	5
Cefare	90	[illegible]
Urfele	250	10
Zliten	160	4
Garyan	100	4

(71) Aynı belge.

Bulunduğu yer mektebi	Öğrenci sayısı	Mektep sayısı
Merzûk	16	2
Şâtı	35	2
Sokna	50	2
Sen ve seminu	17	1
Vadi-i şarkiye ve garbiye	59	2
Zele	20	1
Şarkiye ve hufre	25	1
Bingazi	43	1
Karkura	60	2
Ücle ve Cali	45	2
Miric	50	1
Braasa	90	4
Deruse	85	2
Hase	60	1
Derne	65	3
Kısa	35	2
Tubruk ve Bombo	200	3
Toplam:	4365 öğrenci	15[illegible]

1316 senesine ait bir istatistikten de bu tarihte Trab[illegible] garb'da mevcut bulunan bazı mektepler ile öğrenci muallim, [illegible] ve müstahdem kadrolarını öğrenebilmekteyiz. (72)

Trablusgarb'ta 1313 senesi sonlarında askeri idadi ve [illegible] diye mektebinin 1 tane olduğu ve talebe adedinin 258 olduğu, [illegible] keri mekteplerde 11 muallim, 5 memur, 5 hademe v.s. müstahdem [illegible] mak üzere toplam 21 görevlinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

---

(72) BA.Nezaret-i Umur-ı ticaret ve Nafia (İstatistik-i umumi [illegible] resi) s.63-87.

Yine vilâyette mevcut umumi mektepler ile bu mekteplere devam eden talebenin miktarı ise şöyledir: Mülkiye mektebi 404, askeri mektepler ise sadece 1 tane olup, mülkiyede okuyan talebe sayısı, 10378, askeri mektepte ders gören talebe adedi ise toplam 256'-dir.

Trablusgarb eyaletinde bulunan askeri ve sivil okullarda vazifeli hocaların isimleri ile ne kadar maaş aldıkları ve hangi dersi verdikleri de bazı belgelerden ortaya çıkmaktadır. Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla hocaların aldıkları maaşlar (1285 senesinde) dersin ehemmiyetine göre 300 ile 625 kuruş arasında değişmektedir. (73)

Bu arada bazı mekteplerde muhtelif derslerdeki hoca açığını kapatmak gayesiyle devrin gazetelerine ilân verildiği de dikkati çekmektedir. (74)

Bu ilânlarda hangi okulda hangi ders açığının bulunduğu ifade edilmekte ve bilgilenenlerin alabilecekleri maaş da belirtilen ve ayrıca özel bir görüşme yapılmasını isteyen ifadelere rastlanmaktadır.

19.asrın sonlarında Trablusgarb vilâyetinde büyük bir ilim yayma hareketi görülür. Trablusgarb vilâyetinin muhtelif yerlerinde ilk okullar, orta okullar ve liseler inşa edilmiştir.

Burada çeşitli sahalardaki meslek eğitimleri yalnız erkekleri değil, her sınıftan kadınları da kapsamaktadır. Valiler kendi

(73) BA. Maliye Defteri, No:8847, s.69.

(74) Takvim-i vekayi, No:6/7 s.4, 6 Muharrem 1309, s.4 de ilân aynen şöyledir: "Mekatib-i askeriye nezaret-i behiyyesinden: Trablusgarb Rüşdiye-i askeriyesinin kavadidi osmaniye ve ilm-i hal ve fârisi derslerini okutmak üzere bir muallim tayinine lüzum görüldüğünden ve işbu muallim 520 kuruş..."

tebaalarının yetişmesi için medreseler inşa ederken bu medreselerin yanıbaşında yabancı azınlıkların yetişmesi için de medreseler inşa etmişlerdir. (75)

1303 (1885) tarihinde hükümet tarafından Humus şehrinde mekteb-i rüşdiye yaptırılmış olup Ahmet Rasim Paşa'nın valiliğinin son yıllarında sadece Trablusgarb şehrinde 26 ilkokul inşa ettirilerek her birine birer öğretmen verilmiştir.

Vali Namık Paşa da bu yolda yürümüş ve onun devrinde Trablusgarb'da bulunan Musevilerin eğitim ve öğretimi için onlar tarafından bir okul açılmasına hükûmet tarafından izin verilmiştir.(76) Buradaki eğitim programı, Arapça, Fransızca, İtalyanca, İbrahice Beni İsrail Tarihi, Coğrafya, Matematik, defterlerin tutulması usulü ve el sanatlarına munhasırdır. (77)

Osmanlı rüşdiye mekteplerinde Kur'an kerim, Tecvid, Osmanlıca, Arabça, Farsça, Tarih, Coğrafya, Matematik, Geometri, Sağlık dersi, Resim, İmlâ, Hüsn-ı Hat programları uygulanmaktaydı.(78) Bu okullardaki eğitim parasız olup yalnız fakir talebeler içindi. Yine vali Namık Paşa, zamanında yetim çocukların eğitilmesi amacıyla sanayi mektepleri çeşitli sanat kollarında eğitim yapan fen ve sanat medreseleri açılmıştır.

(1318) 1900 yılında Vali Hafız paşa iki büyük ilkokul, muallim yetiştiren bir yüksek okul, diğer kazalarda da halk yardımıyle ilkokullar yaptırmış ve yine sanayi sahasında medreseler açıp bura-

---

(75) ed-Decani, s.115.

(76) ed-Decani, s.115; Bâb-ı Ali Evrak Odası, Gelen Defteri, No: 392/9-2.

(77) Mahmud Naci s.70-71.

(78) ed-Decani, s.115.

larda kızların yetiştirilmesi ve onlara el sanatları öğretilmesi için kadın hocalar tayin ettirmiştir. (79) Özel bir yol takip ettirip, buradaki talebelere aylık yirmi kuruş verdirmiş olup, ilk sene bu okula on talebe alınmıştır. (80)

Hafız Paşa Trablusgarb'ta maarif müdürlüğü binası da inşa ettirmiş olup, bu müdürlüğü İstanbul'daki Maarif Nezâretine bağlamıştır. Homög'taki Rüşdiye medresesini de genişlettirmiş ve buradaki programların tatbikini iyi bir şekilde takip ettirmiştir.

Recep Paşa vali olduğu zaman öğrenim faaliyetlerini yeniden ıslah ettirmeye çalışmıştır. Yüksek medreseler açtırılıp, ilk okulların sayısını arttırmıştır. Yine kızlar için 1904 senesinde bir medrese inşa ettirmiş olup, burada kızlara el işleri,. nakış, iğne işleri, piyano çalması öğretilmiştir.

Bunların imtihanlarını, vilâyet müftüsü, şer'îmhkeme reisi, ortaokul müdürü, muallim mektebi ve ortaokul müdürlerinden, meydana gelen bir komisyon yapmaktaydı. (81)

İkinci Osmanlı hakimiyetindeki eğitim faaliyetlerini şöyle özetleyebiliriz: (82)

a- Erkek çocuklar için üç sene süreli ilkokullar, başlıca öğretim programları: Türkçe, Arabça, Kur'an kerim, Tecvid, Fıkıh, Osmanlı Tarihi, Matematik ve Hüsn-i Hat'tır.

b- Erkek çocuklar için dört sene süreli liseler, başlıca programları: Türkçe, Arabça, Farsça, Matematik, Geometri, Coğraf-

---

(79) ed-Decani, s.153.
(80) ed-Decani, s.153.
(81) ed-Decani, s.154.
(82) Coro, s.117.

ya, Umumi tarihi, Osmanlı Tarihi, Sağlık Dersi, Hüsn-i Hat, Resim, Fransızca'dır.

c- Kızlar için altı senelik, üç senesi ibtidai, üç senesi lise tahsilini ihtiva eden mektepler.

ç- Yüksek öğretmen okulları (Dârül-muallimûn): İki sene süreli, sadece öğretmen yetiştirmek içindir.

d- Askerî okullar: Beş sene süreli olup, idadi programlarına uygulamakta, fazla olarak askerlikle ilgili ders görmektedir.

e- Sanat ve sanayi medreseleri: 1898 senesinde Namık Paşa tarafından inşa ettirilmiş ve sadece fakir aile çocukları kabul edilmiştir.

f) Asker ve memur çocukları için yaptırılmış erkek ve kız ilkokulları.

g- Dini yüksek okullar: Üç sene süreli olup, buraya arzu edenler girmekte ve buradan me'zun olanlar Mısır'daki Ezher'e gidebilmekteydiler.

III- SAĞLIKLA İLGİLİ İNŞA FAALİYETLERİ

Hükümdarlık devrinde yeni kazanılan topraklar ve ona bağlı eyâletlerin gittikçe çoğalması, Osmanlı İmparatorluğunun bu toprakları ve eyâletleri çok iyi bir şekilde idâre etmesini engellemiştir. Daha başlangıçta iken her ayaletin nüfus sayımı ile emlâkının tahririne başlanmıştı. (83)

Sonuç olarak, bulundukları eyâletlerin ihtiyaçlarına vakıf olan valiler, bu ihtiyaçları temin için Osmanlı makamlarını haberdar etmiştir. Burada Trablusgarb eyâleti en büyük ilgiye nâil olmuştur; zira orada bulunan askerlerin çoğunluğu Osmanlı olup, Trablus eyâleti de Kuzey Afrika'nın temel limanı sayılmakta idi.

Osmanlı makamları Trablus eyâletinde asker ve halka eşit olarak önem vermişlerdi. Kışlalar ve askerlerin ailelerine ikâmet yerleri inşa edilmişti. Ne var ki sağlık yardımından yoksun kalan askerler ve ahali arasında hastalıklar yayılması üzerine (84) Osmanlı makamları bu noksanlığı ortadan kaldırmak için hastahane ve karantinehane, sağlık ocakları temin edip, lâzım gelen tıbbî malzeme ile dışarıdan doktorlar getirmiş, onlara iyi maaş ve özel imtiyazlar vermiştir. (85)

Yapılan bu hastahaneler ve karantinehaneler eyâletin sağlık açısından gerekli bütün ihtiyaçlarını temin edecek kadar yeterli

---

(83) BA. İD. No:15371; Hasan Safî, s.35.
(84) BA. MV. No:6972; Ayniyat Defteri, No:100.
(85) BA. İD. No:45225; BA. İD. No:29713.

bir hale gelmişti. Hastahanenin ve karantinehanenin inşa edilmeleri sadece Trablus eyâletine değil, Bingazi ve Fizan'a da yayılmıştı. Çünkü Trablus merkez sayıldığından ve nüfus açısından kalabalık olduğundan eyâletin en önemli şehirlerinden biriydi. Askerlere yapılan hastahane kapıları sivil halka da açıktı.

A- Karantine

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da Akdeniz kıyısında önemli bir eyâleti olan Trablusgarb'ta, 19.yüzyıl ortalarında sosyal hayatta Avrupalıların Afrika'dan toplayarak büyük sahra kervan yolunu izleyerek Libya sahillerine getirdikleri Urbanlar için toplanma merkezi olması, bölge'deki göçebe aşiretlerinin sık sık uğrayıp alışveriş yapmaları ve Osmanlı askerî karargâhının burada bulunması yüzünden bir canlanma görülmeye başlamıştır.

Trablus ve civarında bulunan Münşiye mahallesinde, 1850 Kasım ayından 1851 Şubat ayına kadar geçen süre içerisinde, bölgede yapılan nüfus sayımı sonucunda çeşitli bulaşıcı hastalıklar ve çocuk hastalıklarının yaygın olduğu ve halkın sağlığını ciddîolarak tehdid ettiği görülmektedir. (86)

Aşağıdaki tabloda Trablusgarb ve Münşiye mahallesinin nüfus sayımı, yeni iskânlar ve hastalıklardan ölenlerin miktarı gösterilmektedir. (87)

---

(86) BA. İD. Nr.15454, lef, 2.
(87) BA. İD. Nr.15454, lef, 2.

Tablo - 1

1850 yılında Trablus'un nüfusu

	Hane	
- Yerli müslüman :	2614	nefer olarak
- Yerli yahudi :	1398	
- Yabancı konsoloslar himayesinde bulunan islâm ve Yahudi miktarı:	113	
- 1850-1851 yılları arasında başka yerlerden gelip iskân edinenler:	377	
- Yeni doğanlar:	300	
- Son bir yıl içinde ölenler:	152	
Toplam	4650	

Tablo - 2

Münşiye ve Sahil nüfusu

- İslâm ahali	11955
- Son bir yıl içinde doğan çocuklar :	173
- Son bir yıl içinde ölenler :	113
Toplam	12241

Trablus civarında halk sağlığının salgın hastalıkları yeterli miktarda aşı bulunmaması ve sağlık tesislerinin yeterli olmayışı yüzünden bölgenin halk sağlığı ciddî zaafiyet içerisine girmiştir.[88]

Osmanlı devletinin çok önceden yaptırdığı Trablus karantinehanesi (Tahaffuzhane) 19.yüzyıl ortalarında daha fazla genişletilerek, bölgede halk sağlığını tehdid eden salgın hastalıkların önüne

(88) BA. İD. Nr.15454, lef,1.

geçilmek istenmiştir.

Bu amaçla 1850 yılı içerisinde 16110 kuruş masraf edilerek Trablus'a dışarıdan gelenleri ağırlamak için ilâve küçük bir daire yapılmak istenmiştir. (89)

Fakat yapılan incelemelerden sonra eski karantine binasının tavan ve duvar tamirat masrafının 19300 kuruşa mal olacağı anlaşılmıştır. Karantine binasının birkaç bina ilâve edilerek genişletilmesi halinde 100600 kuruşa mal olacağı ortaya çıkmıştır. (90) Karantine binası yapıldıktan sonra "atik hanenin ba'dema lüzûm olup olmayacağı" düşünülmeye başlanmıştır.

Trablus karantinehanesinin bölge halkına sağlığı üzerindeki faydaları Osmanlı devleti tarafından kabul edildiğinde, 1854 yılı içerisinde karantinehanenin çürüyen binalarını tamir ve yeni bir hekimler odası için dört odalı yeni bir bina yapımı teşebbüsüne geçilmiştir. (91)

Ancak mühendislerin yaptığı keşif sonunda bunun 5619.5 kuruşa mal olacağı anlaşılmıştır. Devlet "Mikdar-ı mezkûrdan aşağı yapmaya herkim taahhüd eder ise onun üzerine kontrato" yapılmasını istemektedir. (92)

Ancak karantinehanenin tamir ve ek tesislerinin yapımı devamlı geciktiğinden devletin Trablus'taki çıkarları zayıflamaktadır. Bu durumu Trablus karantine tabibi 1 Ekim 1858 tarihli keşif yazısında "Trablusgarb karantinehanesinin yük anbarlarının ve odaların üzerleri çok vakitlerdenberi tamir olunmadığından haraba yüz

(89) BA. Cevdet sıhhiye, Nr.327.

(90) Aynı belge.

(91) BA. İD. Nr. 1187, lef 1.

(92) Aynı belge.

tutmuş ve tamire muhtaç olduğu" (93) şeklinde açıklamaktadır. Osmanlı Sultanı Abdülmecid 9 Kasım 1858 tarihli irâdesinde "Zikr olunan tahaffuzhanenin muhtac-ı tamir olup ve masarıf olan dört bin kırk yedi buçuk kuruş dahi cüz'iyet kabilinden bulunmasına... sur'at-ı icrası" diyerek karantine inşaatına başlanmasını istemiştir. (94) Ancak karantine binasının inşâatına başlandığında sadece eski binanın tamir bedeli 6000 kuruşu bulmuştur. (95) "Çok mahaller dahi muhtac-ı tamir bulunduğu ve anbarlara vazı' olunmakla evvelen tüccarın emvâl ve eşyası muhafaza olamadığı haber alınup tahaffuz hane-i mezkûr kadim karantinehanelerden olduğundan yolcu ve tüccar mallarının muhafazası zımmında elzem olan mahallerin hemen termimi iktiza edeceği" (96) belirtilerek inşaat sahası genişletilmiştir.

Osmanlı Meclis-i vâlâ'sının 9 Kasım 1869 tarihli açıklamasında Trablusgarb karantine binasına ilâve olarak, limana yanaşan gemiler için daha sağlam bir iskele yapılmış ve bu şekilde hastalıkların çıkması ve yayılmasının önüne geçileceği belirtilmiştir. (97) Osmanlı devleti 1860 yılı içerisinde 76000 kuruş masraf ederek dubalarını yaptırmış, bu şekilde Kuzey Afrika'daki topraklarına önemli bir bayındırlık ve sağlık hizmeti götürmüştür.

---

(93) BA. İD. Nr.27615, lef 3.
(94) BA. Aynı belge, lef 1.
(95) BA. İrade Meclis-i vâlâ, Nr.19463, lef 5.
(96) BA. Aynı belge, lef 3.
(97) BA. İrade meclis-i vâlâ, Nr.19463, lef 1.

B- Hastahâne

Trablusgarb eyâletinde sağlık hizmetlerinin ifası için devletin önemli teşebbüslerinde bulunduğunu, daha önce yazdığımız karantinehaneler bölümünde izah etmeye çalışmıştık. Bu bölümde ise yine sağlık hizmetleri teşekküllerinden bir diğeri, hastahane yapımı üzerinde duracağız.

Trablusgarb eyâletinde, gerek halkın gerekse askerlerin sağlık durumlarının korunması ve bir hastalık vuku'unda tedavi görmeleri için hastahane yapımı ihtiyacı şiddetle kendisini hissettiriyordu. Bu ihtiyacın bir an önce giderilmesini nazar-ı itibare alan Osmanlı Devleti nezdinde ilk teşebbüsler yapılmaya başlandı.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Trablusgarb şehrinin merkezinde bulunan kalede ve aynı yere yakın Münşiye mahallesinde bölgenin göçebe halkın sağlığını ve askerî kışladaki askerlerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için hastahanenin genişletilmesi, kışla tamiri, su yolları ve hamam inşası gibi toplu imâr faaliyetlerine girişilmiştir. Konumuz gereği bir bütün olarak ele alınan bu imâr faaliyetlerini bölüm bölüm açıklamağa çalışacağız.

1- Askerî Hastahâne

19.Yüzyıl ortalarında Trablusgarb şehrinde kale içinde, sıkışık bir mahalde bir tarafında bir bahçe, diğer tarafında ise bir havuz bulunan ana binası koğuş biçiminde bir askerî hastahâne (Asâkir-i Nizâmiyye-i Şâhâne Hastahânesi) vardı. (99) Mahmud

(99) BA. MV, No: 18225; Mahmud Naci, s.152.

Naci ve Mehmed Nuri Beyler bu binanın vaktiyle Karamanlıların misafirhanesi olduğunu, sonradan Mehmed Emin Paşa'nın valiliği sırasında (1258-1265/1842-1847) hastahâneye çevrildiğini kaydederler. (100) 1849'da, bu bina ihtiyacı karşılamadığından yeni bir hastahâne yapılması için uygun bir yer tedariki emri verildi.(101)

Yapılan tahkikat sonucu bu amaca en uygun yer olarak, Yusuf Paşa-zâde Osman Bey'in (Bu Yusuf Paşa, Karamanlı Yusuf Paşa olmalıdır.) (102) şehrin Münşiye adı verilen mahallinde bulunan bahçesi seçilir ve 30 bin kuruşa satın alınır. Bu meblâğ emvâl-ı eyâletten karşılanır. (103) Hastahâne'nin, 1 yük 26331 kuruş masraf yapılarak tamamlanabileceği tahmin edilmiş, bir de plânı (resmî) keşif defteri ile birlikte İstanbul'a gönderilmiştir. Binanın inşaat masraflarının yarısının Trablusgarb'taki Kuloğlu Cemaati (Urbân) tarafından karşılanması da istenmiş ve kabul olunmuştur. (104) Masrafın diğer yarısı da Hazinece ödenecektir.

Mevcut hastahânenin ise, 3-4.000 kuruşa tamir ettirilerek kullanılması uygun bulunmuştur. Hastalardan pek ağır bulunanlar buraya kabul edilecekler, böylelikle yeni yapılana fazla yük binmeyecektir.

1853 tarihinde bu askerî hastahânenin inşaatının bitmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 16 Cemayizelahir 1269 (20 Eylül 1853) tarihli bir belgede "Trablusgarb'da kâin Münşiyye nâm mahalde inşa

---

(100) Mahmud Naci, s, 152

(101) Maliye Nezareti'nden Sadaret yolu ile Sultan Abdülmecid'e sunulan 21 Kasım 1849 (5 Muharrem 1266) tarihli arz için bk. BA. Maliye'den Müdevver defteri: No: 406/10-7

(102) Mehmed Behçet, s.115.

(103) BA. İD. No:11850 (22 Kasım 1849/5 Muharrem 1266)

(104) BA. Cevdet Askerî: 41519.

olunan hastahâne için Arabî ve Türkî olarak tanzim ve inşâd etdirilen iki kıt'a tarih"ten bahs olunmakta, bunlardan hangisinin tercih olunacağı sorulmaktadır. Elimizdeki belgede ekli olarak maalesef yalnız Sultan Abdülmecid'e takdim olunan ve "Şifâün Cündîyyün bi-dâri't-tıbbı nesvihâ" (1269) mısraı ile biten Arapça tarih metni bulunmaktadır. Bununla beraber, padişah Arapça ve Türkçe daha başka tarihlerin de yazdırılarak, onlar arasından bir seçim yapılmasını uygun görmüştür. 26 Eylül 1853 (22 Cemaziyel-ahır 1269) tarihinde bu yönde tevcih edilen soruya, bir kaç adet tarih daha inşa olunarak içlerinden birinin seçileceği yolunda cevab verilmiştir. (105) Aşağıda Trablusgarb'ta yeni bir hastahânenin yapılmasından çok memnun kalan bölge halkının Sultan Abdülmecid'e yazdıkları Arapça kasidenin tamamının türkçe tercümesi verilmektedir. (106)

---

(105) Bb. İD.No:16778 ve İD. No:17138.

(106) Bb.İrade-Dahiliye No:18829

T E R C Ü M E S İ

-Allah'ın halifesi, Trablus'ta
bir dârü'şifâ bina etti,.Allah bânisini aziz eyliye.

-Birbahçe gibi şen, çiçeklerini esen meltem,
taşırken canları ateşlerini söndürür.

-Açık elinin hayrı bütün insanları sardı,
tıb ile her derdi olana şifâ getirdi.

-Yüreği merhamet dolu bir aslandır,
uzak-yakın bütün reayasına sefkatı vardı.

-Tutulmuş görünmez iken hilafet güneşi,
makamı şereflendirdiğinde tutulmadan kurtuldu.

-Eşiğinde ne başı dik krallar baş eğdi,

(106) Dipnot'unun devamı;

görmezmisin buyruguna hepsi uydu.

-Herkese satvetinin azm ve izzet ile efendi oldu,

hiç kimse boy ölçüşemez kendileriyle, himmet konusunda.

-Abdülmecid şan zirvelerinin en yücesinin üstünde,

bu yüceliğine herkes boyun eğdi, buna olanak veren Allah

yüce olsun.

-Hilâfete nâil oldu, belki hilâfet kendisine mukadderdi,

miras yoluyla hakkıydı da bunu inkâr eden olamaz.

-Mutluluk senin olsun, lisan-ı hâl ile tarihini didim,

(Şifaün cündiyyün bi-dâri'-Tıbbı nesviyhâ (1269))

Askerî hastahânede tedâviye şükranlarımızı sunarız.

Lâkin bu meselenin ancak müteakip sene sonuçlandırıldığı görülmektedir. Nitekim 15 Ramazan 1270 (11 Nisan 1854) tarihinde Trablusgarb'ın Münşiye mahallinde inşa olunan süvari kışlası ile yine aynı mahalde inşa edilen hastahâne için mermer bir tarih levhası tanzim olunmuş ve levhanın gönderilmesi işiyle de Vasil Kalfa adında biri görevlendirilmiştir. Bahs olunan tarih levhası iki bin kuruşa hazırlanmış ve meblâğın 1269 senesi (1852) ebniye tertibinden ödenmesine karar verilmiştir. (107)

Bu askerî hastahâne inşâ edilirken Osmanlı askerlerinin sağlık hizmetlerinin iyi olmadığı yapılan incelemelerle ortaya çıkmıştır. Bilhassa hastahânenin bir hamamı olmaması yüzünden, hastalar kale içinde ve epeyce uzak bir mesafede mevcut, bir ha-

---

(107) BA. İD. No: 18829.

mama gitmek zorunda kalmakta, kış mevsiminde soğuktan, yazın ise fazla sıcaktan hayli ızdırap ve zahmet çekmektedirler. Bu husus neticede sağlıklarının bozulmasına sebep olmaktadır. (108)

Bunun üzerine 10 Nisan 1854 (12 Receb 1270) de hastahâneye bir hamam inşaası tasarlanır ve 9.000 kuruş kadar bir meblâğ tahsis edilir. 8 Haziran 1854 (22 Receb 1270) de de bu inşaata başlanır.

Bu şekilde Trablusgarb eyâletinde ihtiyaç duyulan sağlık hizmetlerinin önemli bir tezahûr alanı olan hastahâne ve müştemilâtı yapımı tamamlanmış olmaktadır.

2- Fizan Hastahânesi:

2 Temmuz 1852 (14 Ramazan 1268) tarihli bir belgeden de Fizan'da da mahallî Tuloğlu Urbânı askerleri için bir hastahanenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda verilen tarihte bu hastahanenin de "Vücudu elzem olduğundan mahalli tertibi üzere" yani mevcut düzeni içerisinde kalması uygun görülmekte, bu hastahane için o senelerde irade dışı yapılan 20054 kuruş masrafın hazine tarafından ödenmesi uygun görülmektedir. (109)

---

(108) BA. İD. No:18685, lef 1'de.
"Hastahane-i mezbûre derununda hamam olmamak hasebiyle lede'l-iktiza haste-gân derûn-ı kalede ve üç çeyrek mesafede vâki' hamama götürülerek eyyâm-ı şita'da soğuktan ve mevsim-i sayfda şemsin hararetinden diyadesiyle ızdırap ve zahmet çekmekte oldukları anlaşılmış" ifadesi kullanılmıştır.

(109) BA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 8599.

3-Gureba Hastahânesi:

8 Şubat 1898 (16 Ramazan 1314) tarihinde Sultan II.Abdülhamid'in emriyle Trablusgarb'da bir hastahâne inşa edilmiştir. Gureba Hastahanesi adı verilen bu sağlık teşekkülü, Trablusgarb'ın batısında bulunan geniş ve temiz havaya sahip bir mahalde tesis edilmiştir. Bu iki katlı hastahanesinin bina edildiği arazi belediyece sağlanmış ve parasız olarak bu maksada tahsis edilmiştir. Hastahanenin genişliği 7634 zira' olup genişliğinin fazlası olması sebebiyle hastahanenin yapımı sırasında çevresinde büyük bir bahçe bırakılmıştır. İç kısmı ise, ortalama 100 yatak alabilecek şekilde düzenlenmiştir.(110)

Hastahanenin yapımı bittikten sonra, Trablusgarb valisi Namık Paşa tarafından açılışı yapılmıştır. Açılışı esnasında aynı zamanda bütün mülkiye, askerî memurlar ile memleketin ileri gelenleri hazır bulunmuşlar ve halk için böylesine yararlı bir teşekkül meydana getirilmesinden dolayı, Osmanlı hükümetine bir kez daha hayır dualarını ifâde etmişlerdir. (111)

---

(110) Ma'lûmatlı Sayı, 1, s.447, İstanbul 1313-1314 senesi.
(111) TG. Salname, sene, I312, s,I76

IV- DİNİ İNŞAATLARI

A- Camiler

Trablusgarb şehrinde Osmanlı idaresi devrinde bir hayli eser inşa edilmiş olup, bunların bir kısmı halâ ayakta olup, kullanılmaktadır. Bunlardan başta geleni "Turgut Reis'in inşa ettirdiği binalar manzumesi olup esasını 958 (1551) yılında yapılmış camii teşkil eder. Bu cami 1013 (1604)te Ali Bey adlı bir zat tarafından yeniden inşa edildiği için ilk şeklini kısmen kaybetmiştir. (112)

Bunun yanında Turgut Reis'e ait olan hamam ve türbe yer almaktadır. Trablusgarb halkının Turgut Reis'e atfettiği kudsiyet dolayısıyla camiin haziresine muhtelif tarihlerde çok fazla defin yapılmıştır. Turgut Reis'in Türk mimarisinin özelliklerini gösteren türbesi 1585 tarihinden sonra inşa edilmiştir. Bu türbenin yanında Trablus valisi Sakız'lı Mehmed Paşa'nın 1057 (1646) da yapılmış türbesi vardır. Yine Trablus valilerinden Ahmet Paşa'ya ait olan türbe de Turgut Reis camiinin bitişiğindedir. Şiyâbü'l-A'yân adlı cami ise, 1110 (1698) tarihinde Mehmed Paşa tarafından yaptırılmış olup, Karamanlı Ahmet Paşa devrinde 1150 (1737-1738) de ikmal edilmiştir.

Hamuda camii, şehrin kapılarından birinin karşısında olup, evkaf idaresi adına italyan mimarlar tarafından tamir edilmiştir.

---

(112) Ali Saim Ülgen: "Trablusgarb'ta Turgut Reis Mimarî Manzumesi", Vakıflar Dergisi, Ankara, 1962, Sayı, V, s.87; TG.Salnamesi, sene,1312, s.160.

1890 yıllarında şehirde 9 cami, 18 mescid, 22 tekke bulunduğu anlaşılmaktadır. (113)

Trablusgarb eyaletinin muhtelif yerlerinde yeni cami yapımı veya mevcut camilerden tamire ihtiyaç gösterenleri tamir eksikliklerinin tamamlanması yolunda yukarda belirtilenlerin dışında daha başka faaliyetlerin yapıldığı dikkati çekmektedir.

Bu çalışmalardan biri, eyaletin Fizan kaymakamlığına bağlı Sökne kazasında yeniden inşa olunan Asar-ı Mecidiye kasabasındaki cami ile alâkalıdır.

(20 Aralık 1846) Gurre-i Muharrem 1263 tarihinde Trablusgarb Müşiri Mehmed Paşa ve mal müdürü Naşid Beyler tarafından kaleme alınan bir yazıda Asar-ı mecidiye kasabasındaki cami-i şerifin yeniden düzenlenmekle birlikte gerek Cuma namazı, gerekse bayram namazlarının edası için bir minberden yoksun bulunduğuna dikkat çekilmekte, imamet ve hitabet hizmetleri konusunda ehli bir kimsenin vazifelendirilmesi rica olunmaktadır. (114)

(19 Nisan 1860) 28 Ramazan 1276 tarihli bir belgede is Trablusgarb'da Münşiye adlı mahalde bulunan kışla civarında Mevlana Mehmed zaviyesi mahallesinde mevcut ve zamanla tamamen harap bir görünüm alan cami-i şeriften bahsedilmektedir. Daha sonra cami-i şerifin tamiri ve yenilenmesi işini süvari binbaşılardan Mehmed Ağa üzerine almış ve yeniden cami inşa olunarak imamet hitabet vazifeleri için de bu görevleri yerine getireceklere yıllık 50'şer kuruş tahsis edilmiştir. (115) Camiye, yapımı tamamlandıktan sonra "Cami-i

---

(113) TG. Salnamesi, sene,1301, s.110 ve sene,1305, s.135.
(114) TG. MM. No: 2098, lef,3.
(115) BA. MV, No:19041, lef,3.

Mecidiye" ismi verilmiş ve caminin idaresi evkaf nezaretine bırakılarak lüzumlu miktarda maaş tahsisiyle idare ettirilmesi cihetine gidilmiştir. Mehmed Ağa'nın gayretiyle böylece büyük ve tam teşekküllü ve bir hayli görevliyi istihdam edebilecek hayırlı bir eser vücuda getirilmiştir. (116) Bu hususta evkaf nezaretiyle de bir seri haberleşme cereyan etmiş ve neticede imamete 100, hitabete 50 müezzine 80 ve bu sırada inşa olunan mektebin hocasına da yine 80, ayrıca halifesine 60'şar kuruş olmak üzere toplam 430 kuruş maaş tahsis olunması karara bağlanmıştır. (117) Bir diğer cami tamiratı da Trablusgarb'daki İbn-i Nukbil cami-i şerifidir. Burada da yaptırılan bir keşif sonucu tamire muhtaç yerler tesbit edilmiş ve masrafları mahalli evkaftan karşılanmak üzere toplam 6234 kuruşluk bir masrafla tamiratın yapılabileceği anlaşılmıştır. (16 Ramazan 1291/27 Ekim 1874) (118)

(3 Kasım 1874) 23 Ramazan 1291 tarihinde ise Trablusgarb eyaletindeki saray camiinin tamire ihtiyaç gösterdiği ve tamirat için gerekli olan 7360 kuruşun mahalli hasılattan karşılanacağı evkaf nezareti tarafından bildirilmekte, gelen cevap yazısında da tamiratın icrasına geçilmesinin münasip görüldüğü ifade olunmaktadır. (119)

25 Haziran 1876/2 Cemaziyelahir 1293'de vilâyet haricinde medfun Seyyid Hemmûda tekkesi ile orada bulunan cami-i şerifin günlük masrafları için hayır sahipleri tarafından muhtelif dükkân vakfedildiğine işaret olunmakta ve dükkânlardan 3 adedinin, hükümet

---

(116) BA. MV, No:19041, lef,3.
(117) BA. MV, No:19041, lef,4.
(118) BA. İD, No:48280.
(119) BA. İD, No:48299.

tarafından açtırılan kapının önüne tesadüf etmesinden dolayı iptal olunduğu belirtilerek, o sırada diğer dükkânların da tamiratına harcanmış olan 6 bin küsür kuruş Es-seyyid Mehmed Emin Ali tarafından talep olunmaktadır. (120)

Bu arada geriye kalan dükkânların bahsi geçen cami-i şerif ile dergâhın tamir masrafları için yeterli görüldüğü de ifade edilmektedir.

Münşiye kapısı dışındaki bu cami-i şerif için Mustafa Nuri Paşa tarafından vakfedilen 1 dergâh, 15 dükkân v.s. Paşa'nın vefatı dolayısıyla varislerine tevcih edilmek durumu hâsıl olmuştur. (121)

(9 Mart 1877) 23 Rebiülevvel 1294) tarihinde Hemmûda dergâhıyla cami ve türbenin meşihat, imamet ve hitabet vazifelerine Feyzullah Efendi tayin olunarak, lüzumlu muamelenin icrası vakıf varidatının sarf sureti ve idaresi bu şekilde karara bağlanmıştır. (122)

Eyalette bina olunan diğer camiler de sırasıyla şunlardır:

1. 1040 yıllarında Trablusgarb'da valilik eden Sakız'lı Osman Paşa, eyalette bir mescid ve medrese inşa ettirmiştir.
2. 1114 senesinde Halil Bey Münşiye adlı mahalde Cami ül-kebir namı ileanılan cami-i şerifi bina ettirmiştir.
3. 1123 senesinde Karamanlı Ahmet Paşa Trablusgarb şehrinde büyük bir cami ve bir medrese yaptırmıştır. (123)

---

(120) A. MTZ, TG, Maarif, No:5/1.
(121) BA. A. MTZ. TG, Maarif, No:5/1.
(122) BA. Ayniyat Defteri, No: 1142.
(123) TG. Salnamesi, 1312, s.160.

B- Yahudi Havraları

Trablusgarb eyaletinde Musevilerle de ilgili muhtelif inşa faaliyetlerine girişildiği görülür. Bu faaliyetlerden biri Garyan kazasında inşa olunacak havra ile alâkalı olup Haham başının da tasdikiyle yürürlüğe giren inşa faaliyetidir.

Konuyla ilgili olarak sunulan defterde havra yapımının toplam 9600 kuruşa mal olacağı anlaşılmaktadır. (124)

(21 Eylül 1886) 22 Zilhice 1303'de Trablusgarb sancağına bağlı Garyan kazasında yaşayan Museviler, kendi cemaatleri için eskiden beri mevcut olan ve zamanla harap hale gelen havralarının yeniden inşasına izin istemektedir. (125) Musevilerin bu istekleri üzerine "Havmetu'l-Zimmiye" denilen mahallenin Kuzey tarafında istida sahiplerinin kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri arazide havra inşa olunabileceği belirtilmekte ve yapılacak havranın islâm binalarından 228 zirâ uzaklıkta bulunacağına da işaret olunmaktadır. (126)

Kaza idare meclisi üyelerinden El-hac el-Arabi Nasuh Mehmed Efendi marifetiyle icra olunan keşif ve tahkikat sonunda, bahsi geçen havra masrafının museviler tarafından tesviyesinin kararlaştırıldığı ve kazada meskûn musevilerin sayısı gözönüne alınarak masrafların tesviyesinde herhangi bir müşkilât çıkmıyacağının da anlaşıldığı ifade olunmaktadır.

Musevi cemaatinin miktarı dikkate alınarak Garyan kazasında böyle bir ibadet-gâh inşasının zarurî olduğu ortaya konularak

---

(124) BA. İd, No: 79756, lef,6.
(125) BA. İD, No: 79756, lef,3.
(126) BA. İD. No: 79756, lef,7.

yapılacak havranın bir adet resmi ile arsa mülk senedinin bir sureti ve inşa masraflarını ihtiva eden defteri 25 Ağustos 1886/ 25 Zilkade 1303 tarihinde arz ve takdim olunmuştur. (127)

Trablusgarb sancağına bağlı Garyan kazasında ikamet eden Musevi cemaatinin zamanla harap olan havralarının yerine yeni bir havra inşasını istida eylemeleri üzerine Trablusgarb vilâyeti idare meclisince hazırlanan tezkire, Divan-ı Hümayun'a havale buyrulmuş ve işbu havranın en ve boyunun 23 zira, yüksekliğinin ise 7 zira olacağı bildirilmiş ve yapılacak masrafların cemaat tarafından karşılanmasının kabul edildiği (21 Ekim 1886) 22 Muharrem 1303 tarihinde beyan edilmiştir. (128)

(21 Kasım 1886) 22 Safer 1304 tarihinde Sadrâzam Kâmil Paşa tarafından kaleme alınan yazıda ise havranın inşası için lâzım gelen müsaadenin çıktığı ve bu yolda lüzûmlu çalışmalara başlanabileceği ifâde olunmaktadır. (129)

C- Hıristiyan Mezarları

Bu bölümde Trablusgarb eyaletinde Hıristiyanlar için yapılan muhtelif inşa faaliyetlerini arzedeceğiz.

Bunlardan ilki eyalette mevcut, bir Katolik mezarlığının genişletilmesi ile alâkalıdır. (16 Ağustos 1850) 7 Şevval 1266 tarihinde Trablusgarb valisi Ahmet İzzet Paşa tarafından kaleme alınan yazıda eyalette kolera hastalığının vukû bulduğu ve hastalığın zuhurundan sonra, Katoliklere ait mezarlığın hem yolu bozul-

(127) BA. İD, No: 79756, lef,7.
(128) BA. İD, No: 79756, lef, 1 ve lef, 2
(129) BA. İD, No: 79756, lef, 9.

mak hem de mezarlıkta yer kalmaması sebebiyle, ecnebi memurların, bütün masrafları taraflarından karşılanmak şartıyla mezarlığın genişletilmesi ve kaleden yeni bir kapı açtırılmasını istedikleri ifâde olunmaktadır. (130)

Bunun yanında protestanlara ait ayrı bir mezarlık bulunmaktadır. İngiliz tabiiyetinde bulunan Maltızların katolik olmalarından dolayı Fransız konsolosu da meseleye müdahale eder ve iki devlet müştereken Osmanlı Devletine mezarlığın genişletilmesi için müracaatta bulunurlar. Bir mühendis istenir. Yaptırılan keşif sonucu bahsi geçen mezarlıkta bulunan yolun yapılması 28-30.000 kuruş civarında bir masrafa mal olacağı anlaşılır.

Konsoloslar Trablusgarb valisi Ahmed İzzet Paşa'nın makamına gelerek bu yolun yaptırılmasına malî güçlerinin yetmeyeceğini söyler, kalenin beden ve duvarında bir kapı açılmasını isterler. Ahmed İzzet Paşa konsolosları kırmamak için katî bir cevap vermekten kaçınır. Durum pek o kadar âcil de değildir. Trablusgarb'ta bulunan ecnebilerin miktarı 1500 kadardır. Bunların da bir kısmı vilâyet içinde çeşitli yerlere dağıldıklarından tahminen şehirde 800-1000 kadar ecnebi vardır. (131) Bunlar arasında günlük ölüm miktarı on, onbeş ve yirmiye ancak ulaşmaktadır. Bununla beraber yine de ileride müşkil bir durumda kalmamak için meselenin halline çareler aranır. (132)

Adıgeçen mezarlık üç tarafı deniz ile çevrili bulunan Trablusgarp kalesinin içinde, eski kapısı da liman tarafındadır. Bâbü'l-bahr yakınında Göbekli burç denilen tabyanın yakınlarındadır.

---

(130) BA. MV, No: 6805, lef,1.

(131) Aynı belge.

(132) Aynı belge.

Bu kapıdan Trablusgarb limanında kızkulesine benzeyen Burç-i Leylâ'ya gidilmektedir. Konsolosların açılmasını istedikleri kapı ise Trablusgarb halkı arasında dedikoduya sebep olabilecektir. Çünkü kale, halkın yegâne sığınağıdır. Bu kapının yapılması ecnebilere bırakılırsa, onlar kapının metin olmasına özen göstermeyeceklerinden, bu kapının devlet tarafından bir kısım masraflarının karşılanarak yaptırılması düşünülmektedir. Mühendisler kapının yaptırılması için 7-8.000 kuruş gerektiğini bildirmişlerdir. Eğer kapı yaptırılmazsa, yolun yaptırılması için hazineden 10-15.000 kuruş bağışta bulunulması Ahmet İzzet Paşa tarafından sadarete arz olunmaktadır. (134)

Bu hususta (5 Eylül 1850) 27 Şevval 1266 tarihinde İspanya konsolosuna yazılan bir varaka suretinde ise eyalette bulunan Rum milleti papazının da mezarlık konusunda, İngiltere konsolosu Mösyö Fru aracılığıyla bir meclis akd olunmasını sağladığına değinilmektedir. Mecliste vekilleri ile bizzat papazın da bulunduğu beyan olunmaktadır. (135)

Konuyla ilgili olarak, hıristiyan mezarlığına ilâve olunacak mahallerin Rum mezarlığı olduğu yolunda iddialar bulunduğu da belgelerin ifadesinden anlaşılmaktadır. (136)

(14 Eylül 1850) 7 Zilkade 1266 tarihinde Fransa konsolosuna yazılan tahriratta: Trablusgarb'da kale haricinde bulunan Hıristiyan mezarlığının genişletilmesini, eyalette bulunan dost devletler konsoloslarının imzalarıyla kabul safhasına girdiği ve mezarlığın genişletildiği, Katolik papazı marifetiyle mezarlığın temizlenmesi

---

(134) BA. MV, No: 6805, lef,1.

(135) BA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 6805, lef,3.

(136) BA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 6805, lef,4.

için kazılar devam ederken mezarlığın bitişiğinde bulunan kale bedeninin de altı oyulmuş olduğu, böyle mühim ve büyük bir kapının altının boş olmasından dolayı hayli zarar görüleceği ifâde edilmektedir. (137)

Meydana gelen hasarı gidermek için yapılacak tamiratın 10 bin kuruşluk bir masraf ortaya çıkaracağı belirtilmekle beraber sonradan mühendislerin araştırmaları neticesinde hasarın 22004 kuruşluk bir masrafa ihtiyaç gösterdiği anlaşıldığından masrafların kilise tarafından tesviyesi yoluna gidilmesi istenmektedir. (138) Konuyla ilgili olarak İngiltere konsolosundan gelen (8 Ekim 1850) Gurre-i Zilkade 1266 tarihli cevap yazısında Rumlara mahsus mezarlıkda bulunan kemiklerin ihracıyla ilgili olarak Katolikler tarafından pek çok şikâyetin vâki olduğuna değinilmekte ve bu durumun men'i hususunda Rumlar tarafından muhtelif defalar arzuhaller gönderildiği ve konunun katolik papazına da ifade edildiği, papaz tarafından mezarlığın katoliklere verildiğine dair cevap alındığı belirtilmektedir. (139)

Ancak Rumlar, bahsi geçen mezarlığın cemaatlerine ait olduğunu her an isbata hazır olduklarından kendilerine bu konuda gereken yardımın yapılmasını istemekte, aksi takdirde yani mezarlığın terk edilmesi halinde buraya her milletin kendi vatandaşlarını defn etme yoluna gidecekleri ve kendilerinin açıkta kalacaklarını beyan etmektedirler.

Meseleye çözüm bulmak amacıyla bütün konsoloslar tarafından teyin olunan vekiller aracılığıyla bir görüşme yapılır. Rum-

---

(137) BA. İrade-Meclis-i Vâlâ, No: 6805, lef,5.
(138) Aynı belge, ..
(139) Aynı belge, lef, 1.

lar işaret ettikleri üzere mezarlıkta çalıştırılan amelenin bir süre için çalışmalarına son verilmesi hususu gündeme getirilir. Bu konu konsoloslarca da kabul edilerek çalışmalara geçici olarak ara verilir. (140)

Rum papazı ile de bir görüşme yapılmış ve haftada iki gün toplanması mutad olan âdi meclisin bu konu ile ilgili olarak pazar günü de Trablusgarb kadısı nezaretinde toplanmasına karar verilmiştir.

Bununla beraber Mecliste Rumların mezarlıktaki mülkiyetlerini ispat etmeleri hayli zor göründüğünden ve ağır davranacakları anlaşıldığından tarafların aralarında uyuşmaları lâzım geldiği kararına varılır. Ne var ki başlangıçta iki cemaat anlaşmaya varmış gibi gözükmüşlerse de, daha sonra bu mezarlığın hangi cemaate ait olacağı hususunda bir anlaşmaya varamamışlardır.

Keyfiyet resmen konsolosa bildirilerek, vaktiyle anlaşmaya varılmakla beraber sonradan tarafları ikna etmenin imkânsız olduğunun ortaya çıktığı ve bu duruma bir hal çaresi bulabilmek ümidiyle münasip bir günde görüşmek istediği ifade olunur. (141)

Fransa konsolosu General P.E.SATT tarafından 8 Recep 1275 (11 Şubat 1859) da kaleme alınan yazıda ise: Deniz kenarında Trablusgarb kale surlarının haricinde meydana getirilen katolik mezarlığına varmak için geçilecek yolun gayet zor ve müşkül olduğuna değinilmekte ve bilhassa kış mevsiminde rüzgâr ve dalgalar sebebiyle daha ziyade güçlük çekileceği ifadesiyle mezarlığın önünde yeni bir kapı açmak gibi münasip bir tedbir düşünülerek uygu-

---

(140) BA. MV, No: 6805, Lef, 1.
(141) BA. MV, No: 6805, lef, 1.

lazımaya konulması rica olunmaktadır. (142)

Fransa konsolosunun yazısına cevaben Trablusgarb valisi Ahmet İzzet Paşa tarafından da (12 Şubat 1859) 9 Receb 1275 tarihinde bir yazı yazılmıştır. Bu yazıda Fransa konsolosunun ifadesine dayanarak, Trablusgarb kalesinin dışında katolik hıristiyanlara mahsus olan mezarlığa eski kapısından başka, kalenin tabya harici duvarından da yol açıldığı, lâkin kış mevsiminde rüzgârlı ve dalgalı havalarda bu kapıyı kullanmanın çok zor olduğunun anlaşıldağı belirtilmektedir. Bu meseleye çözüm getirmek amacıyla mezarlığa yeni bir kapı açılmaksızın kalenin asıl kapısının dışında bir kapı açılması durumunda 32 bin kuruş masraf gerekeceği ortaya çıktığından, uygun görülürse eski yolun düzeltilmesinin daha elverişli bulunduğu belirtilmiştir. (143)

(3 Mart 1866) Gurre-i Ramazan 1275 tarihinde yine Trablusgarb valisince yazılan bir yazıda: Trablusgarb'da Burc-ı Ahmer tabir olunan tabya ile Burc-ı Türabi tabir olunan tabya arasında yani kale duvarı haricinde deniz tarafı yabancı devletlerin kabristanı olup, kabristana girecek yolun dalgalardan bozulmuş olması dolayısıyla katolik milletinin şiddetli, fırtınalı havalarda ölülerini kale duvarından iple dışarı sarkıtarak hayli meşakkatle defn etmek zorunda kaldıklarından behis edilmekte, mevcut yolun hükûmet tarafından tesviye ve inşasının bu milletlerin konsoloslarınca rica olunduğu beyan olunmaktadır. (144)

Yapılan araştırmalar neticesinde bahsi geçen yolun inşası hakkında irade buyrulmuşsa da yaptırılan keşiflerden yolun gün

---

(142) BA. İD. No: 28584, lef, 1.
(143) BA.İD. No: 28584, lef, 2.
(144) BA. İrade Hariciye No: 9604, lef, 1.

geçtikçe daha da bozulduğu, hattâ İspanyol tabyası adı verilen kale burcunun altında dahi hayli oyuklar açıldığı görülerek yolla birlikte bu kısmın da tamirinin gerektiği ifade olunarak duvarlar ile yolun tamir ve inşasının 89 bin küsur kuruş sarfıyla tamamlanacağına da işaret edilmektedir. (145)

(5 Ocak 1860) 11 Cemaziyelahir 1276 tarihinde konuyla ilgili olarak mühendis v.s. tarafından çeşitli tedkikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre yolun yeniden inşası hususu önceleri 39.179 kuruşa bâliğ olacak gibi görünmüşse de inşa ameliyesinin yolun batı tarafında bulunan kabristanın kapısına kadar devam ettirilmesi halinde 50.900 kuruşluk masrafa yol açacağı anlaşılmış ve bu miktar biraz tenzil olunarak masrafların 43.905 kuruşa indirilmesine karar verilmiştir. (146)

(2 Temmuz 1860) 11 Şevval 1276 tarihinde tamir ve inşa masrafları olarak tesbit edilen meblâğın tesviyesi hususunun Maliye Nezaretine havale olunduğu anlaşılmaktadır. (147)

---

(145) BA. İrade Hariciye, No: 9604, lef, 1.

(146) BA. İrade Hariciye, No: 9604, lef, 2.

(147) BA. İrade Hariciye, No: 9604, lef, 6.

V- YOL VE LİMAN

A- Yollar

Tarih boyunca, Trablusgarb vilâyetinde ne resmî ne de kabileler tarafından yapılmış önemli bir yol yoktu. Sadece ticarî kafilelerin (kervanların) vilayet ile sahil ve komşu bölgeler arasında çizdikleri yollar vardı. Bununla beraber bu yollar da pek önemli değildi. Zira bu bölge, tabii şartlarına bağlı olarak her yerde kervanların geçmesine imkân verebiliyordu. Binaenaleyh korsan veya yol kesicilerin bulunduğu bir güzergâh derhal değiştiriliyor ve su ile köylerin bulunduğu bir başka güzergâh seçiliyordu. Bu değişiklik bazen de yol üzerinde bulunan su kuyularının kurumasından da ileri gelebiliyordu.

Bölgenin, tabii yapısı icabı oralarda fazla yüksek dağ ve derin vadiler bulunmuyordu. Ufak-tefek bazı dereler de geçit için bir tehlike arzetmiyordu. Zira bunlar fazla derin olmadıkları gibi yaz aylarında kuruyorlardı. Vilâyetin hemen her tarafı kumlu olduğu için Osmanlı devri boyunca Trablusgarb vilâyetinde şehirler arasında yol inşa edilmesine gerek duyulmuyordu. Çünkü bu bölgede her cinsten araçlar rahatlıkla seyedebiliyordu. Bununla beraber, bu her yerin yol için müsait olduğu manasına gelmez. Çünkü kum, bazen bölgeler arasındaki bu bağlantıyı kesebiliyordu. Fakat sahil bölgesinde böyle bir tehlike yoktu. Sahil ve şehir ve köylerin yaygın bir şekilde gelişmesine yardımcı olmuştu.

Trablusgarb içerisinde kervan ve yolcular tarafından çokça kullanılan dört önemli yol vardı. Bu yollar şunlardır:

a- Trablus-Garyan dağı yolu.

b- Trablus-Yefren dağı yolu.

c- Trablus-Zuvara, Canzur ve Ez-Zaviye ve Uceylet yolu.

d- Trablus'tan-Mısrata'ya Hums ve Zilten yolu üzerinden uzanan yol. (148)

Trablusgarb'ta kervan ve yolculukta kullanılan yegâne vasıta deveydi. Bu arada bir kısım yolcular da daha süratli olan hecin devesi ve bazıları da at kullanıyorlardı. Bazen vilâyet içerisinde at ve develer tarafından çekilen arabalar da kullanılırdı. Bu daha ziyade sahillerde mümkündü.

Vilâyetin tarihini okuyan bir kişi kaynaklar arasında bir takım değişiklikler görebilir, bu da birkaç sebepten ileri gelmektedir. Daha önce bu sebeplerden bahsetmiştik. Nitekim, İstanbul dergisinde çöl yolundan özetle bahseden yazar, yolcuların karşılaştıkları güçlüklerden, öğle vaktindeki kum sıcaklığından, yine yolcuların elbiselerinden ve günlerce çeken Trablusgarb ile Fizan arasındaki yolun üzerinde kaç su kuyusu bulunduğundan bahsetmektedir. (149)

Trablusgarb vilâyetini diğer ülkelere bağlayan yollara da şu şekilde sıralayabiliriz:

a- Tunus ve Cezayir'e giden batı yolu.

b- Orta Afrika'ya giden güney yolu.

c- Mısır'a giden doğu yolu. (150)

---

(148) Coro, s.69.

(149) "Geçen asır sonlarında Osmanlı Afrikası", İstanbul, yeni seri, 1, nr.10-12, sene,1948, s.399-405.

(150) Ali ve Ahmet Nuri, s.65.

a- Batı Yolu:

Bu yol Trablus kalesinden başlayarak akdeniz sahili üzerinden Tunus'a kadar, takriben 900 km. uzunluğundadır. Bu yol buradan Cezayir'e devam eder. Bundan başka bir yol da Trablus'tan Yefren dağına giden ve Gadames'ten geçen, buradan da Tavarık bölgesine devam etmekte olan bir yoldur ki, burada iki kısma ayrılır.
1. Bir yol Sinagen gölünden Halku'l-vadi'ye kadar uzanır ve 560 km. uzunluktadır.
2. Diğer yol Gadames'ten sınırı geçip Cezayir'de sona erer.

b- Güney Yolu:

Trablus'tan başlayıp Sukna'yaooradan da Fizan ve Marzuk'a ulaşır. Burada iki kısma ayrılır.
1. Bir kısım Nijerya'ya gider.
2. Diğer kısım Çad'a gider. (151)

Güney yolları çoğunlukla Sudan'a yönelmektedir. Çünkü Sudan en önemli alış-veriş merkezi sayılıyordu. Trablusgarb Sudan için başta gelen limanlardandı.

c- Doğu Yolu:

Bu yol Trablusgarb'tan Bingazi'ye gider. Buradan da 50-60 saatlik (250-300 km.) mesafede bulunan Derne'ye devam eder. Oradan da 169 saatlik (845 km.'lik) bir mesafede bulunan İskenderiye'ye uzanır. Bunun yanında Bingazi'den Cağbub'a doğru uzanan bir yol vardır. Bu yol buradan Mısır toprağına devam eder. Öte yandan Bingazi'den daha Ucleye ve Kufra'ya ve Sudan'a uzanan bir başka yol daha vardır. (152)

---

(151) BA. Yıldız Tasnifi: kısım, No:21, Evrak No:148/28, Zarf No: 86, Karton No: 64.
(152) Ömer Subhi, Trablusgarb ve Bingazi ile Sahra-yı kebir ve Sudan merkezi, İstanbul, 1307, s.16.

Vilâyetin şehirleri arasındaki yol ve mesafe ile ilgili elimizde bir harita bulunmaktadır. Ekler bölümünde bu haritayı vereceğimiz için bu konuda fazla bir şey söyliyemiyoruz.

Osmanlı devleti yirminci asır başından itibaren Trablusgarb yollarına önem vermeye başladı. Bir yandan vilâyet ve komşularına ait yollarda su te'min ederken, bir yandan da yol kesicileri imha ediyordu. 1325 yılında Ahmet Fevzi bölgenin valisi iken burada Tramvay hattı kurdu.(153)

Netice olarak diyebiliriz ki bölgenin tabiat şartlarından dolayı diğer yerlerde olduğu gibi burada yol yapmaya pek ihtiyaç yoktu. Ancak bu yolların kolaylığına rağmen sıcak ve yol kesiciler bu yolların rahat kullanımını engellemiştir. Osmanlı devleti Trablusgarb'ta bulunduğu süre içerisinde bu yolların korunmasına, yollardaki emniyeti sağlamaya büyük gayret sarfetmiştir. Böylece ticarî kafileler ve yolcular asayiş ve can güvenliği içerisinde seyahat imkânına kavuşmuş oldular.

B- Liman

Öyle anlaşılıyor ki pek çoğu, tabii olarak dolmaya yüz tutan ve gemilerin yanaşmasına elverişli olma halini kaybeden Osmanlı limanları için aranan çareler, Trablusgarb limanı için de aranmıştır. Çünkü, bir arşiv belgesinden (154) öğrendiğimize göre bu liman için Trablusgarb valisi Ahmet İzzet Paşa ile İstanbul arasında mektuplar teati edilmiş ve bu limanın özellikle kış aylarında büyük çapta tehlike arzetmesinden dolayı, yabancı gemilerin

---

(153) el-Decani, s.173.
(154) BA. Meclis-i Mahsus, No: 2'3?, lef,1.

buraya gelmesine engel teşkil ettiği belirtilmiştir.

Trablusgarb limanının temizlenmesinin eyâlet açısından da hayli önem taşıdığı ortadadır. Zira liman gemilerinin yanaşması için elverişli hale getirilmediği sürece, yabancı gemiler limanına yanaşmaya emniyet edemiyeceklerinden bu durum eyalet için de büyük bir gelir kaybına sebebiyet verecektir. Bütün bu koşullar gözününde bulundurularak ve konunun ehemmiyetine binaen limanın bir an evvel temizlenmesi ve gelip geçen gemilerin yanaşmasına elverişli bir hale getirilmesi işi ilk plânda ele alınmış ve öncelikle Cerbe boğazının onarımı ve bu hususta gereken işlemin yapılması düşünülerek, ileride geri kalan mahallenin de onarımına gidilmesi kararlaştırılmıştır. (155)

Alınan karar gereği, ilk önce bir keşif defteri hazırlanmış ve yapılacak tahmini masraflar hesaplanarak, vuku bulacak harcamaların eyalet halkından toplanarak, tesviye edilmesi veya hazinece karşılanması düşünülmüştür. Limanın tamir ve temizlenmesi için gerekecek masrafların ne yoldan karşılanabileceği konusu bir süre için plânda tutulmuştur. Çünkü ilk plânda düşünülmesi ve önemli ele alınması gereken konu, limanın çeşitli açılardan önemi ve gereken ihtimam gösterilmediği takdirde, ne tür kayıpların ortaya çıkacağı ve bunun eyalette oluşturacağı zararlardır.

Trablusgarb limanı, yaz mevsiminde fazla bir aksamaya meydan vermiyorsa da, bilhassa kış mevsiminde gelip geçen gemilerin yanaşmasına imkân sağlıyamamaktadır. Bunun sonunda da hem ticarî açıdan hayli zararlar vücuda gelmekde, hem de hazine büyük ölçüde gelir kaybına uğramaktadır. Gemiler ancak iç limana kadar yanaşa-

---

(155) BA. Meclis-i Mahsus, Vâlâ, No: 5957, lef, 1.

bilmekte yani Merabit Seyyid Hüseyin adıyla anılan yere kadar gelip daha ileri gidememektedirler.[156] Limanın temizlenmesi yoluna gidilmediği takdirde, zamanla dalgaların getireceği kumlarla, liman gitgide dolacağından ileride tamiri de güçleşecektir. Bu sebeple, dalgaların taşıyacağı kumlara mani olmak üzere bir set çekilmesinin lüzumuna işaret olunmaktadır. Zaman kaybetmeksizin yapılacak bu tür bir çalışma, ilerde limanın bütün bütün dolarak temizlenmesinin zorlaşmasıyla ortaya çıkacak masrafların yekününu da azaltacaktır. Üstelik hemen onarıma başlanırsa 100 bin kuruşluk bir masrafla limanın temizlenebileceği de araştırma yapan mühendislerin verdiği ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Öte yandan 3 sene önce aynı şekilde Girit limanının da bu tür bir temizleme sonunda gayet kullanışlı bir hale geldiği Mustafa Paşa'nın ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca limanın onarımı için gerekecek dolap kereste vb. malzemenin de Bingazi mahallinden tesviyesi yoluna gidileceğinden, böylelikle masrafların kabarmasının da önünün alınacağı açıklanmaktadır.

Trablusgarb Valisi Ahmed İzzet Paşa limanın durumunu bu şekilde gözler önüne serdikten sonra, dolap için lüzumlu kerestenin Kasım ayından sonra kesimine başlanmasını ve eğer arzu edilen şartlar çerçevesinde herhangi bir aksaklık olmazsa inşa faaliyetlerine de baharda başlanmasının münasip görüldüğünü ifade etmekte ve Tersane-i Âmire tarafından da bir üstanın gönderilmesi lüzumuna değinmektedir.[157]

18 Kasım 1850/3 Muharrem 1267 tarihinde Trablusgarb Valisine gelen cevap yazısında, Trablusgarb limanının tamire ihtiyaç gös-

(156) BA. MV, No: 5957, lef, 1.
(157) BA. MV, No: 5957, lef, 2.

berat-ı ahalinin keşif sonunda 560 bin kuruşluk bir masraf doğuracağının ve bu masrafın ahaliden karşılanmasının biraz güç olacağının anlaşıldığı ve durumun bir kere de Bahriye meclisince gözden geçirilerek bir karara varılmasının düşünüldüğü belirtilerek gerekirse masrafların emval-i bakayadan tesviye edilmesi yoluna gidileceği ifade olunmaktadır. (158)

Liman tamiri ve temizlenmesi ile ilgili olarak görevlendirilen mühendisler, Galip Ali ve Ebu Mustafa taraflarından da birer adet keşif defteri sunulmuştur. (159)

(21 Ocak 1850) 7 Rebiul-evvel 1266 tarihinde, Trablusgarb limanının eyalet emvalinden bir kaç sene zarfında 3-4 bin kese akçe sarfolunduğu ve bu meblâğ karşılığında limanın tamire lüzum gösteren bazı bazı mahallenin tamirinin gerçekleştiği beyan olunmaktadır. (160)

(5 Eylül 1850) 27 Şevval 1266'da Trablusgarb limanının tesviyesi ile ilgili olarak eyalet valisi İzzet Paşa'nın gönderdiği takrirat üzerine Meclis-i Valâ'dan bir adet mazbata hazırlandığı anlaşılmakta ve bu mazbatanın ifadesinden limanın tamiri için gerekecek harcamaların ahaliden toplanması yoluna gidilmiyeceği ve emval-i bakayadan karşılanacağı anlaşılmaktadır. (161) Yine konuyla ilgili olarak, (21 Eylül 1852) 6 Zilhicce 1268 tarihinde, Trablusgarb limanının Cerbe boğazına inşa olunacak seddin inşası için mühendisler görevlendirilerek, keşif defteri tanzim ettirilmesi istenmektedir. (162).

---

(158) BA. MV, No: 5957, lef, 2.
(159) BA. MV, No: 5957, lef, 3.
(160) BA. MV, No: 5403, lef, 1.
(161) BA. MV, No: 5403, lef, 2.
(162) BA. Maliye Defteri, No: 405/10-6.

(20 Haziran 1853) 14 Ramazan 1269 tarihinde Babıâliye gönderilen bir yazıda inşasına başlanmış olan Cerbe boğazına atılan sandıkların fırtına yüzünden tahrip olduğu, bu sebeple boğazın inşasına yeniden başlanması durumunun ortaya çıktığı ifade edilmekte ve konuyla ilgili olarak inşa faaliyetlerine tekrar başlanıp başlanamıyacağı sorulmaktadır. (163)

(20 Haziran 1853) 13 Ramazan 1269'da yine eyalet valisi Ahmet İzzet Paşa tarafından kaleme alınan bir yazı ile Trablusgarb limanının inşası hakkında gerek Trablusgarb halkı, gerekse orada bulunan ecnebi devletler konsoloslarının müsbet davrandıkları ve inşa faaliyetinin bir an önce tamamlanmasını arzu ettikleri belirtilerek, limanın inşası yarım kaldığı devrede hayli zarar görüldüğü, pek çok geminin telef olduğu, hattâ son zamanlarda 27 adet geminin harap olduğu ifade edilmektedir. (164) Haliyle bu duruma şahit olan yabancı devletler, gemilerinin limana yanaşmasına izin vermiyeceklerinden, ticaret de sekteye uğrayacaktır.

Konunun önemi inkâr edilmediği cihetle, daha önce belirtilen tarihte inşa faaliyetine başlanılmışsa da, faaliyet hesap edildiğinden daha pahalıya mal olmuş, bu yüzden inşaatın devam etmesi için yeni bir teşebbüste bulunulması düşünülmüş, ancak yapılacak masrafların, eski masraflar heder olduğundan daha kabaracağı gözönüne alınarak bir süre gecikme vukua gelmiştir. (165)

Meclis-i Valâ'dan kaleme alınıp takdim olunan (4 Ağustos 1853) 28 Şevval 1269 tarihli mazbatadan anlaşıldığına göre, yeniden teşebbüs edilecek boğazın inşası için 348 bin kuruş gereke-

---

(163) BA. MV, No: 10248, lef,2.
(164) BA. MV, No: 10948, lef,2.
(165) BA. MV, No: 10948, lef,3.

ceği ve bu meblâğın tesviyesi için gerekli bilginin Maliye Nezâretine bildirilmesi zarureti üzerinde durulmaktadır. (166)

Limanın vakit kaybetmeksizin tamir ve inşa edilmesiyle ilgili olarak, yabancı devletlerin de konsolosları aracılığıyla bir takım girişimlerde bulundukları dikkati çekmektedir.

(11 Aralık 1863) 29 Cemazıyahir 1280 tarihli Mahmut Nedim imzalı bir yazıdan anlaşıldığına göre, Trablusgarb'ta bulunan İngiliz konsolosu Trablus valiliğine gelerek, limana gidip gelen gemilerin emniyet ve selâmeti için limanın ağız kısmına 2 adet demirli şamandıra konulması için izin istemiş ve hattâ limana bu tür şamandıraların yabancı bir devlet eliyle konulmasında ayrıca hiç bir mahzur bulunmadığını da Devlet-i Aliyye'ye ifade etmişlerdir. (167)

Ayrıca kendi taraflarından yerleştirilecek bu şamandıra masraflarının hükümet tarafından verilmesini arzu ve beyan etmişlerdir. Yine konsolosun ifadesine göre, limana bu sıralarda bir İngiliz vapurunun geleceği vevvapurda bu şamandıraları koymada maharetli bir şahsın da bulunduğu ifade olunarak, şamandıra v.s. zincir, demir gibi aletlerin de Malta'dan temin edilmesinin mümkün olabileceği zikr olunmuştur. Konsolosun isteği doğrultusunda yapılması gereken muameleler araştırılmış ve neticede bahsi geçen eşya ve gemi gelerek limanın kontrolü yapılmış ve akabinde zikr olunan şamandıralar yerleştirilerek, yapılan harcamaları gösterir hesap pusulası takdim olunmuştur. (168) Pusuladan anlaşıldığına göre, harcamalar 7490 kuruş bu-

---

(166) BA. MV, No: 10948, lef, 4.
(167) BA. İD, No: 35476, lef, 1.
(168) BA. İD, No: 35476, lef, 1.

lunmuştur. Böylelikle, masraf ve ücreti Hükümet tarafından verilmek üzere, lüzumlu eşya tedarik edilerek limanın dört tarafına şamandıralar konulmuştur. (169)

(28 Teşrin-i evvel 1281) 2 Cemaziyelahir 1271 tarihiyle Rüsumat emaneti tarafından, Meclis-i Valâya bir yazı gönderildiği ve bu yazının ifadesinden, Trablusgarb limanının etrafı gayet açık olduğu cihetle, gümrük tarafından bulunan bir adet filikanın liman muhafazası için yeterliolmadığı âşikâr olduğun-

---

(169) BA. İD, No: 35476, lef, 2; Trablusgarb limanına yerleştirilen şamandıraların masrafının dökümü ise aynen şu şekildedir:

Adet	Nev'i	Kuruş	Para
1	Demir	800	-
1	Diğer Demir	600	-
1	Diğer Demir	500	-
3	Zincir Kilit	900	-
2	Direk	650	-
	Toplam :	3450	

Ayrıca:

Tahta ve kereste parası	:	250 kuruş
Zincir	:	325 kuruş
Mavun ücreti	:	50 kuruş
Hammaliye v.s. ücreti	:	95 kuruş
	Toplam :	4170 kuruş.

Malta'dan getirtilen zincir, demir (Şehbender vasıtasıyla) : 1870 Kr.

İngiliz vapurunun tayfalarına ihsan buyrulan bahşiş 1100 Kr.

Direk masrafı : 350 kuruş

Toplam : 7140 kuruş

Toplam : 7490 kuruştur.

dan 3 adet yeni filika daha inşa ettirilerek bunlara 150'şer kuruş maaşla 4 adet kürekçi ve 300 kuruş maaşla birer memur tayininin uygun görüldüğü belirtilmektedir. (170) Öte yandan şehrin mevcut bulunan surlarının bazı kısımları yıkılmış olduğundan, bu taraflardan eşya kaçırıldığına dikkat çekilmekte ve bu yıkık yerlerin de tamirinin lüzumuna işaret olunmaktadır (4 Aralık 1865/ 15 Receb 1282). (171)

Trablusgarb limanının inşası yolunda pek çok mesbet adımlar atılırken, bir tarafdan da inşa faaliyetlerine nezâret edecek mühendislerin görevlendirilmesi yoluna gidildiği dikkati çekmektedir. (172) 4 Rebiûlahir 1284 (5 Ağustos 1867) tarihinde, bu hususa işaret olunmakta ve keşif için görevlendirilecek bir mühendisin yanında, bir de kondüktör tayin olunmasının lüzumuna değinilmektedir. Ayrıca inşa faaliyetine başlanılmadan evvel limanın bir haritasının da gönderilerek incelenmesi istenmektedir. (25 Ağustos 1869/18 Zilhicce 1286) (173)

(25 Ağustos 1869) 17 Cemaziyelevvel 1286 tarihiyle Dahiliye Nezâretine takdimolunan bir adet yazıda İslaha muhtaç olan Trablusgarb limanının tamir ve imârından sonra alacağı yeni şeklini gösteren iki tane haritanın takdim kılındığı ve imâr amaliyesinin daha önce de beyan edildiği gibi, 93 milyon 38 bin 964 kuruş masrafla vücuda geleceği açıklanmakta ve limanın genişliği bir hayli geminin yanaşması için elverişli bulunduğu halde, limanın etrafını kuşatan altı parça kayanın araları açık ve aralık olduğundan

---

(170) BA. İD, No: 24423, Lef, 1.
(171) BA. İD, No: 24423, Lef, 2.
(172) BA. Nafia Nezâreti, No: 31 (TRM) 6.
(173) BA. Nafia Nezâreti, No: 129 (TRM)

şiddetli rüzgâr ve bilhassa kış mevsiminde gemilerin barınmasını güçleştireceğinden bu açıkların kapatılmasının düşünüldüğü beyan edilmektedir. (174) Bunun için de açık olan mahallerde birine sandık konularak kapatılması yoluna gidilmişse de buna muvaffak olunulamıyarak eski durumunda bırakılmasına göz yumulduğu açıklanmaktadır. Ancak bu husus kesinlikle ihmal edilmemesi gereken çok önemli bir durum arzettiğinden, bahsi geçen açıkların ne şekilde olursa olsun kapatılması konusu bir müddet sonra yeniden ele alınmış ve boğaz ağzındaki birkaç parça yerli taşların kaldırılıp temizlendikten sonra haritada gösterilen 3 mevkiye fenerler yerleştirilerek arzu edilen onarımın gerçekleşmesinin mümkün olacağı ifade olunmaktadır. (175)

Limanın, Süveyş kanalına yakınlığı dolayısıyla, şayet onarım bir an önce gerçekleşirse ithalât ve ihracatın artacağı cihetle, mahallî ticaretin de bir hayli etkinlik kazanacağı anlaşıldığından, limanın gerek temizlenmesi ve imarı, gerekse limanın çevresinde bulunan yerlerin bayındır bir hale getirilmesi konusu ele alınmıştır. Onun için de, limanın karantina mahallinden hükümet binasına kadar uzanan sur tarafının düzeltilmesi ve Salı Pazarı meydanından, Seyyid Şehabeddin türbesine kadar olan mahallin de rıhtım ile doldurulması ve uygun görüldüğü takdirde çevrede kargir dükkân ve mağazalar ile sair binaların da inşa edilmesinin düşünüldüğü açıklanmaktadır. (176)

Düşünülen bu imar faaliyetinin gerçekleşmesi için gerekecek ve yapılacak masrafların tesviyesi için maliye nezareti ile

(174) BA. Meclis-i Mahsus No: 1567.
(175) Aynı belge.
(176) Aynı belge.

de bir seri yazışma yapıldığı ve neticede, yapılacak harcamaların bir kısmının Belediye masraflarına karşılık olmak üzere mahallî rüsumattan senelik terk olunan 100 bin ve iane suretiyle vilâyet emvalinden alınacak 250 bin kuruşun bu amaca tahsis olunabileceği ifade ve beyan olunmaktadır. Masrafların yekûnunun hayli kabarık olacağı açıkça görünüyorsa da limanın ve çevresinin arzu edilir bir şekilde imarından sonra, birkaç sene zarfında gemilerin limanda bırakacağı gelirlerin yapılacak masrafları dengeliyeceği, hattâ belki de aşacağının hesaplandığı da ortaya konulmaktadır. Böylelikle liman gelirleriyle ilerde vüuda gelebilecek, herhangi bir tamir ihtiyacı karşısında, hazır para mevcut olacağından, şimdiki halde fazla masraf olacak diye tamir ve imar faaliyetlerinden kaçınılmaması gerekliliği üzerinde de durulmaktadır. (177)

(12 Ekim 1869) 6 Recep 1286'da bu konuda Trablusgarb vilâyetinden gelen tahrirlerin okunduğu ve gönderilen resimlerin incelendiği belirtilmekte olup, Osmanlı memleketi sahillerinde pek çok tabii ve suni liman bulunduğu ve bunlardan bir kısmının zamanla intizamlarının bozulduğu, bunun için de hükümetçe bir takım tedbirlerin alındığı ifade edilmektedir. (178) Bunun yanında Osmanlı hükümeti, memleket çapında Nafia işlerine özel bir itina gösterdiğinden, kuşkusuz Trablusgarb Eyaleti dahilinde bulunan ve mevkii dolayısıyla da ayrıca özel bir yeri olan limanın inşa ve imarı için de titizlikle gerekenin yapılmasını sağlıyacağı beyan olunarak, bahsedilen limanın inşası için tahsis olunacak meblâğa dair Maliye Nezâreti ile Hazineye de bilgi verildiği açıklanmaktadır. (179)

---

(177) BA. İrade, Meclis-i Mahsus, No: 1567.
(178) BA. Aynı belge, No: 1567, lef.1.
(179) BA. Aynı belge.

Bu arada, daha önce limanın keşif ve inşa faaliyetine nezâret edecek mühendis ve kondüktör tayini ile ilgili olarak yeni bir karar alındığı dikkati çekmektedir. Şöyle ki: (L Mart 1871) ꝶ Zilhicce 1287 tarihiyle Nafia Nezâreti tarafına gönderilen bir yazıda, inşa ve imar faaliyetine bilfiil başlanılana kadar bahsi geçen kişilerin tayininin yapılmaması ve böylelikle beyhude maaş kaybının önlenmiş olacağı üzerinde **durulmaktadır.** (180)

Bu arada Trablusgarb vilâyeti maiyyetinde iken tamir için gönderilenvapurun da tamiri tamamlandıktan sonra geri gönderilmesi veya ona benzer bir başka vapurun yollanması istenmiş, (28 Aralık 1972) 27 Şevval 1289 da gelen cevap yazısında, Cezayir-i Bahr-i Sefid vilâyeti maiyyetinde olan "Retmu" vapurunun gönderileceği ifade olunmuştur. (181)

Trublusgarp limanının islâhı hakkında bazı mühendislerin sunduğu Muhtelif rapor ve lâyihalardan da bazı bilgiler edinebilmekteyiz. Bunlardan biri su mühendisi Mösyö Galana tarafından tanzim olunan rapordur. Rapordan anlaşıldığına göre: Trablusgarb limanının batısında bulunan İspanya kalesi denilen bir rıhtım, sed vasıtısıyla o civarda bulunanan ufak adalarla bağlantı temin edilerek, liman bir dereceye kadar ıslâh edilmiş olursa da yapılması gereken rıhtımın inşa masrafı 1 milyon Frank dan fazlaya baliğ olmıyacağı gibi, sair rıhtımlar ile beraber masrafların tamamının da 4 milyon 100 bin Frank'ı aşmıyacağının nazar-ı itibara alınması lüzumü üzerinde durulmaktadır. (9 Ekim 1874) 28 Şaban 1291. (182)

---

(180) BA. Ayniyat Defteri, No: 995, sıra No: 721
(181) BA. İrade-Dahiliye, No: 45957
(182) BA. Nafia Nezâreti, No: 88 (DML)

Trablusgarp ve Bingazi limanlarının temizlenmesi hususunda görev alacak iki su mimarının tayini ile bunlara verilecek maaş ve harcırahın mikdarının da belirlenmesi (19 Ekim 1875) 19 Ramazan 1292 tarihinde istenmiştir. (183)

1879 senesinde, Miralay Hüseyin Bey'de Trablusgarb'a dair bir lâyiha sunmuştur ki bu lâyihada ötetle şu bilgiler mevcuttur:

Trablusgarb ve Bingazi şehirleri Sudan v.s memleketlere yakınlığı sebebiyle, her sene buralardan gelip geçen kervan kafilelerinin, nakl etmekte oldukları çubuk ve toz altın, fildişi, devekuşu tüyü v.s. ticaret emtiasını bir kaç seneden beri yavaş yavaş deniz yoluyla, yani vapur ve gemilerle Avrupa'ya göndermekte olduklarından her nev'i ithalat ve ihracat işlerini kolaylaştırmak amacına yönelik olmak üzere, ticari ve siyasi açıdan ehemmiyeti ortada olan Trablusgarp limanının vapur ve gemilerin kolaylıkla yanaşmalarına elverişli bir hale getirilmesinin mühim bir mesele olduğu gözler önündedir. Bu sebeple limanın muhafazası ve limana yanaşacak gemilerin emniyeti için harap olan yerlerin onarılması gerekmektedir. Bu gerekliliğin ikinci bir sebebi de limanda öteden beri alına gelen bazı resimlerdir ki bunların eyalete sağladığı gelir ve kazanç küçümsenemiyecek boyutlardandır. (184)

Öyleki iskele resmi denk için 20 paradan ibaret olduğu halde, 95 senesinde bu resmin hâsılatı 60 bin kuruşa ulaşmasına nazaran, beher den için 10 para liman resminin istihsal olunması halinde senede 30 bin kuruş hasıl olucağı âşikârdır. İşte bu resimle belediyeye ait olan iskele resmi, liman masrafına karşılık olarak tutulursa, Cerbe ve Fransız boğazlarının 5 sene de kapatılması yani, liman ve etrafındaki önemi haiz mahallerin inşa ve onarımının da hazineye külfet olmaksızın gerçekleştirilmesi müm-

---

(183) BA. Nafia Nezâreti. No: 2-/35/3 (TRM).

(184) Yıldız. Evrak No: 331, Kısım: 14, Zarf; 126, Karton: 8

kün olacaktır. (185)

(6 Temmuz 1880) 28 Recep 1297 tarihinde, Trablusgarp limanının gemi barındırabilecek şekilde inşası için, inşa imtiyazının bir kumpanyaya ihalesi düşünülmüş ve bu hususun gazetelerle ilânı lüzumlu görülerek gerekenin yapılması amacıyla Nafia Nezaretiyle de bir seri yazışma cereyan etmiştir. (186)

Bu yazışmalarda, limanın açık bir halde bulunduğu ve limana yanaşmak üzere gelecek gemilerin, fırtınalı havalarda ve özellikle kış mevsiminde şahimen limana demir atabilmelerinin mümkün olmadığı belirtilerek bu kavaid ile gemilerin karaya vurdukları ve neticede gerek can gerekse pek çok mal kaybının önüne geçilemediği ifade olunmaktadır. Öte yandan Avrupa ile ticari muameleler gitgide artmakta olduğundan, gemilerin limana emniyetle yanaşamamaları hususu dikkate alınarak, limanın inşası halinde, ithalat ve ihracatın yeniden artacağı düşünülmüş ve bir liman inşasının 94 bin lira kadar masrafa muhtaç olduğu bildirilerek, inşaata ya belediye vasidatından veya bir kumpanyaya ihale olunarak hemen başlanılmasına karar verilmiştir. (187)

Şirkete devri halinde, belediye dairesi şirketin en büyük hissedarı kabul edilerek, uygun görülen müddette imtiyaz ile yaptırılması vilâyet tarafından beyan edilmiştir. Fakat bahsi geçen limanın, belediyece veya hükümet eliyle inşası durumunda, tahmin edilen meblâğı karşılamanın pek mümkün olmıyacağı, bilâhare devlet ve maliye külfet olmıyacağı düşünceleriyle, liman inşatının masraf, zarar ve ziyanı tarafına ait olmak ve Nafia Nezaretince tanzim edilecek harita gereğince, 5 milyon Frank sermayeli bir kumpan-

---

(185) BA. Yıldız, Evrak No. 351, Kasım: 14, Zarf: 126, Karton: 8
(186) BA. İrade, Meclis-i Mahsus, No:3132, lef. 1
(187) BA. İrade, Meclis-i Mahsus, No: 3132, lef 1

[illegible] imtiyaz yoluyla ihalesinin daha yararlı ve hayırlı [illegible] karar verilmiş ve ihaleyi alacak talipleri tespit etmek için de gazetelere ilân verilmesi uygun görülmüştür. İnşaat tamamlandıktan sonra, yapılan bütün masraflar kesinlikle tahmin ve devletçe tasdik edildikten sonra, hakiki masrafın münasip bir yüzdesi faiz [illegible] çıkaracak şekilde bir tarife hazırlanması ve limana gelip gidecek ticari gemilerden tonilato resmi alınması [illegible] liman [illegible] yerlere yanaşacak gemilerden [illegible] alınması kararı bağlanmıştır. (188) 28 Recep 1297 (6 Temmuz [illegible]) de [illegible] gemi barındırabilecek [illegible] inşasının bir [illegible] konusunda, [illegible] ayrıntılarına dair, [illegible]nin tezkeresi [illegible] beraber Meclis-i Vükelâ [illegible] kararın [illegible] gerçekleşmiştir. (189) Bu hususta ayrıca Nafia [illegible] bir nizamnâmesi hazırlanmıştır. (190)

[illegible] tanzim ve tesviyesiyle [illegible] Cemaziyel-evvel [illegible] (16 Haziran 1874) tarih[illegible] de detaylı bilgi verildiği anlaşılmaktadır. (191) Yine [illegible] mühendis [illegible] hazırlandığı keşif ve tah[illegible] da bir rapor [illegible] ile birlikte sunulduğu [illegible] (192) Limanın [illegible] görevlendirilmek üzere [illegible] lüzumlu görüldüğü ve baş [illegible]

---

(188) Aynı Belge

(189) BA. İrade, Meclis-i Mahsus No: 3132 lef, 4

(190) Nizamname metni için bk. BA. İrade, Meclis-i [illegible]

(191) BA. Bâb-ı Âli Evrak Odası No: 545/14-8

(192) BA. Bâb-ı Âli Evrak Odası No: 546/14-9

bin kuruş, kondüktöre ise 1200 kuruş maaş ile baş mühendise 2500, kondüktöre de 1250 kuruş harcırah verilmesinin uygun bulunduğu (25 Ağustos 1890) 27 Cemaziyelevvel 1287 tarihli takrirden anlaşılmaktadır. (193)

22 Ağustos 1888 tarihinde Trablusgarb limanına dair bir takrir vali Ahmet Rasim Paşa tarafından kaleme alınmış olup mahiyeti şöyledir:

Ahmet Rasim Paşa öncelikle limanın ıslahı yolunda mühendis Deber tarafından tanzim edilen bir rapordan sözetmektedir. Bu rapor tercüme edilmiş olup şu hususları ihtiva etmektedir. İlk olarak, limanın islâh ve tanzimi için, limanın 3 kısma ayrılması ve birinci kısmın kuzey yönünde bir muhafaza rıhtımı, ikinci kısmın yine kuzeyinde bir muhafazası rıhtımı ve üçüncü kısmın ise güney tarafında bir muhafaza rıhtımı inşa edilmesi öngörülmektedir. İkinci olarak, kuzey yönünde 1127 metre uzunluğunda bir muhafaza rıhtımı ile 768 metre uzunluğunda diğer bir muhafaza rıhtımı inşa olunması düşünülmüş olup, her iki surette liman dahilinde, su altında kayalar ile dolmuş olan gemi hurdalarının boşaltılmasının gerekli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca gemilerin muhafazası için bahsedilen muhafaza rıhtımlarından başka, sahil boyunca da rıhtım inşasının lüzumlu olduğu ve bunun da iki kısım olmak üzere, bir kısmı kuzey muhafaza rıhtımından başlıyarak Lazerat iskelesine ve hükümet konağına kadar 980 metre uzunluğunda, diğer kısmı ise Alfe iskelesinden yine aynı noktaya kadar 605 metre uzunluğunda bir rıhtım inşasından ibaret olacağı ifade edilmektedir. (194) Bu hususta kum taş numünelerinden başka sair alet ve edavatın da takdim olunduğu

(193) BA. Nafia Nezâreti (TRM) 97.

(194) BA.Yıldız Evrak Nr:2314, Kısım Nr.35, Zarf Nr:44, Karton Nr...

belirtilerek malzemenin nakline mahsus bir demiryolu inşasının da düşünüldüğü zikr olunmaktadır. (195) Çalıştırılacak amelelerin yerli ahaliden olmasının, bunlara verilecek yevmiye miktarının yabancı ameleye verecek olandan daha düşük olacağı cihetle hem daha az ücretle, daha fazla amele çalıştırılabileceği, ve hem de inşaatın daha sür'atle tamamlanacağı da aynı raporda ifade edilmektedir.

Yerli ameleye verilecek yevmiyenin ne kadar düşük olduğu misaller verilerek gösterilmektedir... Şöyle ki adi amelenin yemmiyesi 122 Osmanî kuruş hesabıyla 4,5'dan 6 kuruşa ve ocakçıların yevmiyesi 8 den 12 kuruşa ve duvarcıları 12 den 20 ve demircilerin yevmiyesi 20 den 25 kuruşa kadardır.

Gümrük yakınında Belediye dairesinin büyük ve hayli geniş mağazaları olduğu ve bunların edevat konulmak için kullanılabileceği de beyan olunmaktadır.

İnşa masrafları ise şu şekilde tesbit olunmuştur:

I- Suretteki inşa masrafları

KURUS	SANTİM	
8.491.162	91	Kuzey tarafındaki muhafaza rıhtımı
3.888.283	45	Kuzey tarafındaki muhafaza rıhtımı
7.537.430	20	Güney tarafındaki muhafaza rıhtımı
2.773.862	50	Liman dahilindeki işler
315.260	94	Diğer imalât masrafları.

Toplam:

23.000.000 Kuruş.

---

(195) BA. Yıldız Tasnifi, Evrak No: 2314, Kısım No: 35, Zarf No: 44, Karton: 109.

2- Surette inşa masrafları :

KURUŞ	SANTİM	
3.209.875	54	Birinci kısım sahil rıhtımı
3.533.894	24	İkinci kısım sahil rıhtımı.
76.230	22	Diğer imalât masrafları.

Toplam : 6.820.000 kuruş.

Rıhtım inşa faaliyetlerinin masrafının 68.200 liradan ibaret bulacağı bu şekilde ortaya konularak 75 bin kuruş fazla olacağının anlaşıldığı belirtilmektedir. (196) Yılda elde edilecek varidatın da şu şekilde dökümü sunulmuştur:

139.118.75 kuruş Gemilerden alınacak resim
758.790.25 kuruş ihracat ve ithalâtdan.
7.849 kuruş Yolculardan.

Toplam : 905.753.90 Kuruş.

İhracat ve ithalâttan elde edilen varidadın da dökümü şu şekildedir :

491.046.25 Kuruş İhracat
267.743.95 Kuruş İthalât

Toplam : 758.790.20 Kuruş

Belirtilen meblâğlardan, memurların maaşları ile tamirat ve limanın teftiş masrafı v.s. olarak % 15 indirim yapıldığı halde 769890.89 kuruş kalacağına işaret olunmaktadır.

Trablusgarb limanının imtiyazının Belediye dairesine ve-

---

(196) BA. Yıldız Tasnifi, Evrak No:2214, Kısım No: 354 Zarf No: 44, Karton No: 109.

rilmesi daha önce Trablus vilâyeti tarafından belirtilmişse de, mahallî mahsulâtın bir kaç seneden beri azlığı sebebiyle, belediye gelirlerinin bazılarının mal sandığına verilmesine lüzum görüldüğü cihetle, hazırlanan bu teşebbüsün icrasına geçilmesine müsaade olunmadığı belirtilmektedir. (197)

Yukarıda bahsettiğimiz raporun haricinde, yine Trablusgarb limanına dair bir proje daha hazırlanıp sunulmuştur ki ihtiva ettiği hususlar şu şekildedir:

Eylül ve Nisan ayları arasında denizin fırtınalı ve şiddetli dalgalı olduğu zamanlarda, Trablusgarb körfezinde gemilerin barınabilmesinde imkân olmadığı, bu sebepten kuzey rüzgârlarına karşı liman muhafazası için gereken işlemlerin ve inşaatın yapılabilmesi için bir mühendisin görevlendirdiği ifade olunarak, bu mühendisin liman için gerekli görülen faaliyete dair her türlü malûmatı tanzim edip Nezârete takdim eylediği belirtilmektedir. (198) Buna göre Trablusgarb şehrinin bulunduğu Afrika sahili, batıdan doğuya doğru uzatmakta olup, şehrin bulunduğu mahal ve yay şeklinde içeri doğru kıvrılmaktadır. Eski şehir, bu yayın baş tarafında ve kuzeyden güneye doğru 800 metre uzunluğunda ve kuzey tarafı 30 metre yüksekliğinde olan bir mahalde bulunup, bu 30 metre, güneye gidildikçe 3 metreye kadar inmektedir ki hükümet konağı dahi bu mahalde bulunmaktadır. Bu son noktada sahil, Trablus limanını teşkil eden yarım körfez şeklini almaktadır.

---

(197) BA. Yıldız Tasnifi, Evrak No: 2314, Kısım No: 35, Zarf No: 44, Karton No: 109.

(198) BA. Yıldız Tasnifi, Evrak No: 2314, Kısım No: 35, Zarf No: 44, Karton No: 109.

Hükümet konağının da bulunduğu sahile doğru olan mahalde bir çok binalar inşa edilmiş olup, sur dahilinde bulunan şehirden başka yeni bir şehir teşkil etmektedir. Limanın kuzey tarafı, yani açık denize doğru olan kısmı, Osmaniye kalesinden başlayarak, Tacûra'ya birkaç metre kala son bulmaktadır. (199)

Trablusgarb'ın batısında ve 10 km. mesafede Canzura adlı yerde, limanın her türlü inşaatına elverişli kayalar çıkarılabilecek sert kalker kayaları bulunmaktadır. Trablus körfezi bir çanak şeklinde olup, ortasında bulunan çukurluk 10 metreden ibarettir.

Şehrin bulunduğu yer ve civarı hakkında raporda bu şekilde bilgi verildikten sonra, limanda gemilerin barınabilmesi için suların alçak olduğu zamanlarda su mikdarını gösterir bir de cetvel sunulmaktadır. (200)

Trablusgarb limanında çoğunlukla kuzeyden eser rüzgârların, Nisan ayına kadar şiddetini sürdürdüğü ve bu süre zarfında körfez dahilinde hiç bir geminin barınamadığı belirtilmekte olup, her sene ortaya çıkan gemi zâyiatının da bu yüzden olduğu zikr olunmaktadır.

En az şiddet gösteren rüzgârın ise kuzey-doğu rüzgârı olduğu ve Nisan'ın sonlarından Eylül ayına kadar olan zaman zarfında havaların sakin olduğu ve gemilerin gidiş-gelişlerine engel teşkil etmedikleri ifade edilmektedir. (201)

---

(199) Aynı belge.

(200) Bu cetvel için bk. Yıldız Tasnifi, Evrak No: 2314, Kısım No: 35, Zarf No: 44, Karton No: 109.

(201) Aynı belge.

Med-cezir zamanlarında suların ancak 50 santimetre yükselebildiği, fena havalarda ise bu yükselmenin giderek arttığı, bazen 1 metre 75 santimi bulduğu belirtilerek, Trablusgarb'ta bulunan yumuşak kalker taşının su ile temas etmiyecek şekilde, ev ve sair binaların inşası için elverişli olduğu ve limanın her türlü inşaatına uygun parça çıkarılabilecek sert kalker kayalarının da bulunduğuna işaret olunmaktadır.

Trablus limanının tesisiyle, gemilerin barındırılması, eşya vesair malların gemilere yüklenerek ihraçlarının kolaylaştırılması hususunda, yapılacak yeni tesisler ile uygun bir rıhtım vücuda getirilmesinin lüzumlu olduğu da belirtilmektedir.

Trablusgarb şehrinin sahil mevkiinin de takviyesinin gerekeceği, ve limanın eski haline dönüştürülmesinin gerektiği belirtilmekte, ayrıca Osmaniye kalesinden doğru uzayan 900 metrelik bir alanın kayalar hattı olup, limanı muhafaza eden, eski tabii rıhtımın kalıntısı olduğu zikr edilmektedir.

Limanın eski haline getirilmesi için, yapılması gereken bazı faaliyetler de raporda belirtilmektedir. (202) Bu raporda limanda yapılacak işler hakkında oldukça teferruatlı bilgi verilmekte, ayrıca bu projenin uygulama sahasına konulabilmesi için, 4 milyon 500 bin frank veya 195.650 Osmanlı lirası sarf olunmasının gerekeceği yine aynı raporda yer almakta-

---

(202) Aynı belge.

dır. (203)

Raporda liman resmi hakkında da bilgiler mevcut olup, geçen 3 sene zarfında limana gelip-giden gemilerin miktarına nisbetle, limana son 1 sene zarfında gelip-giden gemilerin miktarı ve bunlardan alınan resimler bir tablo halinde sunulmuştur. Buradan liman resmin'den elde edilen toplam hasılatın 905.753.89 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

Limanın Malta adası karşısında bulunması dolayısıyla, orada kömür depoları tesis edilebileceğinden, gelip-giden gemi sayısının da iki katına çıkacağı ve halihazırda 205.000 kuruş tahmin edilen hasılatın, işletmeye başlanıldığı ilk sene, 1.500.000 kuruşu bulacağı ve bundan açıkça inşa edilecek muhafaza rıhtımının tamiri için 220.000 ve işletme masrafı için de 110 bin kuruş, toplam 330.000 kuruş indirim yapıldığında 1.170.000 kuruş safi hasılat kalacağının tahmin edildiği raporun sonunda yer almaktadır. (204)

---

(203) Bb. Arş. Yıldız Tasnifi: Evrak No: 2314, Kısım No:35, Zarf No: 44, Karton No: 109.
Bahsedilen bu projenin keşif defterine göre masrafları şu şekilde tesbit olunmuştur. (Frank Hesabıyla)

Frank	
2.268.820	Açıkta inşa edilecek muhafaza
731.045	Şehir tarafında inşa olunacak rıhtım (I.Kısım)
668.547	Şehir tarafında inşa olunacak rıhtım(II.Kısım)
540.000	Liman dahilinde kayaların yontulması
46.000	Müteferri müessese̊ler.
245.558	İskele, vinç ve demir döşenmiş yol ile sair işlemler için ilâve edilen toplam masraf.

(204) BA.Yıldız Evrak No:2314, Kısım No:35, Zarf No:44,Karton No: 109.

Limanın inşa masraflarının ise faiziyle birlikte, 5.119.404 Frangı bulacağı ve bu meblâğdan 3.289.000 Frank inşaat sonunda ele geçecek arazinin bedeli çıkarıldığında 1.830.404 Frank kalacağı belirtilerek bu tür faaliyetin icrası içinse işinin ehli ve tecrübeli bir müteahhidin görevlendirilmesinin zorunluğolduğu ifadesiyle rapor son bulmaktadır.

Trablusgarb limanının tanzim ve inşası hakkında 24 Cemaziyelahir 1297 (4 Nisan 1880) ve 5 Recep 1297 (13 Haziran 1880) tarihlerinde de bazı yazışmalar cereyan etmiştir. (205)

22 Kasım 1900 (29 Recep 1318) tarihli bir belgede ise Trablusgarb'da oluşturulacak limanın inşası imtiyazının, Selânik limanında olduğu gibi Hazine-i Hassa'ya ihale edilmesi ve bu işe ecnebiden kimsenin karıştırılmamasına dair Ticaret ve Nafia Nezâretince bir tezkire sunulduğu anlaşılmakta ve bu hususun kabul edilmiş olduğu da (18 Aralık 1900) 25 Şaban 1318 tarihli yazıdan ortaya çıkmaktadır. (206)

2 Temmuz 1911 de Trablusgarb liman reisi binbaşı Ali Rıza tarafından, Trablusgarb limanına bir sene zarfında gelen muhtelif bandralı gemilerden bahsedilmekte ve bu bir sene boyunca 350 bin 428 tonilatoluk olmak üzere 325 adet ve 2 bin 430 tonilatoluk olmak üzere 510 adet yelkenli geminin gelip-gittiğinin kayıtlardan belirlendiği ifade olunmaktadır. (207)

Bu arada 1869 (1286) senesinde, Trablusgarb limanına uğ-

---

(205) BA. Bâb-ali Evrak Odası, No: 546/14-9.

(206) BA. Ticaret ve Nafia, No: 1, İrade-i Saniyye fi: 2 Şaban 1318.

(207) BA. A. MTZ. TG. No: 1/19.

rayan gelip-giden muhtelif vapurların isim ve adetleri hakkında şu şekilde bir bilgi edinebilmekteyiz: Trablusgarb limanına bu sene civarında ortalama 400-500 adet geminin geldiği ve bunun 50-60 tanesinin vapur, kalanının yelkenli gemi olduğu ve 1861 (1278) senesinde, Trablusgarb limanına gelip giden 27 adet olmak üzere toplam tonilatolara 20928 tonilâto olarak tamamı 194 adet geminin uğradığı anlaşılmaktadır. (208)

(208) TG. Salnamesi, Sene,1286, s.87.

VI- POSTA VE TELGRAF

A- Posta:

Bir memlekette halkın birbirleri ile haberleşmesi, devlet hizmetlerinde çalışanların birbirlerinden düzenli olarak haber alıp verebilmeleri yani posta hizmetlerinin yerine getirilmesi çağdaş devletlerin en önemli vazifelerinden biridir.

Osmanlı İmparatorluğu gibi çok geniş sahalara yayılmış bir devlette, imparatorluk merkeziyle en uzak köşelerde bulunan yerleşim bölgeleri arasında haberleşmeyi te'min etmek güç olduğu kadar, elzemdi. Aksi takdirde bölgelerin hem birbirleriyle hem de merkezle bağlantıları olamayacaktı. Başkentin, kendisine uzak yerleşim bölgelerinde vuku' bulacak müsbet veya menfi olaylardan haberdar olamayacak, bunları vaktinde öğrenip bastırma imkânı bulamıyacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu Kuzey Afrika topraklarındaki eyaletlerinden biri olan Trablusgarb'da haberleşme ağının aşağıda anlatılacağı şekilde te'sis ve inkişaf ettirmiştir.

Tarihi kaynaklardan anlaşıldığına göre, Trablusgarb'ta haberleşmek için hayvanlar kullanılmaktaydı. Eyalet merkezi Trablusgarb'dan haftada bir veya iki sefer kaza merkezlerine posta gönderilmekteydi. Bingazi'ye deniz yoluyla, Fizan ve diğer iç kısımda bulunan yerlere de kara yoluyla gitmekteydi. Dışarı ile

olan bütün irtibat denizden vapurlarla sağlanmaktaydı. (209)

1859 (H.1276) tarihine kadar, Trablusgarb'da düzenli bir muhabere teşkilâtının vûcuda getirilemediği görülür. Oysa Trablusgarb gibi Avrupa'ya karşı gayet mühim stratejiye sahip bir bölgede iyi bir haberleşme teşkilâtının olmasının lüzumu âşikârdır. (11 Kasım 1859) (1276 Rebiyülahir) da bu konuya dikkat çekildiği ve ehemmiyet verildiği görülmektedir. (210) O tarihe kadar Trablusgarb sahillerinde işleyen vapur olmadığı gibi, her zaman Malta'ya gidip gelecek vapurlar da bulunmamaktaydı. Bu yüzden İstanbul'dan bilhassa kış mevsiminde haber alınamamakta, ve mühim meseleler karşısında zordurumda kalınmaktaydı. (211) Konunun önemine binaen 1859 senesinde Trablusgarb'lı tüccarlar tarafından Malta'dan 4560 İngiliz lirasına bir vapur satın alınmış ve "Mevlûdiye" ismi verilen bu gemi ayda iki kere Malta'ya gidip gelmeye ve karşılıklı posta evrakını taşımaya başlamıştır. (212)

Böylelikle bu vapur seferinden Trablusgarb halkı da faydalanmış, aynı zamanda İstanbul ile Trablusgarb arasındaki haberleşme kolaylaşmıştır. (213) Daha önceleri Malta ile Trablusgarb arasında muntazam vapur işletilmemekte, posta işlerini yürütecek düzenli bir sistem mevcut bulunmamakta idi. Neticede mülkiye, maliye ve askeriyeye dâir meseleler, gönderilen mektup ve yazılar Trablusgarb'a bazen bir ayda, kış mevsiminde ise 40-50 günde ancak ulaşabilmekteydi. Aynı şekilde gönderilmekte olan marûzat, defterler, cetveller gibi evraklar da İstanbul'a aynı güç-

---

(209) Ali ve Ahmet Nuri, s.68.
(210) BA. İrade, Meclis-i vâlâ, No: 19052, lef:1.
(211) BA. İrade, Meclis-i vâlâ, No: 19052,1lef:7.
(212) BA. İrade, Meclis-i vâlâ, No: 19052, lef:1.
(213) BA. İrade, Meclis-i vâlâ, No: 19052, lef:2.

lüklerle ve çok geç ulaşabilmekteydiler.

Üstelik bunların Malta'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Malta'ya kadar posta ücretleri, İngiltere'nin Malta şehbenderi Mösyö Fruja vasıtası ile ödendiğinden bu hazine için de hayli zarar teşkil ediyordu. Kuyudat defterlerinde yapılan araştırmalar sonucu senede mülkiye ve maliye için 67600 ve askeriye için 14998 kuruş 9 para, cem'an 82598 kuruş 9 para posta ücreti ödendiği anlaşılmaktadır. (214) Bazen bu meblâğın dahi aşıldığı görülür.

Sultan Abdülmecid devrinde ticaretin ve muhaberenin gelişmesi için 15 günde bir defa muntazam Trablusgarb ile Malta arasında bir vapur kiralanmıştır. Bu vapur kaptanı yapılan anlaşma sonucu ayda 5000 kuruş hesabı ile yılda 60.000 kuruşa postayı İstanbul-Malta-Trablusgarb arasında karşılıklı taşıyacaktır. 1859 tarihinde, yukarıda belirtildiği gibi, bir vapur satın alınarak durum kesin olarak bir çözüme bağlanmıştır. (215) Bu durum bütün konsoloslar ve ecnebi tüccarlar tarafından gayet müsbet karşılanmıştır. (216)

B- Telgraf.

1868/1285 tarihinde İngiliz Kumpanyalarının idaresi altında Trablusgarb'tan Bingazi'ye ve oradan Malta'ya kadar uzayan 2 telgraf hattının bulunduğu anlaşılmaktadır. (217) Bu tarihte kumpanya inşa ettirmiş olduğu bu 2 telgraf hattını, bu hatların geçtiği bölgenin taşlık ve dağlık bir yer olması ve masraflarını

(214) BA. İrade, Meclis-i vâlâ, No: 19052, Lef:5.
(215) BA. İrade, Meclis-i vâlâ, No: 19052, Lef:5
(216) BA. İrade, Meclis-i vâlâ, No: 19052, Lef:7.
(217) BA. ŞD. No: 19052, Lef:4.

karşılıyamaması sebebiyle kaldırmak istemiştir.

Ancak Nafia nezareti mevcut hatlar kaldırıldığında Trablusgarb ile olan muhaberatın müşkilâta uğrıyacağını ve bu hatların yerine yeni hatlar yapılmadan telgrafla yapılan haberleşmenin kesileceğini,(218) gayet kumpanya, bu 2 hattı kaldıracak ise Trablusgarb'tan Bingazi'ye ve oradan İskenderiye'ye uzanan yeni bir hattın inşasının lüzumlu olduğunu 31 Ağustos 1868/12 Cemaziyelevvel 1285'de bildirmiştir. (219)

Mevcut hatların lağvıyla Malta'dan doğruca İskenderiye'ye bir telgraf hattının uzatılması üzerinde durulmaktadır. Yeni tesis edilecek hattın, büyük kolaylıklar sağlayacağı gönderilen haritadan da anlaşılmaktadır. (220)

Kumpanya eğer mevcut iki hattı kaldırmakta israr edecek olursa, Trablusgarb'tan Bingazi'ye ve ordan İskenderiye'ye yeni bir hat çekilmesi, veyahut daha yakın olan Tunus iskelesinden Sefakıs'da bulunan Fransız kumpanyasının telgraf hattına, bir hat bağlanmak lâzım geleceği ifade olunmuştur. (221)

Bu takdirde ise ya belirtilen hat Osmanlı Devletince satın alınıp idare olunacak veya İskenderiye yoluyla karadan bir hat uzatılacaktır. Birinci şık tercih edildiğinde, hattın idaresinde görülecek müşkilâttan başka, masraf olarak da hazinece zarar olacağı sabit olduğundan, ikinci şıkkın icrası yani Trablus'tan Bingazi yoluyla İskenderiye telgraf hattına bir hat çekilmesi en müsbet çare olarak görülmüştür. (222) Bu durum Maliyece de tas-

---

(218) BA. İrade, Meclis-i vâlâ, No: 19052, Lef: 1.
(219) BA. İrade tas. Meclis-i vâlâ, No: 519, Lef: 2.
(220) BA. İrade tas. Şuray-ı Devlet, No:519, Lef: 4.
(221) BA. İrade tas. Şuray-ı Devlet, No: 519, Lef: 4.
(222) BA. İrade tas. Şuray-ı Devlet, No:519 Lef:6 ve harita lef:6.

dik olunmuş ve hattın uzatılması ve eşya bahası olan 192 Frank'ın hazineden ve Mısır hidivliği dahilinde bulunan hatların masrafla-rının ise, Mısır emvâlinden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Yeni telgraf hattının inşa masrafları hakkında bilgi vermek üzere aşağıya bir keşif pusulası takdim ediyoruz. (223)

Trablusgarb vilâyeti merkezinden, hududunda bulunan Kasr-ı Mecid denilen mahalle kadar 350 saat mesafelik telgraf hattı mal-zemelerinin keşif tutarı:

Frank	Tel Kilogram	Kuruş-para
165006	--	175000
024500	--	024500
009800	Makara	002450
004680	Çavuş takımı	000117
001350	Makine	000004
000600	Eleman	000400
000730	Sifurte	--
012600	Tel nakliyesi	
008200	Makara, makine, v.s.nakliyesi	

Kasr-ı Mecid adlı mahalden İskenderiye'ye kadar 50 saat mesafelik telgraf hattı malzemelerin keşif tutarı ise şöyledir:

Frank	Kilogram
15000 Demir tel	25000
03500 İzolatör	3500
01575 Makara	0350
00680 Çavuş takımı	0017
00900 Makine	0002
00080 Eleman	0060

(223) BA. İrade tas. Şuray-ı Devlet, No: 519, Lef: 5.

Frank	Kilogram
00113	
01836 tel nakliyesi	
01348 makara, makine v.s.nakliyesi	
25032/ Her ikisi cem'an 192.492 Frank tutmaktadır.	

Trablusgarb ile Kasrı Mecid arası 350 saat mesafede olduğundan, Trablusgarb Bingazi ve Kasr-ı Mecidiye'de 3 telgrafhâne ile 10 adet posta merkezi lüzumlu olduğundan, işe 3 koldan başlanması gerekli görülmüş ve inşaat içinde kullanılmak üzere istihdam olunacak me'murların maaşlarının istihdam tarihlerinden itibaren, telgraf hasılatından ödenmesi ve hattın bitiminden sonra icab eden diğer me'murların da usulüyle seçilip tayin olması kararlaştırılmıştır. Müfettişe 4500, muavine 3500 ve müdüre 2600 kuruş, toplam 10600 kuruş maaş tahsis olunmuş, bu meblâğın da hazinece ödenmesi kabul edilmiştir. (224) 2 Zilkade 1285 (3 Şubat 1870) tarihinde, Trablusgarb'tan Mısır hududuna kadar yaptırılmakta olan telgraf hattı için gereken malzeme, peyderpey gönderilmekle beraber inşaat henüz ilerlememiş olduğundan inşaatın sür'atlendirilmesi amacıyla mahallinden yardım gerekeceği Trablusgarb vilâyetine bildirilmiştir. (225)

4 Zilhicce 1286 (7 Mart 1870)'de bahs edilen telgraf hattı Homus'a uzatılacağından, orada açılacak merkeze bir me'mur tayini ve yerleştirilmesi lüzumlu görülmüştür. (226) Aynı zamanda Trablusgarb merkezine de bir me'murun ilâvesi uygun bulunmuş ve

(224) BA. Ayniyat defteri, No: 996.
(225) BA. Nafia Nezareti, PTT No:2-73.
(226) BA. İrade tas. Dahiliye No: 42454, Lef:1.

durumdan, Maliye Nezareti haberdar edilmiştir. (227) İstihdam edilecek bu yeni me'murlardan, Trablusgarb memuruna 1250, Homus memuruna 1000 kuruş maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.(228)

(3 Temmuz 1871) 14 Cemaziyelahir 1288 tarihinde, Trablus ile Malta arasında çekilecek telgraf hattının, yılda 4 bin İngiliz lirası yardıma ihtiyaç göstermesi vesair bazı şartların yenilenmesi hakkında, İstanbul'dan henüz cevap alınamadığı beyan olunarak yılda bu kadar akçe sarf edilmesinden ise, Fransız hatlarına rabt olunmak üzere Cerbe'ye kadar bir telgraf hattı uzatılmasının daha faydalı ve daha ucuza mal olacağı teklifi ortaya atılarak tetkike sunulmuştur. (229)

Daha önce bozukluğu cihetiyle, uzunca bir müddet terk ve tatil edilmiş olan Malta-Trablusgarb telgraf hattının, 5 Temmuz 1871 tarihinde, 15 sene müddette yıllık bin lira yardım yapılması şartı ile yeniden tamir ve inşasıyla muhaberata başlanacağı Trablusgarb'a gelen İngiliz telgraf Kumpanyasının bir memuru tarafından ifade ve teklif olunmuştur. Bu durumun, telgraf idaresiyle muhabere edilerek neticede fazla bir fayda sağlar yanı olmadığı anlaşılmıştır. Trablusgarb vilâyetinde telgraf şebekesinin varlığının son derece elzemdir. Cerbe Tunus'a bir telgraf hattıyla bağlıdır. Buradan da Cezayir'e Fransız telgraf hatları mevcuttur. Bu durum gözönüne alınarak Trablusgarb'dan Cerbe'ye kadar bir kara hattının uzatılmasına karar verilmiştir. Böyle bir karara varılmasında Tunus Hududunun nefs-i Trablusgarb kasa-

---

(227) BA. İrade tas. Dahiliye No:42454, Lef:2.
(228) BA. Nafia Nezareti, MTT No:3-4/2 VE. bâb-ı âli evrak odası No:545/14/8
(229) BA. Ayniyat defteri, No:995.

basına 40 saat mesafede bulunması rol oynamıştır. Önce bu hattın ne kadar masrafla vücuda geleceği ve Nafia Nezareti bütçesinin gereken meblâğı karşılayıp karşılayamayacağına dair tetkikatta bulunulmasına karar verilmiştir. (230)

29 Rebiyülahir 1299 (18 Nisan 1882) tarihinde Posta ve Telgraf Nezaretinden Şuray-ı Devlete gönderilen tezkirede Trablusgarb vilâyetinin mevkiinin önemi dolayısıyla vilâyet dahilinde muhabere hatlarına olan ihtiyaç belirtilmekte, hatların uzatılması lüzumu sebebiyle askerî mevkiler ile önemli mahallerin isimleriyle mesafelerini ihtiva eden bir pusula gönderilerek, vilâyet merkezine bir baş müdür, vilâyete bağlı Zuvare ve Homus ve Cebel sancaklarına da birer merkez müdürü ile kazalara dahi birer adet muhabere me'muru tayin edilmek lâzım geleceği bildirilmektedir. (231)

(26 Kasım 1890) 13 Rebiyülevvel 1308 tarihinde Trablusgarb ve Bingazi şehirlerinin en kısa sürede, deniz ve kara telgraf hatlarıyla devlet merkezine bağlanması zarureti üzerinde durulmakta ve bu hususta teferruatlı bir bilgi verilmek için bir de harita takdim olunmaktadır. (232)

Aynı tarihlerde Dahiliye Nezaretine sunulan bir mazbatada Trablusgarb kıt'asının GİRİT üzerinden mümkün olduğu surette deniz ve kara telgraf hatlarıyla saltanat merkezine bağlanmasını istenmektedir. Bu hattın güzergâhının nereleri olacağı hususu mütalâa edilmiş, hattın deniz yoluyla uzatılması halinde fenni mahzur bulunacağından dolayı, kara hatlarının uzatılmasına ehemmiyet

---

(230) BA. Nafia Nezareti, Ptt. No:5-1.
(231) BA. İrade tas. Şuray-ı Devlet, No:3300.
(232) BA. İrade tas. Dahiliye No: 94407, Lef:1.

verilmesinin daha münasib olacağı ifade olunmuştur. Neticede hattın deniz tarafından uzatılmasında bir mani' olamayacağı Trablusgarb komutanlığından Şurây-ı Devlete ve Seraskerliğe bildirilmiştir. (233)

Trablusgarb mevcud telgraf hatlarıyla istimal olunan makinelerin ve posta telgraf idarelerin nevi ve miktarı. (234)

Hutût-i berriye		Hutût-ı bahriye		
mümted olduğu Mesafe kilo metre	Nakil tel kuli kilo metre	Kabloların mesafe yekün kilo metre	makineler mors	yek. terzi
910	910	910	24	24

Trablusgarb vilâyetinde posta ve telgraf idarelerinde müstahdem ve me'murun ve sairenin adedi.

me'murun adedi	Çalışan ve hademe v.s.adedi	Yekün
24	50	74

Trablusgarb'ta mevcud postahanelerce bir sene zarfında dahili ve harici teâti olunan mekatib nevi ve miktarı?

Trablusgarb dahilinde sevk olunan mekatibi.

Adi ve taahhüdlü	adi ve cevaplı	evrak saire	meccanen sevk olunan mekatib	Yekün
137582	186	2317	140713	280798

(233) BA. İD, No:94407, lef. 3.

(234) Nezaret-i umur-ı ticaret ve nafia (İstatistik-i umumî idaresi) İstanbul, 1310, Alem Matbaası s, 159 ve s. 160 ve s.165.

Memalik ve ecnebiye sevk olunan mekatib.

Adi ve taahhüdlü	adi ve cevaplı	evrak ve saire	Meccanen sevk olunan mekatib	Yekün
3515	75	1810	--	5400

Trablusgarb postahanelerince bir yıl zarfında kabul ve sevk olunan emanetin kıymeti tutarı :

Resmî

Zi-kıymet nümuneler		Emanet nakdiye		Cem'an yekün	
Kuruş	Adet	Kuruş	Adet	Kuruş	Adet
13480	21	393551	123	407037	144

Gayri resmî

Zi-kıymet nümuneler		emanet nakdiye		cem'an yekün	
Kuruş	Adet	Kuruş	Adet	Kuruş	Adet
7589	82	193309	193	200898	275

VII- GÜMRÜK DAİRESİ

Rüsumat emaneti, bilindiği üzere gümrük işlerine bakan daire hakkında kullanılır bir tabirdir. 1908 Temmuz inkılâbından sonra "Rüsumat Müdirriyet-i Umumiyesi" adını almış ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir. Gümrük muameleleri 1277 (1860-1861) senesi sonlarına kadar müteferrik bir surette cereyan ederken, o sene devletlerle yapılan ticarî muahedeler üzerine "İstanbul Emtia Gümrüğü" unvanı, "Rüsumat Emaneti"ne tahvil olunmuş ve idaresinin başındaki kişiye de "Rüsumat Emini"unvanı verilmiştir. (235) Bunun gibi bir kısım vilâyet merkezlerinde vücuda getirilen Rüsumat idarelerinin başlarına da "Rüsumat Nâzırı" adı verilmiştir.

Trablusgarb'ta böyle bir nâzırlık bulunduğu bilinmektedir. Burada ele alacağımız husus, Trablusgarb'ta Rüsumat Nezâretiyle, gümrük idaresine mahsus, dairelerin inşa ve tamir faaliyetleri olacaktır.

(25 Ocak 1864) 15 Şaban 1280 tarihinde, Trablusgarb Rüsumat Nâzırı olan Eşref Bey, eyâlet meclisine bir kıt'a yazı göndererek, Trablusgarb'da Rüsumat Nezâreti ve gümrük idaresi için bir yer temin etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. (236) Eşref Bey'in

---

(235) Pakalın, Zeki: Osmanlı Tarih Deyimli ve Terimleri Sözlüğü "Rüsumat Emaneti" mad., s.62 v.d. İstanbul, 1972.

(236) BA. İrade, MV. No:23067, Lef, 3.

yazısından anlaşıldığına göre: Trablus'ta tercümanlık yapmakta olan Osman Ağa adında birinin mağazası, bu iş için uygun mahal olarak tesbit edilmiş ve aylık 400 kuruş kira ile merkez nezâret ve gümrük idaresi olarak kabul olunmuştur. Ancak yerin sahibi olan Osman Ağa, 1280 senesi Mart'ından itibaren, 400 kuruş olan kirayı ayda 750 kuruşa yükseltmek arzusunda olduğunu beyan eylemiştir. Aylık kira olarak talep olunan bu 750 kuruş, pek yüksek bir meblâğ olduğundan, daha makul bir hal çaresi aranma yoluna gidilmiş ve eğer eski kiraya az bir zam yapılmasına ve kabul olunursa eski mahalde göreve devam edilmesine, yok eğer bu keyfiyet kabul edilmezse münasip görülecek başka bir mahallin bina ve inşa olunmasına karar verilmiştir.

Neticede, kira olarak tesbit edilen 750 kuruşluk meblâğ ancak 700 kuruşa indirilebilmiş, bu sebepten Trablus iskelesinin sol tarafında bulunan kahvelerin yanında, lüzumlu görülecek kadar yer, deniz doldurulmak suretiyle kazanılacarak burada yeni bir dâire inşasına karar verilmiştir. Bu iş için de Eyalet meclisinden usta ve işçiler görevlendirilerek, Nezâretçe keşif ve mahallin haritası yaptırılarak takdim olunmuştur. Takdim olunan keşif defterinden, inşa masrafı ve sairenin, 1 milyon 88 bin 252 kuruşa mal olacağı anlaşılmıştır. (237)

Yukarıda belirtildiği üzere, daha önce Trablusgarb dahilinde bulunan Rüsumat Nezâretiyle, Gümrük idaresine mahsus olan dâirenin aylık kirasının, 210 kuruşu vakıf tarafından verilmekte ve emtia konması için tutulmuş bulunan mağaza içinde 300 kuruş ödenmekte olup, bu yerlerin mutasarrıfı Osman Ağa ödenen

(237) BA. İrade, MV, No:23067, Lef.3.

meblâğı 750 kuruşa çıkartmak istediğinden, taraflar arasında mutabakat sağlanamamış ve yeni bir hal çaresi aranma yoluna gidilmiştir. (238)

Rüsumat Emanetinin 9 Muharrem 1281 ve 1 Haziran 1280 tarihiyle Meclis-i valaya gönderdiği tezkiresinden anlaşıldığına göre, Trablus'ta bulunan Rüsumat Nezâretiyle, Gümrük İdaresine mahsus olmak üzere iskelenin sol tarafında lüzumu kadar yer doldurularak, yeni bir dairenin inşasına ihtiyaç doğmuş ve bu hususta gerekenin yapılması arz olunmuştur. (239)

Yapılan keşif ve incelemeler sonunda denizden doldurulacak olan yer, takriben 1175 zira kadar olup, inşa faaliyetleri bu arazi üzerinde yapılacaktır. (240) Masrafların tamamen, 1 milyon 68 bin 292,5 kuruş olarak tesbit edilmesi üzerine durum bir kez daha araştırılmış ve masrafların biraz fazlaca tuttuğu nazar-ı dikkate alınarak bir müddet için dâirenin inşasından vazgeçilmesine ve eski yerin mutasarrıfı olan Osman Ağa ile, kararlaştırılan 700 kuruş kiranın bir seneliğinin peşin olarak ödenmesine ve kontratonun uygulanmasına Rüsumat Meclisinci 2 Zilhicce 1280 tarihinde karar verilerek yeni inşa faaliyetinden sarf-ı nazar edilmiştir. (241)

Ancak verilen bu kararda fazla uzun ömürlü olmamış, yeni ve beklenmedik bir olayın zuhuru, daha önce düşünülen inşa ameliyesini bir kez daha ön plâna çıkartmıştır.

(14 Haziran 1864) 9 Muharrem 1281 tarihindeki yazışmadan

---

(238) BA. İrade, MV, No:23067, Lef.2.
(239) BA. İrade, MV, No:23067, lef.5.
(240) BA. İrade, MV, No:23067, lef.2.
(241) BA. İrade, MV, No:23067, lef.2.

anlaşıldığına göre zuhur eden olay şöyledir: Eski rüsumat dairesinin sol tarafında mevcut, İstanbul adlı tabyanın cephanesi ateş alarak infilâk etmiş ve havaya savrulan taşların bir kısmı da daireye isabet ederek, büyük hasara sebebiyet vermiştir. Bu durum üzerine, binanın sahibi olan Osman Ağa, ayda 1500 kuruş kira verilmek kontratonun senesi dolduğunda yeni bir zam yapılmak kaydıyla, hasarın bertaraf edilerek yeniden tamir ve inşa olunacağını ifade etmiştir. (242) Bir yandan Ağanın bu teklifi üzerinde düşünülürken, öteyandan nezaret ve gümrük memurlarının ikametleri için mutlaka bir mahal gerektiğinden evvelce keşif olunan dairenin kirası, aylık 1210 kuruş olmak üzere kararlaştırılıp, bu kira inşa masraflarının miktarına göre uygun bulunmuş olmakla beraber, 1 sene geçtikten sonra bu miktar biraz daha artacağından bunun 5-6 senelliği inşa masraflarına tekabül edeceği anlaşılmakla, nezaret ve gümrük memurlarının daimî suretde ikametleri için bir dairenin inşası lüzumlu görülmüştür. Çünkü eski binanın tamiri ve yeniden inşası hem bir hayli zaman alacak, hem de masraflar külliyetli bir meblâğı bulacaktır. Bununla beraber geçecek sürede harcanacak meblâğlarla yeni ve daimî bir binanın inşası hem ilerisi için daha münasip olacak, hem de takriben aynı miktarda para sarfıyla yeni bir bina vücuda getirilebilecektir. (243)

(12 Temmuz 1864) 7 Safer 1281 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ca kaleme alınan mazbata ile, Trablus içinde mevcut Rüsumat Nezaretiyle, Gümrük İdaresine tahsis edilmiş olmak şartıyla yeniden bir daire inşası kararlaştırılmıştır. Bafra Kasabasında'da Rüsumat

---

(242) BA. İrade, MV, No: 23067, Lef.2.
(243) BA. İrade, MV, No: 23067, lef.5.

dairesi bulunmaması sebebiyle, kira ile tutulacak bir yer de bulunamaması sebebiyle, kira ile tutulacak bir yer de bulunmadığından merhum Tayyar Paşa'nın mülkü olarak, hayatta iken vakıf etmiş bulunduğu boş arazi bu iş için münasip bulunmuş 2800 arşın tutan bu yer tutularak her sene vakfa 740 ve bedel-i askeri 500 kuruş verilmek üzere, arsaya bir anbar ve memurların ikameleri için 2 oda ve kargir 2 adet ufak köprü inşası gerekli görülmüş ve bu iş Lefter Kalfa adlı bir ustanın uhdesine havale kılınmıştır.(244) Bu arada inşa masrafı ve sözü edilen arsa için gösterilen miktarın zemin kirası ile öşür bedelinin her sene varidat rüsûmiyeden ödenmesi de karara bağlanmıştır.

Bundan başka (13 Haziran 1864) 8 Muharrem 1281 tarihinde Bafra kasabasında Hacı Ahmed Paşa hanı dahilinde dühan rüsumunun idare mahalli olan han bir yangın geçirdiğinden, büyük hasar vücuda gelmiş, hem tütünlerin muhafazası hem de rüsum mürurîyesi alınamama durumunda kalındığından güçlük arz eden bu durumun önü alınmak üzere, iki hal çaresi düşünülmüştür ki bunlardan biri sözü edilen ve yangın geçiren hanın yeniden tamiri, diğeri ise, uygun bir kira ile yeni bir yer tutulamadığı takdirde mirî tarafından yeni bir bina yaptırılmak üzere arsa seçilmesidir.(245) Bu durum Samsun Rüsumat Nazırına da etraflıca bildirilerek, kendilerinin bu hususta ne düşündükleri sorulmuştur.

23 Zilhicce 1280 tarihiyle gelen cevapta: İdarenin işleyişi için, elverişli, kira ile tutulacak mahal bulunamadığından geçici olarak, bir kaç mağaza tutulup muamelelerin icrasına başlanması ve Tayyar Paşa merhumun vakf etmiş olduğu ve şimdiki halde

---

(244) BA. MV, No:23067, lef.10.
(245) BA. MV, No:23067, Lef.6.

boş bulunan 15 bin 120 arşınlık arazinin, 2800 arşınlık yerine 4 tarafına kazıklar çakılmak suretiyle ve gayet iyi malzeme kullanılarak ahşap bir anbar ile memurların barınmaları için 2 oda ile 2 de ufak kargir köprü inşa kılınmasına karar verildiği beyan olunmuştur.(246)

Yapılacak inşa ameliyesi gayet teferruatlı olarak açıklanmıştır. Şöyle ki: Yapılacak anbarların 2 taraf kapılarından caddeye kadar 200 arşın kaldırım açılacak ve bunun 3 tarafı dühan renklerinde olmak üzere konulup kaldırılacak şekilde köprüler inşa olunacaktır.

Bu arada sarfolunacak meblâğ da dikkatlice hesaplanmış ve toplam 2 milyon 25 bin 640 kuruşa hasıl olacağı anlaşılmıştır.(247) Masrafların tesbitinden sonra ihale, 1 milyon 83 bin kuruşa Trabzon'lu Karabet Kalfa uhdesine verilmiş ve varidat-ı rüsumiyeden, vakıf tarafına senelik 740 ve öşür bedeli olmak üzere 500 kuruş verilmesi kararlaştırılmış olduğundan bir münakaşa zuhur etmiş ve neticede mimari kaidelere uymak şartıyla 7 arşın yüksekliğinde olmak ve kaldırım dahi 1300 arşına çıkarılmak üzere, 13 bin kuruş indirilerek resim ve keşfine uygun olarak yapılmak kaydıyla 170 bin kuruşa Lefter kalfaya havale edilmiştir.(248)

Ayrıca dühanın nasıl havale edilip rüsum-ı mürüriyesinin de ne şekilde alınacağı saptanmıştır. Buna göre dühan memuru olan mahallere gelecek olan tütünler, doğruca idare mahalline götürülüp rüsum-ı mürüriyesi alınmadıkça sahipleri kesinlikle el süremeyecekler ve tütünler müstakilen idarenin elinde bulundurulacak,

---

(246) BA. İrade, MV, No:23067, Lef.6.
(247) BA, İrade, MV, No:23067, Lef.6.
(248) BA. İrade, MV, No:23067, Lef.6.

bu suretle 8 günden fazla idare mahallinde kalan tütünlerden ayrıca bir resim alınabilecektir.

İdarenin 1279 senesine mahsuben bir senelik hasılâtı, 2 milyon 399 bin 439 kuruş 25 parayı bulduğuna ve dühanın kıyyesinden de alâ seviye 12'şer kuruş resim alınması kararlaştırıldığına nazaran, tesbit edilen nizam gereği hasılâtın bir misli daha artacağı ümit edildiğinden, bir an evvel yapımı tasarlanan bina ve teferruatının inşasına başlanması uygun bulunmuştur.(249)

(22 Mart 1872) 12 Rebiülevvel 1290 tarihinde, Trablusgarb'dan Avrupa'ya gönderilmekte olan çeşitli eşyaların mahreci olmak üzere, [illegible]-Mürsiye [illegible] bir iskele yaptırılmış ve buraya 300 kuruş aylıkla bir memur, 140 kuruş maaşla da bir kantarcı ve kolcu tayini Rüsumat [illegible] gerekli görülmüş olduğundan, [illegible] vakit geçirmeksizin tayini istenmiştir. (250)

(18 Mart 1878) 14 Rebiülevvel 1295 tarihinde Rüsumat Emanetince, Şura-yı Devlet'e bir kıta keşif defteri ve harita takdim olunarak, bununla Rüsumat İdaresi anbarlarının ticari eşyaların muhafazası için yetersiz olduğu, kış mevsiminde fazla yağmurdan, yazın ise [illegible] eşyaların [illegible] iyi muhafaza edilemediği ifade edilmiştir. (251)

Muhafaza [illegible] bulunmamasından mal sahipleri de bu durumdan [illegible] şikâyetçi olmaktadır.

Bu durumun önüne geçilmek üzere bir tedbir alınması düşünülmüş, bunun için de mevcut anbarın genişletilmesi ve ek sundur-

---

(249) BA. Irade, MV, No:25067, Lef.6.
(250) BA., " "
(251) BA. Irade Şura-yı Devlet, No: 1975, Lef.

ma v.s. yapılması kararlaştırılmıştır. Bu hale göre anbarlar 65 arşın genişletilecek ve müdürlük dairesi önünde üzeri tahta ve marokenden 16 arşın uzunlukta ve 10 arşın genişlikte bir adet sundurma inşa edilecektir. Yapılan tesbitlere göre, bütün bu ameliye 12 bin 400 kuruşa mal olarak dülgerler kethüdası Cezayirli Mehmet Usta'ya tevdi olunmuştur.

Haritadan anlaşıldığı gibi, yola terk edilen mahallere çıkıntılar yapılacağı görülmüş, bu durumun ise gümrük dairesinin vaziyetini biçimsiz bir hale sokacağı anlaşılmaştır. Bunun üzerine yapılacak ilâvelere münasip bir mevki bulunması çaresi düşünülmüş ve (23 Safer 1295 tarihinde) sözü edilen anbarların genişletilmesi için alınacak mahal, idarenin arka kısmında olacağı cihetle, uygunsuzluğun bertaraf edileceği anlaşılmış ve bu yeni hale uygun olarak genişletme ameliyesine başlanmıştır.(252)

(30 Aralık 1877) 24 Zilhicce 1294 tarihinde, Trablusgarb Rüsumat Nezareti dairesinin önünde bulunan iskelenin, belediyece tamire muhtaç olduğuna dikkat çekilmiş ve yapılan keşif sonucu, tamir masrafının 133.913 kuruşa baliğ olacağı anlaşılmakla, bu kadar masrafın üstesinden gelinemiyeceği aşikâr olduğundan ne gibi bir tedbir alınması düşünülmüştür. (253) Zira, gayet harap bir halde olan iskele vuku bulan fırtınalarla gitgide daha da mukavemetini kaybettiğinden, iyice tamire muhtaç bir vaziyette gelmiştir. Her ne kadar tamir işlemi hayli masraflı görünüyor ise de, (2 Nisan 1878 (Selh-i Rebiülevvel 1295) tarihinde iskelenin inşasına ve vukubulacak masrafların meblâğının da 93 senesi muvazenesine dahil bulunan paralardan ödenmesi ifa-

---

(252) BA.İrade, ŞD. No:1975, Lef.2.

(253) BA. Irade, Ayniyat Defteri, No:1023.

de olunmuştur. (254)

Trablusgarb Rüsumat idaresi merkezinin iskelesinin metanetçe en fazla ihtimam gösterilecek yeri bulunan ve denizin [illegible] galarına mukavemet edegelen mahal, yarılıp ayrılacak bir vaziyete geldiğinden durum gayet ciddî ve vahimdir. Çünkü ilerde iskele ile beraber gümrük binaları dahi harap bir hale gelebilecektir.

(10 Zilkade 1300)'de durumun ciddiyetine bir kez daha dikkat çekilmiş ve derhal tedbir alınmazsa hayli zarara sebebiyet verileceği beyan olunmuştur. (255)

Mahallî hükümete müracaatla, iskelenin hemen keşfinin yapılarak tahkim ve tamiriyle, korunması hususunda bir seri tedbir düşünülmüştür. Şöyle ki: İskelenin kuzey ve güney taraflarına bir sıra hendek açılacaktır ki bu da 73 bin kuruş masrafla vücuda gelecektir. İşi uhdesine almak isteyen talipler arasında cereyân eden müzakereden sonra nihayet 64 bin 900 kuruşla taliplerden birine tevdi edilen tamir işinin vakit geçirmeksizin ikmali hususuna ehemmiyet verilmiştir.

Trablusgarb şehrinde, tüccarlar arasında mecidiyenin [illegible] kuruş 25 paraya tedavül etmekde olduğu tahkikat neticesinde anlaşılıp, bu hesap üzere 64 bin 900 kuruş mecidiyeye 19 kuruş hesabıyla, mikdarın 57 bin 21 kuruş 38 paradan ibaret olup olacağı araştırılmış ve tamiratın icrası için sarf olunacak mebliğın Yafa gümrüğü gibi henüz inşaatına başlanmamış olan mahallertertibatından tesviye olunması karara bağlanmıştır. (256)

---

(254) BA. İrade, Ayniyat Defteri, No:1023.

(255) BA. ŞD. No:3847, Lef.1.

(256) BA. ŞD. No:3847, Lef.1.

İskelenin tamiri için lüzumlu tedbirler alınması karara bağlanırken geçen sürede, iskelenin harap oluşu dolayısıyla müteaddit şikâyetler olagelmiştir ki, bunlardan biri de 16 Cemaziyel evvel 1300 (25 Ocak 1883) tarihinde Şura-ı Devlete takdim olunan ve Hüsameddin imzalı bir takrirdir. (257) Bu nevi şikâyetler çalışmalara hız verilmesine yardımcı olmuş ve daha önce kararlaştırıldığı üzere süratle tamiratın icrası yoluna gidilmesini sağlamıştır. (258) Konunun önemine binaen yapılacak tamiratı gösteren, etraflı bir de harita hazırlanıp takdim olunmuştur. (259)

---

(257) BA. ŞD. No:3847, Lef.2.
(258) BA. ŞD. No:3847, Lef.4.
(259) BA. ŞD. No:3847, Lef.2.

VIII- ZİRAİ FAALİYETLER

Trablusgarb'ta Osmanlı imar faaliyetleri yalnız bayındırlık alanında değil, aynı zamanda hayatın diğer alanlarında da etkisi göstermiştir. Trablusgarbtaki mimarî ve sosyal gelişme yanında zirai alanda da gelişmeler görülmüştür. Bu gelişmeleri şu alt başlar altında incelemek gerekir:

A. Tarim,

B. Hayvancılık,

C. Sulama,

D. Ziraata bağlı sanayi.

A- TARIM

Trablusgarb daha öncelere bir ticaret merkezi olarak bilinmesine rağmen bu alanda pek de uzmanlaşıp gelişmiş değildi. Ancak sınırlı bölgelerde devam eden bir ticaret hayatına sahipti; tarıma elverişli bölgelerinde ise ancak Kasım ve Aralık aylarında mahdut bir ziraat yapılabilmekteydi. (260) Çünkü bu aylarda yağan mur ziraatin yapılmasını kolaylaştırıyordu. Bu bölgede hem suyun az olması, hem de bakıma fazla ihtiyacı olmadığından arpanın ekimine daha çok önem verilmiştir. Diğer tahıl ürünleri ise sadece sahil bölgelerinde yetiştiriliyordu. Sonraları Osmanlı idaresi Tr...

(260) Ali ve Ahmet Nuri, s.51-52.

lusgarb'ta mimarî ve ekonomik faaliyetlere de önem vermeye başladı. Bunlara verilen önemin artması ile zirai alanda da gelişmeler kaydedilmeye başlanmıştır. Başka bölgelerden getirilen iyi tohum ve fidanlar buraya ekilmiş ve dikilmiştir. Böylece Trablusgarb tarım alanındaki ihtiyacını gidermiş, kısa zamanda ihracat yapacak düzeye gelmiştir. 1861 (1277) yılında (2.380.500) Frank olarak gerçekleştirilen ihracat bunun açık bir delilidir. (261) Tarımdaki bu gelişme halk tarafından da benimsenmiş, Osmanlı hükümetinin büyük yardımıyla halk bu işe yavaş yavaş uyum sağlamıştır. 1263 (1846) tarihinde vali Mehmet Paşa Bu Necem bölgesini inşa ederek Mecidiye ismini verdi. (262) Bu bölge inşa edilmeden önce hırsız ve yolkesicilerin barınağı durumunda idi. Fakat inşa edildikten sonra tarım alanında çok zengin ve bayındır bir bölge oldu. Bölge halkının çalışıp gelişebilmesi için, valilik halkı 3 sene vergiden muaf tuttu. Bir yıl içinde 15000 zeytin ağacı ile 3000 asma ağacının ve ayrıca çeşitli ve çok sayıda incir, portakal, limon ağacının dikilmiş olduğunu kaydedilmektedir. (263)

1858 (1275) yılında Homus ve Garyan kazasında 70.000 den fazla zeytin ve hurma ağacı dikilmiştir. (264) Ahşaptan yapılan binalar için dışarıdan getirtilen malzemeye ihtiyaç duymamak için kavak fidanları dikilmiş, İzmir'den getirtilen 20.000 kavak fidanının dikimi başarılı olmuştur.

Sonraları ipek böcekçiliği başlamış ve bununla birlikte dut ağacı dikimine başlanmıştır; dut ağacının yaprakları ipekböceğine

---

(261) Ali ve Ahmet Nuri, s.53.
(262) BA. TG. MM. No: 2098, Lef,2.
(263) Aynı belge.
(264) BA. İD. No: 8931.

yem olarak kullanılmaktadır. Bu aşamadan sonra vilâyette 4 çeşit dut ağacı yetiştirilmeye başlanmıştır. (265) Bu işin gelişmesi sonucu ipek dokumacılığına başlandı. Önceleri ekilmeyen pamuk burada yetiştirilmeye başlandı. Vali Ahmet Rasim Paşa tarafından teşvik edilen kahve ekimi için Yemen'den kahve ağacı getirilerek dikimine başlanmıştır; bu da Osmanlı devletinin müsaadesiyle gerçekleşmiştir. (266)

Ağaç fidanları yetiştirmek için seralar oluşturulmuş ve adına Sevani Rasim Paşa seraları denmiştir. (267) Bu gelişmelerden sonra vilâyet halkı ekonomik bir refah içinde yaşamıştır. Tarım alanındaki gelişmeler ticaretin de gelişmesine neden olmuş ve Trablusgarb bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Salnamede anlatıldığına göre Trablusgarb'taki ağaç sayısı yaklaşık olarak şöyledir:

Ağacın Cinsi	Adedi	Ağacın Cinsi	Adedi
Hurma	3.687.740	Zeytin	347740
Portakal	39,000	Limon	16000
Elma	400	Armut	300
İncir	40.000	Badem	800
Nar	750	Meyva	300

Cem'an 684.064 ağaç vardı. (268)

B.. HAYVANCILIK

Trablusgarb'ta yaşıyan insanların çoğunluğunu bedeviler

---

(266) TG. Salnamesi, sene,1312, s.211.

(267) ed-Decani, s.114.

(268) Ali ve Ahmet Nuri, s.56; Salname, sene 1286, s.88.

oluşturmakta ve burada yaşayanlar koyun, deve, eşek, bazıları ise at yetiştirmekteydi. Ziraat ve mimarlığın gelişmesi, göçebe olarak yaşayan bedevilerin yerleşik bir hayata geçmelerine yol açmıştır. Daha önceleri inek yetiştirilmiyen bu bölgede inek yetiştirilmesine önem verilmiştir. Sahil bölgelerinde ise taşımacılık ve tarım alanında atın kullanılmasına başlanmış ve at çok büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Bunun üzerine İstanbul'a mazbata gönderilerek, damızlık olarak kullanılmak üzere cins atlar istenmiştir. (269)

Önceleri yeşillik olmadığından keçi yetiştirilememişse de, sonraları Malta'dan keçi ithal edilip, yetiştirilmesine başlanmıştır. (270) Böylece Trablusgarb'ta hayvancılığın gelişmesiyle birlikte dericilik süt ürünleri, et üretimi de gelişme kaydetmiştir. Vilâyette hem evcil, hem de yabanî hayvan bulunmaktaydı.

F. SULAMA

Bilindiği gibi Trablusgarb kurak bir bölge olup, su çok önemli bir problem teşkil etmekteydi. Suyun az olması bu bölgede tarım ve hayvancılığın gelişmesini de sürekli engellemiş ve bölgenin fakir ve geri kalmasına sebep olmuştur. Hem kervanların şehirden şehire yolculukları arasında, hem de Trablusgarb'a gelişlerinde baş gösteren su problemine artık çözüm bulunmasının kaçınılmazlığı ortadaydı. Bu problemin farkına varan Osmanlı Valileri, havuzların tesisiyle işe başlamışlardır. 1848 yılında daha önce kale içinde yaptırılmış olan on havuz Trablusgarb valisi ve dolayısıyla Osmanlıların yardımıyla onarıldı. (271) Hem kaledeki askerler, hem de

(269) BA. İD. No:15032
(270) Trablusgarb Salnamesi, Sene, 1301, s.93.
(271) BA. İD. No:1?810.

çevredeki halk bu havuzlardan yararlanmağa başladı. Sözkonusu havuzların onarımı için 1011 kuruş harcanmıştır. (272)

Daha sonraları Trablusgarb valilerince yol güzergâhlarındaki suyun önemi anlaşılmış ve yollarda kuyu açma faaliyetlerine geçilmiştir. Fizan-Trablus ile Trablus-Garyan arasında bir çok kuyu açtırılmış, daha önceleri o bölgelerde yaşayan insan ve hayvanların ölümlerine (273) yol açan susuzluk problemine bir dereceye kadar çözüm getirilmiştir.

1867 (1284) tarihinde Trablus valisi İstanbul'a bir mazbata ile müracaat ederek kuyu kazma aletleri ile birlikte bir usta ve iki nefer istemişti. İzmir'den getirtilen kazı aletleriyle de çevrede her salı toplanıp alış-verişin yapıldığı 7000 kişilik bir çarşının kurulmasına muvaffak olmuştur. "Salıpazarı" adı verilen sözkonusu çarşının yapım masrafları bütün vilâyet maliyesince karşılanmıştır. Trablus'ta su bakımından zengin bir bölge bulunmaktaydı; fakat bu suyun çıkarılıp istifadeye sunulabilmesi için buharlı basınç makinelerine ihtiyaç vardı. (274) Yine Trablus valisince Osmanlı hükümetinden bir mazbata ile bu ihtiyacın temini için başvurulmuş ve Osmanlı hükümetinin muvafakat göstermesiyle, istenen makineler Londra'dan Malta yolu ile Trablus'a gönderilmiştir. Makinelerin maliyeti ve onu çalıştıracak iki usta için 400 İngiliz lirası olarak tutan masraf yine Trablus maliyesince ödenmiştir. (275)

Aynı şekilde ihtiyaç duyulan 30 madenî borunun elde edile-

---

(272) Aynı Belge.

(273) Takvimi vekay, adet 902, No:6/5.

(274) BA. İrade-Meclis-i vâlâ, No:25955, Lef:1.

(275) BA. İrade-Meclis-i vâlâ, No:25955, Lef.3.

bilmesi de vilâyet valisinin bunları bir mazbatayla İzmir'den temini ile mümkün olmuştur. İzmir'den istenmesinin sebebine gelince, boruların Londra'dan getirilmesi halinde bunun malî külfeti daha ağır olacaktı. (276)

1890 (1308) yılında Vali Ahmet Rasim Paşa tarafından, Trablus'a yarım saatlik bir uzaklıkta bulunan Bumilyana köyünden temiz bir içme suyu getirtilmiş ve Trablus'da bir de havuz yaptırılmıştır. Havuzlardaki suyun yetmeyeceğini anlayan Trablus valisi buharlı basınç makinesinden faydalanarak Bumilyana'dan Bab'ül-hendek'e de su getirerek burada bir çeşme yaptırtmıştır. (277) Daha sonra aynı çeşmeden Münşiye bölgesine sorularla su aktarılarak burada da on iki musluklu bir çeşmenin yaptırıldığını ekleyelim.

1899 (1314) yılında Trablusgarb valisi Namık Paşa tarafından 14,5 km. uzaklıktaki Aynizare köyü'nden Trablus'a temiz su getirtilmiş ve böylece Trablusgarb su ihtiyacı giderilmiştir. (278)

D- ZİRAATE BAĞLI SANAYİ

Osmanlılar tarafından ziraî alanda yapılan çalışmalar ziraata bağlı sanayiin gelişmesini de zorunlu kılmıştı. Önce hububat mahsullerini korumak ve anbarlamak için büyük silolara gerek görülmüş ve Trablusgarb valileri tarafından kısa bir süre içerisinde vilâyetteki bütün değirmenlerin ihtiyacını karşılayabilecek kapasitede büyük silolar inşa ettirilmiştir.

Ayrıca 1861 (1281) tarihinde Trablusgarb valisi Mahmud Nadim Paşa Avusturya konsolosluğuyla bir zeytin fabrikası yapımı

(276) Aynı belge, Lef:2.

(277) Takvimi vekyı, No: 10, s.5.

(278) Mecelettül-malûmat: Adet:75, s.553.

yapımı için anlaşma yapmış ve bu anlaşma Osmanlı hükümetinin uygun görmesinden sonra Mıslata kazasında gerçekleştirilmiştir. Bu fabrikanın gerçekleştirilmesi için sekiz bentlik bir antlaşma imzalanmıştır. (279)

(279) BA. İrade-meclis-i vâlâ, No:23853 -İmtiyazat ve Mukavalet, Cilt 1, İst.1302, s.378.

Mösye THEOPHİLE'in Mıslata kazasına vaz edeceği zeytin yağı masarasına dâir şartnâme'dir.

Birinci Madde.: İşbu masara makinesi hakkında Mıslata'da kâin eski masaralar misillü hükümetin her nevi hukuku ve muâmelâtı carî olacaktır ve işbu makine sâir masaralar gibi devlet-i aliyye hükümetine vergi ve rüsumat verecektir.

İkinci Madde : İşbu makinenin vazıyla kazayı mezkûrda elyevm mevcut bulunan ve bundan sonra inşa olunacak olan makineleri menedecek bir inhisar hakkı olmıyacak ve vaz veya vazların inhisâra ve imtiyaza dâir vakten min el evkât iddiâlarına itibâr olunmıyacaktır ve işbu makine hakkında konsoloshane veya konsoloshanelerin hiçbir vakitte iddia ve müdahaleleri vuku bulmıyacaktır.

Üçüncü Madde: İşbu makinenin vaz olunacağı mahalde Mösyö MHEOPHİLE ve müştereklerinin ebniye ve arâzice hukuk-ı mülkiyesi muteber ve makbul olmıyarak vazları müste'cir ve müsafir makâmında tutulacaktır ve zikrolunan makinenin her vechle mahzurdan sâlim olarak mahalle vazı icab-ı ihaleden olduğundan bunun

için isti'câr edilecek mahal-i evvelâ hükümete bi'l-i-râe ruhsat verildikten sonra mahaline vaz olunacaktır.

Dördüncü Madde : İşbu makinenin vâz veya vâzları Devlet-i aliyye tebasından bir şahıs veyahut birkaç eşhâs ile şirket veyahut sair türlü muamelât eyliyecek oldukta hükümetin ruhsatına muhtaç olacaktır ve işbu makine üzerinde vâz veya vâzları canibinden ahali ile akdolunup hin-i akdinde hükümet tarafından tasdik ettirilmemiş olan bir kontrat ve sened hükümetçe itibar olunmıyacağından ahali ile vukubulacak muamelât ve muhasebât ibtida hükümet ahbâr olunacak ve bir senet yapılacak olur ise hükümetin malûmatıyla yapılmış mutaber tutulacaktır. Ve selm tarîkiyle ahaliyi akçe itâsı öteden beri nizamen memnû olduğundan zikr olunan makinenin vâz veya vâzları tarafından bu makûle mugayir nizâm halet vukuunda haklarında muamele-i nizâmiye icra olunacaktır.

Beşinci Madde : İşbu makinenin her nevi zarar ve hasarîna hükümet ve ahali zâmin olmıyacağından buna dair vakten min el-evkâtiddialar hükümetçe hiç kabul olunmayacaktır.

Altıncı Madde : İşbu makinenin müşterekleri kimler ise işbu şarâiti imzalarıyla bizzat kabul ve tasdîk eyledikten maada mensub oldukları konsoloshaneler taraflarından dahi başka başka tasdîk resmisi olacak mutaber senedler hükümete teslim ve itâ kılınacaktır.

<u>Yedinci Madde :</u> Trablus'ta hükümet devlet-i aliyyenin işbu makine hakkında ruhsatı şaraitin kamilen icrasına muallâk olacak ve şuurûttan bir şartın icrasında vâz [illegible].vâslardan muhalefet görüyor ise makinenin tatiline ve kazadan makinenin kaldırılmasını iddia ve icrâya hükümet-i devlet-i aliyye muktedir olacaktır.

<u>Sekizinci Madde :</u> İşbu şeràiti bîl-kabul kendi imzası ile tasdîk etmiyen ve konsoloshanesi canibinden tasdîk ve imza ettirmemiş olan bir müşterekin zuhurundan vakten min el-evkat kabul olunmıyacaktır.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye

24 Zilhicce 1281/20 Mayıs 1865.

Halfa Trablusgarb'ta çok yetiştiğinden bu bitkiyi paketlemek için fabrika, depolamak için fabrika ve depolar da kurulmuştur.

Aynı şekilde hurma paketlemek ve depolamak için fabrika ve depolar da kurulmuş ve kısa bir süre sonra ihracat yapılmağa başlanmıştır. Kilimcilik, dericilik ve sabun sanayiinin gelişmesi içindde pek çok fabrika kurulmuş ve bütün bu fabrikalar valiler tarafından çeşitli bölgelere serpiştirilmeye çalışılmıştır. Ahmet Rasim Paşa lâyihasında bu konuda geniş bilgi verilmektedir. (280)

---

(280) BA. Yıldız Tasnifi, Evrak No: 207, Kısım No: 14, Zarf No:126, Karton No:7.

IX- ASÂR-I MECİDİYE

1835'den 1911'e kadar olan dönem, Trablusgarb eyaletinde inşaat faaliyetlerinin alabildiğine hız kazandığı, çok parlak geçen bir dönemdir. Trablusgarb eyaletinde bulunan Fizan kaymakamlığına bağlı Sokna kazasıyla nefs-i Trablus mülhakatından Beni Velid kasabası arasında boydan boya uzanan bomboş çöl ve verimsiz arazide Sokna kazasının yakınlarında sulak, gayet münbit topraklara sahip ve imara müsait bir yer olan Bu Necem adlı bölgede yeni bir yerleşim bölgesi kurulmuştur. İşte biz bu bölgede "Asâr-ı Mecidiye" namıyla yapılan i'mar faaliyetlerinden ve burada kurulan yerleşim bölgesinden söz edeceğiz.

Bilindiği üzere, Sultan Abdülmecid tahta geçtikten 4 ay sonra Tanzimat Fermanı ilân edilmiştir (3 Kasım 1839). Bu tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğunda gerek içtimaî, gerek iktisadî pek çok sahada birçok değişiklikler yapılmıştır. İsmini Abdülmecid'ten alarak "Asâr-ı Mecidiye" diye anılan bu imar faaliyetlerini de tanzimat döneminin bir eseri olarak görmekteyiz.

Sözünü ettiğimiz Sokna kazasıyla, Beni Velid kasabasının arası aşağı yukarı 10 günlük mesafede olup çöl ve bataklıklarla dolu bir görünüm arzetmektedir. (281) Sudan-Trablusgar, Trablus-

---

(281) Trablusgarb, Mesail-i mühimme no: 2098;
ilm ü haber Defteri no: 4, s.53.

garb-Bingazi, Fizan-Trablusgarb, Tunus-Trablusgarb, Tunus-Fizan arasındaki ticaret yollarının bu bölgeden geçmesi ayaklanan başıboş âsilerin ve diğer eşkiyaların bu bölgede toplanmalarına sebebiyet vermiştir. (282)

Bunun sonucunda, bölgeden gelip geçen yolcu ve tüccarlar hayli müşkilâta uğramakta, malları eşkiyalarca yağmalanıp ellerinden alınmaktadır. Can ve mal güvenliğinin kalmadığı bu vaziyet karşısında, hem asayişi sağlayıp eşkiya ve âsileri tedib etmek, hem de Bu Necem adlı yer; i'mara elverişli olduğundan burada bir kasaba inşasıyla, bölgeyi şenlendirmek amacıyla Fizan meclisi üyelerinden bir memur tayin edilerek, durumdan Fizan kaymakamı Hasan Paşa haberdar edilmiş ve arzu edilen inşa faaliyetlerine H.1250 (M. 1844) yılında başlamak mümkün olabilmiştir. (283)

Belirli bir plân çerçevesinde yürütüldüğü anlaşılan inşa çalışmaları sonucu bir kasr, ahalinin iskânı için 53 ev, bir cami-i şerif, bir mektep, bir han ve ayrıca 15 hurma bahçesinden mürekkep yeni bir kasaba vücuda getirilmiştir. Kasabanın tesisinin akabinde H.1262 (M.1846) senesinde Sokna, Hon ve Şati' kazalarından, hiç emlâk sahibi olmayan göçebe ve aşiretlerden 50 aile getirilerek yapılan 53 hanenin 50'sine yerleştirilmişlerdir. (284)

Bölgede iskân edilen bu aileler ile daha sonra gelip yerleşecek olanlara verilmek üzere 15 bin zeytin ağacı, 3 bin incir, 100 adet limon ve portakal fidanı ile sair meyva fidanları satın alınıp sözü edilen bölgeye gönderilmiştir. (285)

---

(282) İrade Meclis-i Vâlâ No:21578 -Trablusgarb hatırası Ek-no: 8.

(283) Aynı belge, Lef:1 ve ilm ü haber defteri no:4, s.35.

(284) BA. TG. Mesail-i mühimme no: 2098 lef:4.

(285) Aynı belge ve ilm ü haber defteri no:4; Cevdet Maarif no:2027.

Ayrıca emlâk sahibi olmasına rağmen meyva ağaçlarının yerleştirilmesinde bilgisi bulunan 7 aile de iskân edilenler arasındadır. Bunlardan 3 aile mevcut ve boş bulunan 3 hâneye yerleştirilmiş, diğer 4 aile için de 4 hâne inşâsı daha gerekli görülmüştür.

Bu suretle meydana getirilen ve "âsâr-ı Mecidiye" adı verilen kasabaya iskân edilen ahali fakir olduğundan ve hânelerin yapımında oldukça emek sarf ettiklerinden, kendilerine kolaylık olmak üzere, iskân tarihlerinden itibaren 3 sene vergi ve âşar talep olunmaması uygun bulunmuş ve iskân olundukları meskenler kendilerine parasız ve mülk olarak verilmiştir.

Bilâhare, bölgeye gelerek yerleşmeyi arzu edenler olur ise onlardan da yerleşme tarihlerinden itibaren 3 er sene vergi ve aşar alınmıyacağı hâne ve bahçelerinin de para talep olunmaksızın kendilerine ihsan buyrulacağı kararlaştırılmıştır.

Araştırdığımız belgelerden çıkardığımız kadarıyle bölgenin imar ve inşası için yapılan harcamaları da kısaca şu şekilde özetleyebiliriz. (286)

Yapılan kasrın masrafı: 33.800 kuruş

Cami-i şerif, hâne ve bahçelerin masrafı: 44.700 kuruş.

57 ailenin iskânı sırasında yapılan harcamalar ile kendilerine verilen tohum, arpa, buğday, ziraî âlet ve edavâtın masrafı: 79.000 kuruş.

Getirilen ağaçların baha ve nakliye ücretleri ile sonradan bölgeye getirilen 7 ailenin bir senelik giderleri ile bunlar için inşa olunan 4 hânenin masrafları: 20.000 kuruş.

---

(286) BA. MH. TG. No: 2098, Lef: 6 ve Cevdet Maarif No: 2027.

Toplam olarak 1 milyon 77 bin 715 kuruş.

Netice olarak "Asâr-ı Mecidiye" denilen bölgeye gönüllü göçebe ve aşiretler yerleştirilip kendilerine her türlü maddî yardım sağlanarak verimli bir bölgeden lâyıkıyla istifade imkânı husule getirilmiş, hem de âsilerle, eşkiyaların barınağı haline gelerek yolcu ve tüccarlara âman vermeyen bir durumun önü alınmıştır. Ayrıca gayet mahsuldar ve verimli olup daha önce fayda temin etmeyen, kendi haline terk edilmiş bir bölge mamur ve büyük bir kasaba haline getirilerek yeni bir yerleşim bölgesi doğmuştur.

Bunlardan başka göçebelerden hâne ve bahçe kurmak üzere yerleşmek isteyenler de buraya gelmişler ve onlardan da üç sene vergi ve öşür alınmamıştır. Onun için urbanlar göçebelik hayatını bırakmışlar ve ziraî hayata başlamışlardır. Bu bölge, Trablusgarb için önemli bir hasılat merkezi olmuştur.

Osmanlı Devleti imar faaliyetleri bittikten sonra bölgeye imam ve vâız hocası olarak Mehmed bin Abdullah-ı Esved'i atamıştır. (287)

Geniş bir coğrafî alana yayılan Osmanlı İmparatorluğu çok çeşitli etnik köklerden gelen, toprağa yerleşik ya da göçebe insan topluluklarını az çok istikrarlı bir çatı altında yüzyıllar boyunca bünyesinde barındırabilmiştir. -Asâr-ı Mecidiye Osmanlı İmparatorluğunun düzenli çalışmalarının en son örneklerinden biridir. Bu imparatorluk düzeninin incelenmesi, son derece önemli olduğu kadar, o oranda uzun ve zorlu çalışma gerektiren bir girişimdir.

Bizim ele alıp üzerinde çalıştığımız Trablusgarb'ta Osmanlı inşa faaliyetlerinden de Osmanlı Hükümetinin ne kadar şumullü bir i'mar, iskân ve kolonizasyon siyaseti takip ettiği anlaşılmaktadır.

(287) BA. TG. HM. No:2098, Lef:3.

Böylelikle, bir yandan hem yeni bir bölge mâmur hale sokulurken, öte yandan bulunduğu yerde, kâfî derecede toprak bulamıyan nüfus fazlası yahut göçebe vaziyetteki ahalinin bir kısmı, en verimli sahalarda ve rasyonel bir şekilde iskân edilebilmiştir.

X- KASR VE HAN

Trablusgarb eyaletinde bulunan Mısrata adlı mahalde askerlerin barınabilecekleri uygun bir yer bulunmaması sebebiyle, Nizamiye askerî ahali evlerinde ikamet ettiğinden bu durum hayli rahatsız edici neticeler doğurmakta, en azından askerlerin huzursuzluk ve sefaletlerine yol açmakta olduğundan bu hale son vermek amacıyla çareler düşünülmüş ve neticede mevcut askerlerin barınabileceği miktarda koğuş ahır v.s. ihtiva eden bir kasr inşasına karar verilmiştir.(288)

Bunun için de müsaadeye ihtiyaç olduğundan kaza meclisince bir mazbata tanzim edilip kaza müdürü dergâhı âli kapıcıbaşılarından Abdullah Bey'in (5 Temmuz 1846) 11 Receb 1262 tarihinde kaleme aldığı istida ile birlikte Bab-ı Ali'ye sunulmuştur. Her iki belgede de böyle bir kasr inşaasının hem bir takım kolaylıklar sağlayacağı, hem de Nizamiye askerlerinin sefaletten kurtulmalarına yarayacağı belirtilmiş, ayrıca bu hususta yapılacak masrafların ahali tarafından karşılanacağı ve hazineye bir külfet yüklenmeyeceği ifade edilmiştir.

Bu suretle inşasına başlanan kısım tamamlandıktan sonra kapının üzerine konulmak üzere bir adet Arapça tarih levhası hazırlanmasına teşebbüs olunmuştur. (289) (3 Ağustos 1846/9 Şaban 1262)

Tarih taşının hazırlanması işi Nakib efendiye havale edilmiş

---

(288) BA. TG. Mesâil-i mühimme, No:2097, Lef.3.
(289) BA. TG. Mesâil-i mühimme, No:2097, Lef.1.

ve taşın üst kısmının padişahın tuğrasıyla bezenmesi istenmiştir; (15 Ağustos 1846/22 Şaban 1262)

(20 Eylül 1852) 5 Zilhicce 1268 tarihinde ise Maliye Nezaretinin Meclis-i Vâlâya gönderdiği bir adet yazıda Trablusgarb'da mîrî emlâktan olup, Amerika birleşik Devletleri konsolosunun ikamet ettiği konağın senelik kira bedeli olan 3 bin Kuruş çok düşük olup zamanın rayicine uygun düşmediği belirtilerek, 1268 (1252) senesi Mart ayından itibaren kiranın altıbin kuruşa çıkarılması ve 1263 senesinden 1267 (1851) senesine kadar biriken kira bedelinin alınması istenmiştir. (290)

Daha önceden konağın tamire ihtiyaç gösterdiği ve yapılacak masrafların keşif sonucu 14 bin kuruşu bulacağı anlaşılmıştır. Lâkin sonradan bu hususta herhangi bir uygulamaya geçilmemiştir. Binanın dehlizinin sakafının 4000 kuruşa tamirinin ise yeni kontrata ilâve edilmesi Trablusgarb valisi paşa hazretlerine bildirilmektedir.(291)

(24 Mart 1858) 29 Zilkade 1284 tarihli bir iradede ise: Ecnebilerin barındıkları dairelerin tamiratı konusuna değinilmektedir. Şöyle ki: Vilâyet merkez dairesinin mefruşatı ziyadesiyle bozulduğundan âcil olarak yenilenmesine lüzûm hissedilmiş ve bilhassa ecnebilerin bulundukları daireleri içinde barındıkları süre zarfında harap ettiklerinden bu dairelerin muntazam bir hale sokularak yenilenmesi konusu ele alınmıştır. (292)

Bu hususta yapılacak işlerise şöyle sıralanmaktadır: Öncelikle defterdar muavin ve mektubi efendiler odalarından işe başlanacak

---

(290) BA. MV., No9097, Lef.1.

(291) BA. İrade-Meclis-i vâlâ No:9097

(292) BA. İrade,Şûrâ-yı devlet, No:228, Lef:3.

ve bu odalar için Avrupa'dan kanape, sandalye, perde ve daire için lüzumlu diğer bazı malzemeler getirtilecektir. Yapılacak bütün bu masrafların ise 40 bin kuruş civarında olacağı tahmin ve hesap edilmiştir. (293)

Konuyla ilgili olarak (17 Mayıs 1868) 24 Muharrem 1285 tarihiyle Trablusgarb vilâyetinin Şûrâ-yı Devlet'e gönderdiği ve oradan Maliye dairesine havale edilen yazıda vilâyet merkez dairesinin mefruşatı, hayli kötü bir durum arzettiğinden yenilenmesine lüzum hissedildiği, vali dairesiyle defterdar ve muaviniyle mektubi odaları için Avrupa'dan getirtilecek eşyaların kırk bin kuruşa mal olacağı tahmin edilmekle beraber bu meblâğın fazla bulunduğu ifade olunmaktadır.

Ayrıca bu daireler için asıy yapılması gereken işin konağı döşümelerinin yenilenmesi olduğu tezyinata bakılmayıp esasen bu hususun bertaraf edilmesi gerektiğine de dikkat çekilmekte, bu iş içinse ancak 10 bin kuruş civarında masraf yapılacağı böylelikle miktarın dörtte bir oranında azalacağı beyan olunmaktadır.(294)

Trablusgarb Hükümet konağı: (13 Ağustos 1864) 10 Rebiülevvel 1281 tarihli iradede Trablusgarb hükümet merkezi kalem odalarıyla diğer bazı yerlerin bir yangın neticesinde harap olduğu ve bu yüzden yapılan tamir masraflarının eyaletin 76 senesi vergi tahsilatından verilmiş olan 6856 kuruştan, 4 bin kuruşunun kabul edileceği ve geriye kalan 2856 kuruş on paranın fazla bulunduğu ifade edilmekte ve belirtilen meblâğın hazinece deruhte edileceği açıklanmaktadır. (295) Garyan kozan hükümet konağı (7 Eylül 1901)

---

(293) BA. İrade, Şûrâ-yı devlet, No:228, lef.3.
(294) BA. İrade, Şûrâ-yı devlet, No:228, lef.1.
(295) BA. İrade, Şûrâ-yı devlet, No:228, lef.3.

23 Cemaziyelahir 1319 tarihinde Dahiliye Nezaretinin Şûrâ-yı Devlete havale edilen 28 Rebiülevvel 1319 (1901) tarihli tezkiresinin, Maliye Dairesince okunduğuna işaret olunmakta ve Garyan kazası hükûmet konağının tamir masrafları olan 4103,5 kuruşun memurların maaşlarından tesviyesi yoluna gidileceği belirtilmektedir.(296)

Ancak daha sonra yeniden yapılan bir keşff sonunda masrafların belirtilen meblâğı aşacağının anlaşıldığı ve tamiratın takriben 7294 kuruşla vücuda geleceğinin ortaya çıktığı ifade edilmekte ve bu meblâğın da memurların maaşları mevkufatından karşılanacağı hususuna işaret olunmaktadır.

Trablusgarb eyaletindeki muhtelif konak tamirlerinden bir diğerinin de Homus sancağına bağlı Mısrata kazası merkezindeki hükümet konağı olduğu (13 Ağustos 1891) 20 Muharrem 1309 tarihli Takvim-i vekâyi gazetesinden anlaşılmaktadır. Yapılan açıklamaya göre, Homus sancağına tabi Mısrata kazası merkezinde yeniden bir hükümet konağı inşası yoluna gidileceği anlaşılmaktadır. (297)

Trablusgarb eyaletinin muhtelif yerlerinde yeni han ve kasr yapımı ve mevcut han ve kasrlardan tamire ihtiyaç gösterenleri eksikliklerinin tamamlanması yolunda yukarıda belirtilenlerin dışında daha başka faaliyetlerin de yapıldığı dikkat çekmektedir. Bazı mülhak vilâyetlerdeki hükümet konaklarının harap ve oturamaz halde bulunmasından dolayı halktan kiralanan binalar hükümet merkezi olarak kullanılmış idi. Vali Ahmed Rasim Paşa tarafından kaza ve nahiyelerde yeni hükümet konaklarının inşa edilmesi yanında eskiler de peyderpey tamir edilmekteydi. Mısrata ve Zliten gibi eski hükümet konağı bulunmayan şehirlerde yenileri inşa olunmuştur. (298)

(297) BA. Takvim-i vekayi Gazetesi, No:6/7, s.3.
(298) Trablusgarb salnamesi, sene,1312, s.184.

Terhune kazası merkezinde ve Zuvara nahiyesinde de yeni hükümet konağı inşa edilmiştir.

Eyalette bina olunan diğer kasr ve hanlar sırasıyla şunlardır:

a) Trablusgarb'ta Murat Ağa tarafından hükümet için bir kasr yaptırılmıştır. (299)

b) 1040 yılında Trablusgarb'ta valilik eden Sakızlı Osman Paşa bir çok han ve kasr bina ettirmiştir. (300)

c) Derya Tahir Paşa Trablusgarb valisiyken Mısrata'da bir hükümet konağı inşa ettirmiştir.

ç) Trablusgarb'ta valilik eden Aşgar Paşa da Orfella'da bir hükümet konağı inşa ettirmiştir. (301)

d) Mahmud Nadim Paşa zamanında Aziziye ve Zuvara nahiyelerinde birer hükümet konağı inşa ettirilmiştir.

e) Ahmet Rasim Paşa Trablusgarb vilâyeti hakkında bir lâyih yazmıştır. Bu layih Trablusgarb'da inşa veya tamir edilen kasr ve han hakkında şunları zikretmektedir. (302)

------ --

Homus hükümet konağının ilâvelerle müceddeden tamiri

Sert hükümet konağı inşa ettirilmiştir.

Mısrata hükümet konağı inşa ettirilmiştir.

Zilten kazasında hükümet kasrının ilâvelerle müceddeden tamiri

Mıslata kazasında hükümet kasrının ilâvelerle müceddeden tamiri

Cefare nahiyesinde hükümet kasrının ilâvelerle müceddeden tamiri.

Censur nahiyesinde müceddeden hükümet konağı.

---

(299) TG. Salnamasi, sene,1312, s.159.

(300) Bergna, s.178.

(301) TG. Salnamesi, sene,1312, s.162.

(302) Yıldız esas evrakı, Evrak: No:207, Kısım No:14, Zarf No:126.

Cenzur'de müştemilâtı ile birlikte han.

Zeviye'de müştemilâtı ile birlikte han.

Zeviye kazası hükümet konağının ilâvelerle tamiratı.

Ucelat kazasında bir adet han.

Garyan kazasında müştemilâtı ile birlikte han.

---

1. Zavara nahiyesinde hükümet konağı

1 Zavara nahiyesinde müştemilâtı ile birlikte han

1 Homuzla Cafera arasında müştemilâtı ile birlikte mükemmel bir han.

1 Cafera ile Tacura nahiyeleri arasında keza han.

Not: Masarif inşaiyyeleri belediyeler varidatından tesviye olunmuştur.

Ahali ve tüccar tarafından inşa olunan hanlar da şunlardır:

Homus'ta 50 han,

Sert'te 15 han,

Mısrata'da 20 han,

Zliten'de 100 han,

Cenzur'de 50 han,

Zeviye'de 50 han,

Tarhuna'da 7 han.

S O N U Ç

Osmanlı Devleti altı asır boyunca bünyesindeki ülkeleri sadece idare etmekle kalmamış, buralarını mamur hale getirmek ve Osmanlı medeniyetini oralara götürmek için gücünün ötesinde bir gayret sarfetmiştir. Bu durum Türk unsurunun oldukça az bulunduğu Kuzey Afrika ülkeleri için dahi değişmemiştir. Buralardaki yerlilerin müslüman olması halkın devlete candan bağlanmasını sağladığı gibi, onların idaresinde de büyük kolaylıklar sağlamış, devlet de karşılığında, anayurda gerçekleştirdiği hizmetlerin ve eserlerin aynını oralara da götürmeye gayret etmiştir.

İnceleme konusu olarak seçtiğimiz Trablusgarb'ta dört asır süren Osmanlı hakimiyeti oldukça zengin eserler bırakmıştır. Osmanlı devleti buraları idarede çok sıkı bir merkeziyetçilik prensibini benimsememiş, bilâkis birâz da tarihî ve siyasî zaruretlerin sonucu 19.asırdan önceki idare sırasında yapılan inşa faaliyetleri mahalli idarecilerin faaliyet ve gayretleriyle orantılı olarak, az veya çok olmuştur.

1835-1911 yılları arasında ise daha merkeziyetçi bir idare kurulabildiğinden Osmanlı devletinin buradaki inşa ve imar faaliyetlerindeki rolü daha fazla olmuştur. Merkezî idare şekli, önceki devrenin aksine,bu devredeki inşa faaliyetlerine ait arşiv belgelerinin daha bol olması neticesini doğurmuştur.

Bu devredeki inşa faaliyetlerinin ağırlığını, askerî inşaatlar, okul ve hastahane, yol ve haberleşme alanındaki inşaatlar teşkil eder. Bugün bunların büyük bir kısmı halâ ayakta ve kullanılır haldedir ve çoğu kurucularının ismiyle anılmaktadır. Bu durum, peşin hükümsüz tarihçilerde, gittikçe Osmanlı idaresine karşı bir saygı hâlesi vücuda getirmektedir. Trablus dışındaki Kuzey Afrika ülkelerindeki benzer araştırmalar da bu bakımdan önemli neticeler ortaya çıkaracak ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı hakimiyetinin izlerini bir bütün olarak gözler önüne serecektir.

SOMMAIRE

D'après nos connaissances historiques, le Maghreb, ensemble des pays du nord-ouest de l'Afrique (Maghreb occidental: Maroc, Algérie, Tunisie) est partagé autrefois par des grandes familles qui vivent regroupées en tribus dans ce territoire. Une partie d'elles demande plus tard l'aide aux Espagnols pour obtenir la domination territoriale et fonder leur dynastie contre les autres. Les espagnols ont trouvé ainsi l'occasion de massacrer les musulmans qui étaient alors en conflits divers avec les chrétiens. Ce massacre est dirigé par le Pape. Et ainsi, les Espagnols ont occupé la Tunisie, l'Algérie et le Maghreb occidental. Enfin les indigènes se sont révoltés contre l'autorité tyrannique établie par les Espagnols et ils ont demandé le secours à la corsaire turc Khayr al--Din Barberousse qui avait déjà envahi la Méditerranée et y régnait.

Ainsi l'alliance magrabine-turque se manifeste. Après les guerres terribles les espagnols ont cédé aux turcs. Le sultan Soliman le Magnifique a conféré le titre de pacha et de beylerbey à Khayr al-Din Barberousse (1533).

A la suite de ces guerres, la puissance espagnole s'affaiblit et les Espagnols demandent le secours aux chevaliers de Malte et leur donne le Maghreb occidental en cadeau. La lutte commence entre les Turcs et les chevaliers de Saint-Jean. Leur but était d'affaiblir les forces maritimes turques et de chasser les Turcs et de fonder une suzeraineté absolue des chrétiens sur le Maghreb et la Méditerranée.

Le danger le plus grand pour les Espagnols était l'Empire ottoman qui était le protecteur le plus puissant de l'Islam et

sa capitale Istanbul était le siège du califat,c'est-à-dire le pôle du monde musulman et le sultan ottoman était le chef spirituel de tous les Croyants.On n'oublions pas enfin que cependant le sultan était Soliman le Magnifique et dans l'Europe nul souverain ne disposait alors de forces comparables à celles de Soliman le Magnifique.

Une partie des indigènes qui a échappé de la domination tyrannique établie au Maghreb par les Espagnols et les chevaliers de Malte,et qui s'est installée à la ville Tâcura,a demandé secours à l'Empire ~~xx~~ ottoman pour affronter ses ennemis.

Le sultan Soliman le Magnifique leur a fourni de secours. D'abord une troupe ottomane dirigée par Mourad Agha est venue au Maghreb et s'est installée à Tâcura.Plus tard,le Sultan Soliman le Magnifique a envoyé une flotte dirigée par Sinan Pacha pour ajouter le Maghreb occidental au territoire ottoman.

En somme,en 1551,le Maghreb occidental est devenu une province ottomane comme l'Algérie et la Tunisie.

Après cette date,on a commencé les travaux pour apporter la paix et l'aisance à cette province. Enfin les habitants ont commencé à passer une vie régulière.

L'Empire ottoman a joué un rôle important dans l'histoire du monde magrabin et a pris grand soin du Maghreb occidental qui a vécu au cours de quatre cents ans sous son règne.Les Ottomans,qui ont cru y rester continuellement,l'ont servi comme son pays et la province s'est développée.

Le résultat est que le Maghreb occidental se couvre de monuments remarquables,témoins incontestables d'une époque grandiose.

Les monuments que l'on y rencontre de nos jours sont des traces et des témoignages irrécusables des travaux des Ottomans.

Certains historiens, qui ditent que les Ottomans ont fondé une suzeraineté en général sur les pays arabes et en particulier

sur le Maghreb, sont dans l'erreur; car il y avait une liaison religieuse entre les Ottomans et les Arabes.D'ailleurs l'activité ottomane s'est réalisée conforme à la loi de l'islam. Cette activité s'est accomplie dans certaines périodes,à savoir:

Première période. L'Empire ottoman cherche surtout à apprendre aux magrabins à se servir des armes pour se défendre contre les assauts des croisés et à cette époque certaines forteresses remarquables sont édifiées et les frontières des villes sont tracées et une centralisation administrative est établie par les Ottomans.

Deuxième période.Après avoir assuré la défense du Maghreb contre les croisés,l'Empire ottoman ne tarde pas à mettre à exécution son projet culturel.Les Ottomans ont bati des maisons pour les peuples autochtones et leur ont appris à cultiver,à semer,à planter et à récolter. En outre,ils leur ont fourni tout ce qui est nécessaire pour cultiver.

On constate que les Magrabins sont satisfaits de ce développement culturel tant que l'activité militaire commencés par les Turcs et d'ailleurs ils ressentent les uns pour les autres une grande sympathie.Ainsi le peuple commence à passer sa vie dans une activité apprise par les turcs.Le gouvernement ottoman l'a aidé à vendre ses produits et en somme le peuple autochtone commence à produire un revenu national.

Troisième période:A cette époque,on apparaît à la fois les guerres religieuses et la révolution industrielle en Europe.Quant à l'Empire ottoman,les premiers revers viennent,les conquêtes cessent et les conditions changent.Une crise économique s'apparaît et bientôt l'Empire ottoman devient un jouet des pays puissants de l'Europe. Cependant une partie du peuple du Maghreb s'efforce de pratiquer une politique de rapprochement avec les puissances occidentales.Enfin, seulement le Maghreb occidental ne cesse pas de vivre sous la domination ottomane.Par suite ,on voit une transformation politique; l'Empire ottoman confère au peuple autochtone le droit de se défendre. Après cela,il procure les matières militaires au Maghreb.

Au début du vingtième siècle,en 1912,les Ottomans ont laissé le Maghreb occidental aux Italiens selon l'article du traité de paix conclu à la fin de guerres entreprises et les truopes italiennes ont occupé le Maghreb occidental.

Plus tard,selon l'article du traité de Lausanne,traité de paix entre les Alliés et la Turquie,en 1923,on a donné la liberté au Maghreb occidental.

B İ Y O G R A F İ

1945 yılında Kırkaftı (Tartvus kazası)'da doğdum. İlk ve Orta okulu burada bitirdim. Sonradan lise tahsilimi Tartvus şehrinde tamamladım. 4 sene askerlik yaptıktan sonra Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü Pekiyi derece ile 20 Ağustos 1975'te bitirdim. Daha sonra aynı fakültede asistan olarak çalıştım. 20 Ağustos 1978 yılında Türkiye'ye geldim. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine 12 Aralık 1978'de doktora öğrencisi olarak kaydoldum.

Evliyim ve üç çocuk babasıyım.

EKLER

Ek: 1

Trablusgarp Paşa ve Dayıları

1551-1711

Murad Ağa	1551-1553
Turgut Paşa (reis)	1553-1565
Uluç Ali Paşa	1565-1569
Cafer Paşa	1565-1581
Ramazan Paşa	1581-1584
Mustafa Paşa	1584-1588
Hüseyin Paşa	1588-1595
İbrahim Paşa	1595-1600
İskender Paşa	1600-1606
Selim Paşa	1606-1611
Sefer Dayı	1611-1615
Ali Paşa	1612-1614
Hamid Paşa	1614-1619
Süleyman Paşa	1619-1623
Hasan Paşa	1623-1629
Şerif Mustafa Dayı	1624-1631
Kasım Paşa	1630-1632
Ramazan Dayı	1631-1631
Sakızlı Mehmed Paşa, Dayı	1631-1649
Rabbânî (?) Paşa	1632-1633
Sakızlı Osman Paşa, Dayı	1649-1672
Osman Reis Dayı	1672-1672
Bali Çavuş Dayı	1672-1675
Halil Paşa	1673-1677
Pehlivan Mustafa Dayı	1675-1675

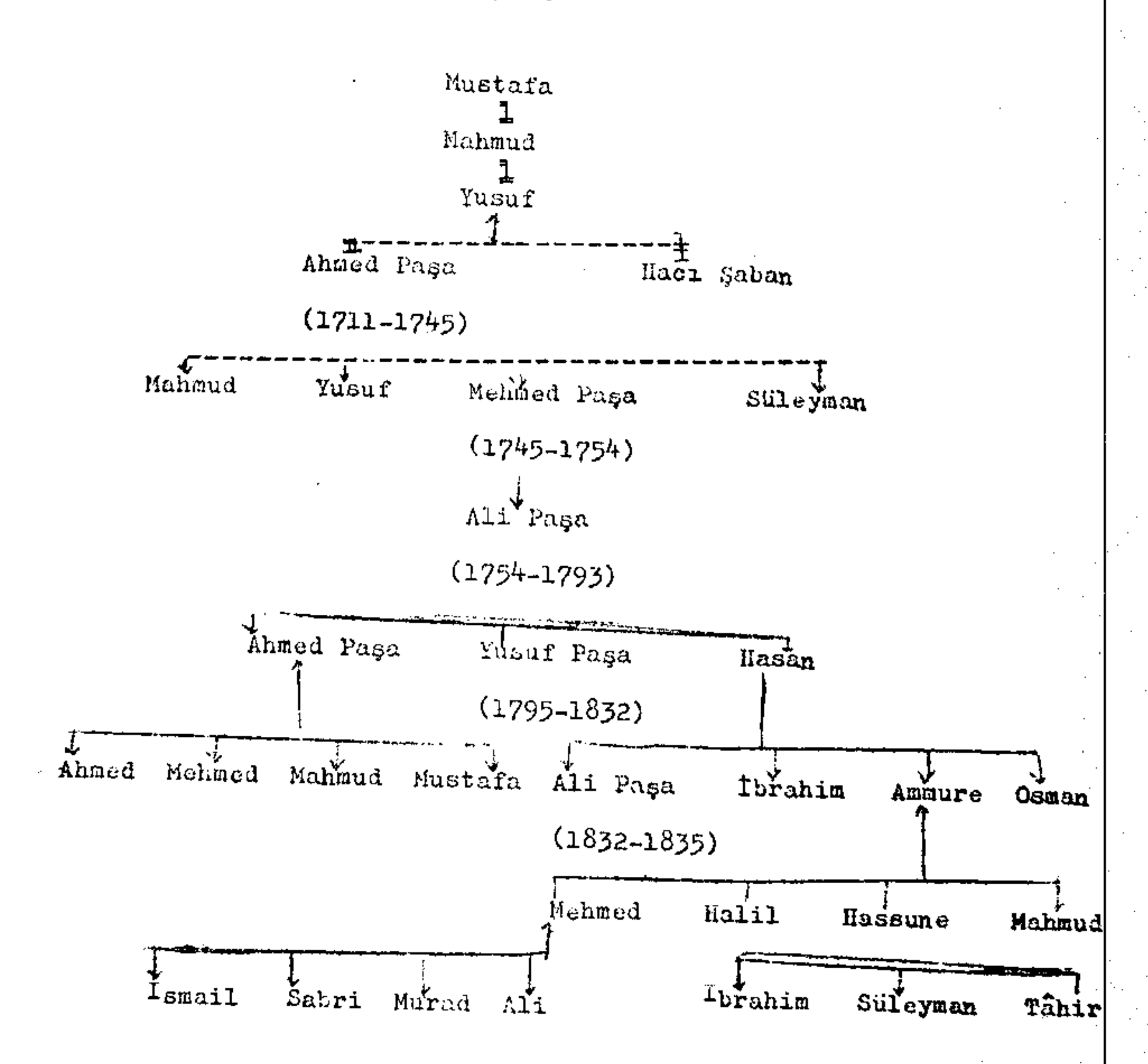
Ek: 1

Mısırlıoğlu İbrahim	1675-1676
İbrahim Celâli Hanbeli Dayı	1676-1676
Büyük Mustafa Dayı	1677-1678
Osman Dayı	1677-1678
Demirci Hacı Mehmed	1678-1679
Halil Paşa	1677-1677
Abaza Hasan Dayı	1679-1683
Yölük Mahmud Dayı	1683-1683
Cezayirli Dayı	1683-1684
Hacı Abdullah Dayı	1684-1687
İbrahim Terzi Dayı	1687-1687
Geredeli İmam Mehmed Paşa ve Dayı	1687-1701
Kahveci Osman Dayı	1701-1701
Kar Mustafa Dayı	1701-1702
Halil Dayı	1702-1709
İbrahim Ali Dayı	1709-1710
İsmail Hoca Dayı	1710-1711
Hacı Receb Dayı	1711-1711
Cinoğlu Mehmed Dayı	1711-1711
Ebu Muveys Mahmud Dayı	1711-1711

Karamanlılar

Ahmed Paşa	1711-1745
Mehmed Paşa	1745-1754
Ali Paşa	1754-1793
Ahmed Paşa	1795-1795
Yusuf Paşa	1795-1832
Ali Paşa	1832-1835

Karamanlılar Şeceresi Ek: 1

Kaynak: Constanızo Bergna: Trablus min 1510- ile 1850, Trablus 1969, S.362-364 ve s.368.

İkinci Dönem Dolaysız Osmanlı

Hakimiyet Devri Valileri :

	Atama Tarihi Hicri	Valilik süresi Milâdî
Ferik Mustafa Necip Paşa	1251	1835-1835
Ferik Mehmed Raif Paşa	1251	1835-1836

Ek: 1

	Atama Tarihi Hicrî	Valilik Süresi Milâdî
Müşir Tâhir Paşa	1252	1836-1837
Ferik Çeşmeli Hasan Paşa	1253	1837-1838
Vezir Aşkar Ali Paşa	1254	1838-1842
Vezir Mehmed Emin Paşa	1258-	1842-1847
Vezir Ahmed Ragıp Paşa	1263	1847-1848
Vezir Hacı (Ahmed) İzzet Paşa	1265	1848-1852
Vezir Mustafa Nuri Paşa	1268	1852-1855
Vezir Osman Paşa	1272	1855-1857
Vezir Hacı (Ahmed) İzzet	1274	1857-1860
Vezir Mahmud Nedim Paşa	1277	1860-1866
Müşir Ali Rıza Paşa	1283	1866-1870
Vezir Mehmed Hâlit Paşa	1287	1870-1871
Vezir Mehmed Reşit Paşa	1288	1871-1872
Müşir Ali Rıza Paşa	1289	1872-1874
Müşir Sâmih Paşa	1291	1874-1875
Vezir Mustafa Asım Paşa	1292	1875-1875
Vezir Fosfor Mustafa Paşa	1292	1875-1878
Rumeli Beylerbeyi Ali Kemâlî Paşa	1295	1878-1878
Vezir Mehmed Sabir Paşa	1295	1878-1878
Müşir Mehmed Celâlüddin Paşa	1296	1878-1879
Vezir Hacı (Ahmed) İzzet Paşa	1297	1879-1880
Vezir (Mehmed) Nazif Paşa	1298	1880-1882
Vezir Ahmed Râsim Paşa	1298	1882-1883
Kâmil Paşa		1883-1898
Hâşim Paşa		1898-1899
Hâfız Paşa		1899-1903

Ek: 1

	Valilik Süresi Milâdî
Hasan Hüsni	1903-1906
Recep Paşa	1906-1908
Ahmed Fevzi Paşa	1908-1909
İbrahim Paşa	1909-1911
Ahmed Reşit Paşa (Genel Sekreter)	1911

Kaynak: Ali ve Ahmed Nuri, Afrikay-i Osmanî'den Trablus-ı Garb ve Bengazi ve Fezzân kıtalarına dair..., Üniv. Ktp. T.Y. 5002 sf.17, yazma 1301 tarihlidir.
ve Constanzio Bergna, Adı geçen eser, sf.364-365.

Ek: 2

Kadıaskerler Ruznâmçelerine göre Trablusgarb Kadıları (1)

Ruznamçe	Kadı	Tarih	Yevmiye	Kadılık sahası
	Es-seyid Mehmed	1076		
	Es-seyid Ali	1076		
	Es-seyid Mehmed	1077		
10	Mevlâãna Musa (2 dev.)	N.1085-gt.R.1085		
	Es-seyid Mehmed	Gt. R.1085-Gr.R.1087	150	Cebel-i Ahdar, Derne, Mısrata ilhakıyla
13	Es-seyid Abdurrahman	1.M.1088-1.M.1090	200	Derne ve Bengazi ilhakıyla

(1) ŞSA. Anadolu kadılık defteri.

17	Osman	1.B.1100-1.B.1102	--	--
	Es-seyi el-Hac Ahmed	1.B.1102-1.B.1104	400	Susa ve Konstantina ile birlikte, sonra bunlar ve Manastır ifraz edildi.
19	Hâfız Ahmed	1.Ş.1109-gt.C.1111		
	Mevlânâ Kasım (Mimâr Sinan müderrisi idi, yevmiyesi 40 akçe idi, terfi ile)	GT.C.1111-Gt.C.1113	150	Tevâb-i kadimisiyle
21	Abdullah	1Ca.1114-Gt.R.1116		
	Mevlânâ Mehmed	yerine gitmeden vefat etti.		
	Mevlânâ es-seyid Şeyh Mehmedü'l-hanefi (Cezayir'den münfasıl)	1Ra.1116-Gt.S.1118	300	Tevab-i kadimisiyle
23	Kaza hâlî, bir kadı yoktur	1120		
	Mevlânâ Şemsüddin (Yevmiye 40 akçe ile Anadolu kalemi mülazímlerindendir).	1.R.1120 den yıla	150	Mülhakat-ı kadimisiyle
24	Nurullah	1.Ca.1123-1.Ca.1125		
	Mevlânâ es-seyyid Abdurrahman (İst. Ali Paşa Müderrisi)	1.Ca.1125'ten 2 yıla	150	Mülhakat-ı kadimisiyle
27	-Ahmed ve muvakkıti Şemsüddin	Za.1130	-	-
	Mevlânâ Muhtârî zâde	1.Za.1131-1.Za.1133	-	Mülhakatından Konstantina Yalnız 14 ay, diğerlerine 2 yıl tamamına tasarruf
	Nurullah	Gt.N.1130	-	-
	Mevlânâ Ahmed (İbka)	GT.N.1130'dan 20 ay	-	-

28 Mevlânâ Şemsüddin (İbka) 1131 - Tunus kazası müncezen Trablusgarb muvakkaten Mülhakat-ı kadime ile

32 Halil 1.Za.1137-gt.S.1138 - -

Mevlânâ Mustafa 1.Ra.1138'den 2 yıla 150 Habil, Sirte, Bâce, Mastur(?), Safakus vesair tevâbii ile

33 Mustafa Gt.S.1141

Mevlâna es-seyid Abdullah 150 Mülhakatı kadimisi ile

(Mağnisalı Çelebi Müdürresi) 1 Ra.1141den 2 yıla

35 Es-seyyid Mehmed [illegible].Za.1145 - -

Mevlânâel-Hâc mehmed (İst.Gavzî Çelebi 40 akçe

ile müderrislikten münf.) 1.Ra.1147'den iki yıla 200 Tevabi-i kadimisiyle

39 Es-seyyid Mehmed (Vefâtı C.1150

Mevlânâ Mustafa (Sâbık Trablusgarb

kadısı) 1.L.1150'den 2 yıla 400 Trablus'u garb mücezen ve müfreden, Tunus ile birlikte.

Trablusgarb Kadıları, İkinci fetih sonrası

Kadılar	Tayin	Tarihi
İbrahim Rüşdi	1.B.	1266
Es-seyyid Ahmed Fahri	1.L.	1267
Es-seyyid Mehmed Emin	1.L.	1268
Mehmed Said	1.Za	1271
Es-seyyid Mehmed Nureddin	1.L.	1272
Es-seyyid Nuh Nâci	1.Za	1275
Mehmed Abdurrauf	1.Za	1276

Anadolu Kadıları Defteri No:11, sf.37

Bu defterde ayrıca:

Rüşdi Şerîf 1.L 1279
Es-Seyyid Ahmed ez-Zihni Tarihsiz
Mehmed Kâmil Şerif Tarihsiz
adları yazılıdır.

Mehmed Necm	1. Za	1277
Mehmed Emin	1. Za	1278
Mustafa Aşir	1. Za	1279
Es-Seyyid Mehmed Hamid	1. Za	1280
İbrahim Reşit	1. M.	1282
Es-Seyyid Mehmed Rifat	1. Rb.	1283
Mehmed Abdurrauf	1. C.	1284
Es Seyyid İbrahim Kâmil	1. C.	1286
Es-Seyyid Ömer Behçet	1. L.	1288

Rumeli ve Anadolu Kadıları Defteri No:10, sf.5

(x Tatbik mühüründe: Nâib-i Merkez-i Vilâyet, yazar)

Es-Seyyid Mehmed Keremüddin	1.R.	1291
Es-Seyyid Hasan Sıdkı	26. Z.	1292
Mehmed Hâlid	-. Z.	1293
Ahmed Hamdi	-. -.	1295
Es-Seyyid Ömer Fehmi	1. S.	1296
Es-Seyyid Mehmed Feyzi	1. B.	1298
Mustafa Münib	1. L.	1303
Es-Seyyid Mustafa Rüşdi	1. Za.	1307
Es-Seyyid Mehmed Ziyaaddin	1. Za	1310
Abdürrahim	1. B.	1313
Es-Seyyid Mustafa Hicâbi	1. Ca	1318
E,Seyyid Mehmed Tevfik	1. N.	1319

Anadolu Kadıları, defter No: 12, sf.5

Mustafa Şerif	1. N.	1321
Es-Seyyid Zeynjddin Mustafa	1. C.	1322
Es-Seyyid Mehmed Bahaeddin	16. M.	1328

Anadolu Kadıları, Defter No:14, sf.34

(Mehmed Hâlid'ten itibaren Nâib veya Muvellâ Hilâfedirler).

Vilâyete Bağlı Diğer Kazalara, İkinci Fetihten Sonra Yapılan Kadı Tayinleri: (2)

Zâviye (Trablus)

Ahmed Rifat	1 Ca	1297
Rifat	15 Ca	1300
Ahmed Mehmed	15 Za	1302
Rifat	15 Ca	1305
Fevzi ...	15 Za	1307
Mustafa Osman Nuri	15 Ca	1310
Es-Seyyid Mehmed Rüşdi	1 N	1312
[illegible]s Nâli	1 Z	1313
Es-Seyyid Abdüllatif Hikmet	15 Ra	1315

Mühür tatbik, Sicil 15, sf.71.

Abdülkadir Muhyiddin	15 N	1322
Mehmed Fehmi Fehime	15 Ra	1325
Mehmed Hasan	1 B	1327
Şeyh Abdurrahman bin el-Ahdar El-Dusirî Efendi	1 Ca	1328

Mühür tatbik, Sicil 15, sf.119.

Sokna niyâbeti (Trablusugarb)

Mehmed Celâleddin b.Ahmed	1 Za	1321
İsmet Mustafa	10 Ca	1322
Mehmed Sâlih el-Hüseynî	1 Za	1326

Mühür Tatbik, Sicil, 14, sf.120.

Sirte Niyâbeti (Tarablusugarb)

Es-Seyyid Fahrî	1 Za	1306
Es-Seyyid Süleyman Lahhati (?)	1 Ca	1309

---

(2) ŞSA. Tatbik Mühür Defteri (Anadolu veRumeli.)

Es-Seyyid Hasan Râci	1 Za	1311

Mühür Tatbik, Sicil 13, sf.74.

<u>Şâti, Niyabeti (Tarablusugarb)</u>

Mehmed Râgıb	1 S	1327

<u>Zilâtin Niyâbeti (Tarablusugarb)</u>

Mahmud	1 Z	1323
Ahmed Nesimî b.Hüseyin	- C	1328

Mühür Tatbik, Sicil 15, sf.-36.

<u>Terhuna niyâbeti (Tarablusugarb)</u>

Mehmed Ziyaeddin Yunus	15 Ş	1324
Abdürrezzak	15 S	1327
Sâlih Tavil	15 S	1329

Mühür Tatbik, Sicil 15, sf.71.

<u>Uceylât niyâbeti (Tarablusugarb)</u>

Es-Seyyid Ahmed Râşid	15 C	1300
Es-Seyyid Ahmed Râşid	15 Z	1302
Es-Seyyid Bende Reşit Mustafa Rüşdi	15 S	1305
Es-Seyyid Ahmed Şerîf	15 N	1307
Es-Seyyid Osman Nuri	15 R	1311
Ahmed Nesimi b.Hüseyin	1 C	1312
Mehmed Temim	1 R	1315
Mehmed İzzi	1 L	1317

Mühür Tatbik, Sicil 13, sf.13

Mahmud	1 Ra	1321
Ahmed, Nazif oğlu	15 N	1323
Mehmed Tacüddin	15 N	1328

<u>Gât niyâbeti (Tarablusugarb)</u>

Es-Seyyid Zeynülâbidin	1 B	1321

Mühür Tatbik, Sicil 14, sf.50.

Gadâmis niyâbeti (Tarablusugarb)

Mehmed Abdülmelik	1 Ca	1321
Es-Seyyid Ahmed Rufâî b.Mehmed	1 Ra	1322
Mehmed Lufi b.Halil	1 N	1326

Mühür Tatbik, Sicil 14, sf.51.

Garyan niyâbeti (Tarablusugarb)

Ahmed Nesimi b.Hüseyin	1 Ş	1322
Abdülkadir Muhyiddin	1 Ş	1327

Mühür Tatbik, Sicil 14, sf.51.

Misrata niyâbeti (Tarablusgarb)

Musa Kâzım	1 N	1295
Es-Seyyid Mehmed Tâhir	15 L	1300
[illegible]	15 R	1303
İshak Nuri	1 S	1304
Es-Seyyid Sâlih	15 B	1304
Es-Seyyid Mehmed Râşid	15 M	1307
Rifat	15 B	1309
Halil Fahri b.Mehmed	1 Ca	1311
Mehmed Arif	1 Za	1312
Es-Seyyid Ali Vehbi	15 M	1319
Ali Niyâzî	13 Ra	1320

Mühür Tatbik, Sicil 13, sf.58.

Es-Seyyid Mehmed Emin	9 N	1321
İbrahim	9 Na	1322
Es-Seyyid Mehmed Selim	9 N	1326
Mehmed ...	15 N	1327

Mühür Tatbik, Sicil 14, sf.108.

[illegible] Kadılığı

Es-Seyyid el-Hac Mehmed İbrahim er-Rifâi	1 Ra	1291
Es-Seyyid Ahmed...	15 L	1292
Yakub İhsân	15 R	1295
Es-Seyyid Mehmed İzzet	1 C	1300
Mehmet Derviş	1 Z	1302
Mehmed b.Ahmed el-Hammaş	1 Ca	1305
Es-Seyyid Abdullatif Hikmet	1 L	1306
İbrahim Selâmi	1 R	1307
İbrahim Ebu Rifati	1 R	1309
Es-Seyyid Ali Rıza	15 C	1313

Mühür Tatbik 13, sf.37

Es-Seyyid Abdurrahman	1 C	1322
Es-Seyyid Mehmed Celâleddin	20 Ş	1323
Hafız Mehmed ...	25 Ca	1324
Behçet Mustafa b. Mehmed	20 Ra	1327
Es-Seyyid Mehmed Esad b. İbrahim	20 N	1329 ((11 Eyl.1327)

Mühür Tatbik 14, sf.54.

[illegible]esato niyabeti (Cebel Sancağı)

Es-Seyyid Ahmed Sıdkı	1 M	1302
Sadrüddin	1 Za	1302
Mehmed Mecdî	1 Ra	1307
İbrahim Hakkı	15 Ca	1308
Ahmed Nesimî b. Hüseyin	10 R	1309
Es-Seyyid Mahmud Hamdi Kerimî zâde	1 Z	1312
Es-Seyyid Hasan Racî	15 Za	1314
Es-Seyyid Ali Haydar	15 Ca	1317
Es-Seyyid Abdurrahman	20 Ş	1319

Mühür Tatbik 13, sf.32.

Mehmed Ali 20 Ş 1324

Mustafa Mehmed ... 20 S 1327

Mühür Tatbik 14, sf.55

Mislata Niyâbeti (Tarablusugarb)

Mehmed Rıza b. Abdülmecid	13 Ca	1320
Mehmed Emin Ebussuud	1 Ca	1324
Es-Seyyid Mahmud Fevzi	15 Z	1327
Mehmed İzzeddin	1 S	1327

Mühür Tatbik 14, sf.17

Nalut niyâbeti (Tarablusugarb)

Es-Seyyid Bende Reşid b.Mustafa Rüşdi	15 B	1301
Es-Seyyid Ahmed Tevfik	1 Ş	1301
İbrahim Hakkı	15 M	1302
Es-Seyyid Mehmed Rüşdi	1 M	1306
Mehmed Ali	1 L	1306
Mehmed Temin	1 L	1308
Mehmed Ebu'n-Nasr	1 R	1309
Mehmed Ali	1 M	1310
Mehmed Tâhir el-Gammaş b.Mehmed	15 B	1311

Mühür Tatbik 13, sf.63

Mehmed Fehmi Fehime	1 R	1321
Abdurrezzak	15 Ş	1323
Ali Uraybi (bâib vekili)	.. .	....
Abdurrahman b.Mehmed Ali	15 Ş	1326

Mühür, Tatbik 15, sf.122.

Ums niyâbeti (Tarablusugarb)

Mehmed Mumtaz	15 Z	1322
Hüseyin Hâmid	15 Ş	1322
Fâik Mustafa b.Mehmed	15 S	1327
Hüseyin Hüsni	15 Ş	1323

Mühür Tatbik 15, sf.122.

Cebel Garbiyye niyâbeti (Tarablusugarb)

İsmet Mustafa	1 B	1300

Mühür Tatbik 12, sf.36.

Hüseyin Hüsni	15 C	1322
Ali Câyid	20 S	1326
Arif Hikmet	4 R	1328

Mühür Tatbik, 15, s.79

Orefella niyâbeti (Tarablusugarb)

Mehmed Tâcüddin	1 R	1323
Mazgar Mustafa	1 Za	1324
Taha Halil ed-Davudi	1 Ca	1327
Es-Seyyid Mehmed Râgıb	1 Ca	1327

Mühür Tatbik, 15, s.32.

Bengazi Niyâbeti

Es-Seyyid Mehmed Kâmil	1 N	1287
Yusuf Ziya Kâmil	15 Za	1288
Ali Abdül ...	1 Z	1279
Es-Seyyid Yusuf Sıdkı	1 M	1284

Mühür Tatbik, 15, s.81

Es-Seyyid Mehmed Hâşim	1 Ş	1291
Mehmed Asım	1 Ş	1293
Mehmet Tâhir	1 Ra	1295
Hasan Tâib	15 C	1296
Es-Seyyid Mehmet Şevkı	1 N	1298
Hüsni [illegible]	1 C	1301
Necib Ahmed	1 N	1302
Bu Ziyaeddin	1 S	1308
Ahmed Fehmi	15 R	1309
Es-Seyyid Mehmed Bahaeddin	1 Ca	1310

Es-Seyyid Mehmed Sâlih b. Yahya	1 C	1312
Ahmet Hamdi	15 C	1315
Es-Seyyid Mehmed Münib	7 Za	1317
Ömer Fahreddin	7 Ca	1320

Mühür Tatbik 12, sf.36 A.

Es-Seyyid Mehmed Münib	? S	1323
Es-Seyyid Mehmed Asaf	1 Ra	1326
Abdullah b. Ali Nureddin	1 Z	1327
Es-Seyyid Şâkir Zühdi	1 C	1329
Es-Seyyid Mehmed 'Amir	7 M	1329
Mehmed Said	12 M	1329

Mühür Tatbik 15, sf.58 A.

Avcila, Calu (niyâbeti Bengazi)

Müezzin Abdullah	1 Za	1320
Hüseyin Hüsni	15 C	1426
Es-Seyyid Mehmed Vehib Emin	1 Ş	1329
Mahmud Hilmi	12 Ra	1329

Mühür Tatbik 15, sf.29 A.

Es-Seyyid Mehmed el-Hammaş	1 L	1305
Abdülmelik bin ...	1 B	1307
Ahmed Vefa	1 M	1310

Mühür Tatbik 13, sf.23.

Bomba niyâbeti (Benğgazi)

Bedrüddin	1 Z	1312

Mühür Tatbik 12, sf.54 A.

Bomba niyâbeti (Bengazi)

Abdüllatif	1 Ş	1320
Beşir Mataracı	10 C	1323

Mühür Tatbik 15, sf.63.

<u>Tobruk niyâbeti (Be gazi)</u>

[illegible] Yakub	1 B	1306
Abdüllatif	1 S	1318
Ahmed Hâfız	1 Ş	1320
Mehmed b Yunus Mustafa		1314

(Nâib-i sâbık)

Mühür Tatbik 13, Sf.73 A.

Ek: 3

Mesail-i Mühimme

No: 2098 Lef:1

Trablusgarb eyâletinde kâin Fizan kaymakamlığı mülhakatından Sokna kazasıyla Bin Velit kasabasının arası hayli mesafe ve susuz bâdiye-i hâliye olduğundan bazı deâvî resimlerinden ve saireden masarıfı tesviye olunmak üzere kaza-ı mezkûr ile kasaba-ı mezbûre beynine bir kasır ve han ve nezdinde bir cami-i şerif ve mektep inşasıyla başkaca bir kasaba terkibine mübaşeret olunarak hitama reside olmakta idüği Trablus Valisi utûfetlü Paşa hazretleri taraflarından mukaddemce iş'âr ve müşârünileyh hazretlerinin iş'arları üzere Tuğray-ı garây-ı hümayun ve tarih taşları bu taraftan tanzim ve tisyâr kılınmış idi. Bu defa müşârünileyh hazretlerinin mal müdiri ve Trablus kadısı efendiler ile müştereken vârid olan tahriratı meclis-i vâlâya i'ta buyrulmuş olduğundan lede-l-kırae hulâsa mealinde zikr olunan câmi-i şerif ve mektep ve kasr ve elli üç hâne ve onbeş kıt'a hurma bahçesi sâye-i kudret vâye-i hazret-i şâhâne'de irsal eylediği resim hey'etinde rehin-ı hüsn-ı hitam olup tuğray-ı hümayûn ve tarih levhalarıyla câmi-i şerif ve kasr kapuları tezyin olunarak sâlif üz-zikr hânelere elli familya iskân ve ivâ lüzumu mikdar tohum ve hayvanat i'tasıyla kasaba-ı

mezbûre Asâr-ı Mecidiye namıyla şöhretnümâ kılınmış ve zikr olunan ebniye masarıfiyle mübayâa olunan onbeşbin zeytün ve üç bin incir ve limon ve portakal eşcârî esmânı ve eşcâr ilmini bilür, celb olunan familyalar içün inşası lâzım gelen dört bâb hânenin masarif-ı inşâiyyeleri ve saire takdim kılınan defter mûcibince bir yük yetmiş yedi bin bu kadar kuruşa bâliğ olup bir yük yirmi altı bin şu kadar kuruş sâlifü'z-zikr resim akçelerinden ve bazı mevaddan bil-i'tâ kusûr elli bu kadar bin kuruşun karşuluğı dahî der-dest tedârük olup fakat marr'ül-beyân bir yük yirmi altı bin şu kadar kuruş masarifin içinde zehâir ve hayvanat bahâ olan yetmiş dokuz bin yetmiş kuruş ba'dehu ahaliden tahsil olunmak üzere defter-i vâridatda irâd kaydı lâzımeden ise de ahali-i merkûme gayet fakir ve işbu i'mâr maddesinde pek çok emekleri geçerek şâyân-ı merhamet olduklarından mübârek ser-ı merâhımi efser-i hazret-i şahâne sadakası olarak meblâğ-ı mezbûr yetmiş dokuz bin şu kadar kuruşun afviyle temekküm edup ve edecek oldukları hâneler ve bağ ve eşcâr meccânen kendilerine temlik ve ihsân ve vergi ve â'şarlarının üç sene imhâli ve bunlardan başka haymenişin urbân takımı kendi taraflarından hâne ve bahçe inşa ve imâr etmek üzere iskân olunmaklığa hâhişker bulunduklarından o makŝlelerden dahi tarih-i temellüklerinden i'tibâren üç sene vergi ve â'şâr mutalebe olunmamak ve kezalik hâne ve bahçeleri kendilerine temlik kılınmak ve tarlaları hakkında sair arazî-i miriye misullü şerâit-i kanuniye cârî ve eşcâr olunur ise vakfına teberru olunarak bilâ veled mahlûlât vukûunda şurût-ı vakf mûcibince sair verese tarafından iddia kılınmamak şartıyla arâzi-i miriyeden icâbı mikdar mahaller ifraz ve tahdidiyle evvel emirde bilâ bedel ba-senedat kendilerine tefvizi hususlarına müsâade-i âliyye erzân buyrulduğu halde ol-bâbda kürsî eyâlet ve

Fizan meclisleri ve saireye hitaben emr-i âlî ile câmi-i şerif-i mezkûrde salât-ü cuma ve iydeyn edası çün minber vaz'ına ruhsat-ı seniyye-i mülûkâne şâyân buyrularak ber vecih hasbî hitabet ve imamet ve mektep hocalığının istihkakı mümayân olan Mehmed bin Abdullah Esved Efendi'ye bi'l-tevcih lâzım gelen berât-ı şerîfin tasdîr ve tisyârı hususları iltimâs kılınmış olmağla siyâk-ı iş'âra göre vali-i müşârün-ileyh hazretleri şu hususa güzel himmet eylemiş ve sâye-i ihsân vaye-i hazret-i mülâkâne'de bi tevfîkih-i taâlâ taraf taraf icrâ buyrulmakta olan ma'mûrîn mülkiye ve müberrât bahır ül-hasenat celiliye bu dahî ilâve-i cedide olmak üzere eyâlet-i mezkûrede doğrusı bir hüsn-i eser icâbına vasıta olmuş olduğundan başka bir sûret ol taraflarca hüsn-i şaia'yı mucib ve ahali ve urbanın bir kat dahi hoşnudî istimâletleri kaziyyesini câlib olarak ez hercihet takdir olunacak şey bulunmuş olduğundan müşârün-ileyh işbu himmetleri şâyan-ı tahsin olmak ve mevâd-dı meşrûhede iltimâs eylediği suretler dahî muvaffık-ı hâl ve maslahat olarak taraf-ı eşref-i mülûkâne için isticlâb da'vat hariye ve ma'muriyet mülkiye ve belediyeye müstelzim bulunmak hasebiyle cümlesinin iş'ârları vecihle tevsiyesile lâzım gelen fermân ve berât-ı zi-şânın tasdîrı hususlar rehin müşaâde-i seniye buyrulduğu halda masarıf ve karşuluk maddelerinin bundan sonra gelecek müfredât defterine tatbîken ve diğerlerinin usûl ve nizâmına tevfiken icrâyı icâbları umûr-ı maliyye imâmât ve hıtâ ve mektep hocalığı tevcihi hususunun dahi evkaf-ı hümayun nezâret celîleleri taraflarına hâvalesiyle vali-i müşârünileyh hazretlerine sıtayiş mutazammın tahrirat samî tesdiri ve keyfiyet münasibi vecihle takvim-i vekayiye dâhî derc ettirilmesi meclis-i vâlâ'da tezekkür ve tensib kılındığı muhat-ı ilm ü âlîleri buyruldukta emr ü fermân hazret-i men lehül emrindir.

Fi 28 Muharrem sene 1263

Mehmed Rıfat Arif Mehmed Arif Hüsnü Mehmed Nesib Abdu

Cevdet Maarif

No: 2027

Evkaf-ı hümâyun Nâzır-ı Müşir mükerrem, saadetlü utûfetlü, Paşa Hazretleri.

Trablusgarb eyâletinde kâin Fizan kaymakamlığı mülhakâtından Sokna kazasıyla Beni Velid kasabasının arası hâyli mesâfe ve susuz bâdiye-i hâliye olduğundan mukaddemce kaza-ı mezkûr ile kasaba-i mezbûre beynine kasır ve hân ve nezdinde câmi-i şerîf ve mektep inşasiyle âsâr-ı mecidiye namıyla bir karye tertibine mübaşeret kılınarak sâye-i kudret vâye-i cenâb-ı mülûkânede bu defa hüsn ü hitam reside olmak hasebiyle câmi-i şerîf mezkûrde salât-ı cuma ve iydeyn idasıçün minber vaz'ına ruhsat-ı seniyye-i şâhâne erzânıyla ber vechi hasbı hitabet ve imamet ve mekteb hocalığı cihetlerinin Mehmed bin Abdullah esved efendi bil-tevcih ol-bâbda lâzım gelen berât-ı şerîfin ısdâr ve tesyâr olunmuş eyâlet-i merkûma müşiri utûfetlü paşa hazretleri tarafından ba-tahrirat inhâ ve iş'ar kılınmış olmaktan nâşî keyfiyet meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyeye lede-l-havale bit-tevfikih-i teâla sâye-i ihsân vâye-i hazret-i şehinşah'da icra olunmakta olan ma'muriyet-i mülkiye ve müberrât bahir-ül-hasanât celileye bu dahi ilâve-i cedide bulunmuş olduğundan müşir müşârün-ileyh hazretlerinin inhası vecihle icrây-ı icâbı münâsib görünerek keyfiyet lede-l-istizân ol vecihle câmi-i şerîf mezkûre minber vaz' olunmak üzere cihet-i merkûmenin iktiza mümaileyhe tevcihi hususuna ruhsat-ı seniyye cenâb-ı mülûkâne erzâna ve şâyân buyrulmuş olmağla mucibince iktisasının icrâsıyla lâzım gelen berât-ı şerifinin tasdir ve tanzimi hususuna himmet buyuralar deyu.

Fi 21 Safer sene 1263

İktizâyı tesviyesi evkâf muhasebesinden

Sâdır olan fermân-ı âlî mantûk-ı münifine nazaran Trablusgarb eyâletinde kâin Fizan kaymakamlığı mülhakâtından Sokna kazasıyla Beni Velid beynine Âsâr-ı Mecidiye namıyla tertib kılınan karyeye kasır ve hân ve nezdine câmi-i şerîf ve mekteb-i münif inşasıyla salât-ı cuma ve iydeyn idâsıçün minber vazı' olunmak üzere ber vecih hasb-ı hitabet ve imamet ve hocaya mekteb cihetlerinin Abdullah Esved efendiye tevcihi hususuna ruhsat-ı seniyye-i cenâb-ı mülûkâne erzân ve şâyân buyrulmuş olmağla bu surette ber mûcib irâde-i seniyye ve fermân-ı âlî cihet-i merkûma müceddeden evkâf muhasebesine kayd ile berât it'ası ba-telhis ruus u hümâyuna tevakküf ider emr ü fermân devletlü saâdetlü sultanım hazretlerinin dir ki

Fi 25 Safer sene 1263

Ek: 5

İrade-dahiliye No: 7502

Seniyyü'l himema Devletlü İnayetlü atüfetlü Efendim hazretleri.

Evkâf-ı hümâyun nazırı devletlü paşa hazretlerinin manzur-âli buyrulmak için arz ve takdim kılınan iki bendli bir kıt'a takririnin bend-i evvel müfadından müstebân olduğu veçhile Trablusgarb eyaletinde olan evkaf-ı şerife vaktiyle hüsnü-i te'sis olunamamış ve mukaddemâ gönderilen layiha mahalline vâsıl olmadığı cihetle evkâf hakkında müesses olan nizam oraca ma'lum olamamış olduğundan el-haletü hazihi eyâlet-i mezkûrenin evkâf-ı nizam tahtinda olmıyarak varidatı telef olmakta ve eshab-ı cihât bilâ-sened icra-yı me'mûriyet eylemekte idüği bi'tehkik hüsn-i idaresi sureti tasavvur

olunmakta iken buna dâir vâli-i sabık atüfetlü paşa hazretleriyle mal müdürünün müştereken vârid olan bir kıt'a tahriratları meâlinde dahi tahkikât-ı mezkûre beyân ve tasdık kılınmış sâye-i muvaffakiyet-vâye-i cenâb-ı mülûkânede evkaf-ı mezkûrenin dahi hüsn-i idaresi lâzimeden bulunmuş ve vali-i lâhik atüfetlü Râğıb paşa hazretlerinin akrabasından olup mukaddemce Trabzon eyaletine evkaf müdürü nasb olunan zuâmâdan İzzet bey, müşarün ileyhi ile beraber Trablus'a azimet eylediği ve bu hususa ehil ve erbâb göründüğü mülabesesiyle mümâileyhin eyaleti mezkûreye evkaf müdürü nasb ve tayiniyle verilecek lâyihaya ve evkaf-ı sâire hakkında müesses olan nizâmât-ı müstahseneye tatbikan eyaleti mezkûre evkafının hüsn-i idâresi istihsal olunması ve bend-i sânisinde gösterildiği üzere eyaleti mezkûrede kız çocuklara mahsus mektep olmıyup kızları erkek mektebine vermek dahi ehalinin âdetleri olmadığına binâen taife-i nisâ kaffeten kiraat-ı Kur'ân Kerimden ve mesâil-i diniyeyi tahsilden mahrûm olduklarından ve bu ise ind-i âlide tecviz buyrulmayacağı bedihi bulunduğundan sâye-i mirâs-vâye-i cenabı-mülûkânede ileride bunlarıçün mahsus mektep inşa olunmak üzere şimdilik evkâf-ı şerife-i mezkûrenin zâhir ihrac olunacak fazla-i varidatından ve altmış iki senesi kânun-ı sânisi ibtidâsından itibaren şehriye yüz kuruş maaş tahsisiyle hâfize Fatımanâm Hatûnun nisvâna ta'lim-ı Kur'an-ı Kerim etmek için mektep hocalığının uhdesine ihalesi istizân olunmuş ve suver-i muharrere meclis-i vâlâda dahi tezekkür ve tensib kılındığı takrir-i mezbûr zayline tahrir ve temhir kılınmış olmağla muvâfık-ı irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi buyurulur ise olvechile tesviye-i iktizası nazır-ı müşarünileyh hazretlerine havale olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim.

Fi: 12 Cemaziyelevvel 1263/28 Nisan1847

İrâde dahiliye

No: 11850

Utûfetlü Efendim hazretleri

Maliye Nazırı devletlü paşa hazretlerinin manzûr-ı şevket mevfûr hazret-i pâdişâhi buyrulmak için takdim kılınan iki kıt'a takririnin yerinde Yusuf Paşa-zâde müteveffa Osman beyinin Trablusgarb'da Münşiye nam mahalde kâin bir bâb bahçesinin hastahane bina ve inşa olunmak üzere iştirasıyla otuz bin kuruş bahasının emval-i eyâletden verilmesi ve diğerinde Erzurum eyâleti dahilinde kâin Kars sancağı kazaları varidât-ı öşriye ve rusûmiyesiyle sinin-i sabıkada emâneten idâre olunan bazı kura a'şarının lillah-el hamdü melhûz olan çâkerinin adem-i zuhûrına mebni muahharen bedelât-ı mukarreresine on dokuz bin seksen kuruş zamâım vukubulmuş olduğundan mukaddemini ihalesinin feshiyle maa zam bedelât mukarrire-i ahiresi olan dört yüz doksan bir bin dokuz yüz elli dört kuruş ile talibleri uhdelerine ihalesi hususları istizân olunmuş ise de ol-bâbda her ne vecihle mer-ü ferman isâbetbeyân cenâb-ı mülükâne muteallik ve şeref şudûr buyrulur ise ona göre hareket mübaderet olunacağı ve liva-ı mezkûr mevaki' nazikeden olmasıyla vâridât-ı mezkûrenin istihsalinde der ahd-ü cisi tarafından bir güne ta'addi zuhûra gelmemesi vesair kaviyyesinin istihsali zımnında Erzurum valisi utûfetlü paşa hazretlerine te'kidât-ı müessere yazdırılacağı beyaniyle tezkere-i senâveri terkim kılındı efendim.

Fi 5 Muharrem sene 1266/ 21Kasım 1849

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Enmele zeyb ta'zim olan işbu tezkire-i sâmî-i sadaret penâhileriyle mezkûr takrirler meşmûl-ı nigâh meâli iktinâh hazret-i

şehriyâri buyrulmuş ve iş'âr ve istizân olunduğu vecihle zikr olunan bahçenin hastahâne bina ve inşa olunmak üzere iştirasıyla mezkûr-ül mikdar bahasının emvâl-i eyâletten verilmesi varidât-ı mezkûrenin mukaddemesi ihalesinin feshiyle maa zam bedelât-ı mukarrire ahiresi olan dört yük doksan bir bin dokuzyüz elli dört kuruş ile talibleri uhdelerine ihalesi ve iş'âr-ı âlî âsâfaneleri vecihle livâ-ı mezkûr dahi saye-i adalet vâye-i hazret-i şâhânede vâridât-ı mezkûrenin istihsalinde der 'uhdecisi tarafından birgüne teaddi zuhur gelmemesi vesail kaviyyesinin istihsali zımnında vali-i müşâr ün ileyh hazretlerine te'kidat-ı müessere yazdırılması müteallik ve şeref şudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülükâne icâb-ı celilinden bulunmuş ve marr üz zikr takrirlerine savb-ı sâmi-i âsâfanelerine iâde kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyül emrindir

Fi 6 Muharrem sene 1266/22 Kasım 1849

Ek: 7

İrade dahiliye
No: 18829

Utüfetlü Efendim hazretleri

Maliye nezaret-i Celilesinin manzûr-i âlî-i hazret-i mülûkâne buyrulmak için arz ve takdim kılınan bir kıt'a takririnde beyân olunduğu vechle Trablusgarb ta Münşiye nâm mahalde inşa olunan süvârı kışla-i hümâyunı kapısı bâlâsına vaz olunmak üzere tanzîm olunmuş olan mermer tarih levhasiyle yine mahall-i mezkûrda inşa olunmuş olan hastahâne için der-dest-i tanzîm olan levhanın berâber gönderilmesi ve Vasil Kalfa tarafından taahhüd olun-

duğu vechle tarih-i mezkûr masarifi olan iki bin kuruşun altmış dokuz senesi ebniye tertibinden olarak hazîne-i celîle'den i'tası ve bunların münasib sefîne vukûunda irsâliyle navulu her kaç kuruşa bâliğ olur ise ifâ olunmak için keyfiyetin gümrük emini saâdetlü efendi tarafına bildirilmesi zımnında icâb-ı keyfiyetin nüsâret-i müşâr-ünileyhâya havâlesi hakkında her ne vechle irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne müteâllik buyrulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkîre-i senâveri (terkîm) kılındı efendi.

Fi 15 Ramazan sene 1270/11 Nisan 1854

Ma'rûz-i çâker-î kemîneleridir ki

Enmile pirâ-yı tekrîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikr olunan takrîr manzûr-i âlî-i hazret-i pâdişâhî buyrulmuş ve ber minvâl-i muharrer icâb-ı keyfiyetin nezâret-i müşâr-ünileyhâya havâlesi müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emir ve irâde-i saniye-i cenâb-ı cihândârî "muktezâ-yı münîfinden bulunmuş" ve takrîr-i mezkûr yine savb-ı sâmi-i âsafîlerine iâde kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyy ül emrindir

Fi 17 Ramazan sene 1270 / 13 Nisan 1854

Ek: 8

İrâde dahiliye

No: 16778

Utûfetlü efendim hazretleri

Sâyâ şevket vâye-i hazret-i pâdişâhîde Trablusgarb'ta kâin Münşiye nâm mahalde inşâ olunan hastahâne için "Arabî Türkî olarak" tanzim ve inşâd ettirilen iki kıt'a tarih beraber olan tez-

kire-i seraskerî ile menzûr-i dekâik-mevfûr-i cenâb-i şehinşâhî buyrulmak üzere arz ve takdim kılınmağla zikr olunan tarihlerden kangısı muvaffık-ı irâde-i seniyye-i hazret-i cihânbâni buyrulur ise "bâlâsı tuğra-yı garrâ-yı" cenâb-ı hilâfetpenâhî ile tavşih kılınarak anın "istenilen lavhaye yazdırılması" hususunun taraf-vâlâ-yı seraskerîye bildirileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fi 16 Cemâziyel âhır sene 1269/20 Eylül 1853

Ma'rûz-ı Çâker-i kemineleridir ki

Asâb-pirâ-yı tevkîr olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafaneleriyle zikr olunan tarihler ve tezkire manzûr-i âlî-i hazret-i şehriyârî buyrulmuş ve ma'rifet vâlâ-yı cenâb-i meşihat-penâhî ile Arabî ve Türkî olarak bir kaç kıt'a tevârih dahi inşâd ettirilerek intihâb buyrulmak üzere arz ve takdim kılınması müteallik şeref-sudûr buyrulan emr ve irâde-i seniye-i cenâb-i mülûkâne icâb-ı âhâ alîsinden olup mârü'l-beyân evrak yine savb-ı sâmi-i âsafîlerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Fi 22 Cemaziyel-âhır sene 1269/26 Eylül 1853

Ek: 9

Cevdet Askeri

No:41519

Trablusgarb'da bulunan asakir-i nizamiye-i şâhâne hastahanesi derûn u kalede zik bir manalde olduğundan ve müteveffa Yusuf Paşa-zâde Osman beyin Münşiye'de kâin bahçesi hastahane (2) yapılmak üzere mubayaa olunmuş idüğünden masârif-i inşaiyyenin nısfı Kuloğlu urbânından tahsil olunmak üzere hastahane-i mezburenin

inşası hususı mukaddema (3) lede'l-inhâ urbân-ı merkuma hal ve keyfiyyetlerinin iş'arıyla zikr olunan hastahanenin bil-keşf mikdar-ı masârifini mübeyyin defterinin tisyârı bâbında tastîr ve tesyîr buyrulan (4) emir-nâme-i sâmî-i vekâletpenâhiye cevâb'-en eyâlet-i merkume valisi devletlü paşa hazretleri tarafından vârid olan tahriratta hastahane-i mezburenin inşası derece-i vücûbda olduğuna binâ'en (5) urban-ı merkumenin keyfiyyet-i haliye ve sâbıkalarıyla masarif-i mezkûrenin tahsil keyfiyeti bundan böyle tafsîlen iş'âr kılınmak üzere ebniye-i mezkure lede'l-keşf bir yük (6) yirmi altı bin üç yüz otuz bir kuruş masrafla vücûde geleceği anlaşılmış ve terkîm olunan keşif defteriyle resmî irsâl kılınmış ve keşif dahil olarak bir tarafı (7) havuz ve diğer tarafı dahi bahçeye mütenazır ebniyenin koğuşa müşabeheti ve üç dört bin kuruşla bit-tamir iskâna kabiliyeti cihetiyle hastegândan pek ağırca bulunanları oraya (8) nakl ile sıkletden kurtarılmak üzere bunun şimdiden tesviye ve tamîrine bide olunmuş olduğı beyânıyla icrâ-yı icâbı husûsı inhâ ve mezkûr hastahânenin inşâsına (9) lüzum göründiğinden ve masarif-i vâkı'asının nısfı mahallinden ve nısf-ı diğerlerinin emvâl-i hâzineden tesviyesi lâzım geleceğinden ol-vecihle icabının icrâsıyla eyâlet-i (10) merkumenin sene-i hâliye emvâlinden ve bakâyâdan ve bu tarafta bil-hâvâle verilmekte olan askerî şipârişinden külliyetlü matlûb'at olmasıyla bunların dahî sür'at-i inşası hususunın (11) mahalline iş'ârı icâb edeceği Meclis-i Vâlâ'dan ifâde ve enbâ olunmuş ve tahrîrât-ı mezkûre ile evrâk-ı sâire ve bu bâbda ser-asker paşa hazretleriyle muhâyedeyi şâmil olan (12) tezkire-i seniyye irsâl buyrulmuş olduğı beyan-ı âlîsiyle iktizâsının icrâsı husûsı bir kıt'a fermân-nâme-i sâmî-i vekâlet-penâhînin emir ve iş'âr buyrulmasıyla kuyûda müracaat (13) ve iktizası Ticâret

Nezâreti muâvini saâdetlü efendi tarafından isti'lâm olundıkta hastahâne-i mezkûrenin keşif defteri usul-i mi'mârî ve muvaffık olduğuna ve hasta-gânının (14) istihsâl-i huzûr ve rahatleri zımnında sür'at-i inşâsı derece-i vücûta idüğine binâ'en masarifi keşfini tecavüz ettirilmemesine ve bâ-tasarruf belki daha ehven masrafla vücûde getirilmesine (15) ve metânet ve resânetine dikkat olunarak memleket meclisi ve zâbitân-i askerî ma'rifet ve nezâretiyle inşâ ve masârif-i vâkı'anın emvâl-i eyâletten i'ta olunarak hitamında (16) ne makûle emvâlden verildiği gösterilerek cedvellere idhaliyle keyfiyetin ba-mazbâta iş'âr ve nısıf masarifinin urbân-ı merkûmeden tahsili mahzûrdan sâlim olup (17) olmayacağının dahî sür'at-i izbârı ve eyâlet-i merkûmenin altmış dört senesi gâyetine değin vârid olan muhasebe defterleri mucibince sinîn-i merkûme emvâli bakayasıyla (18) ber-vech-i mukayese altmış altı senesi varidâtı otuz yedi bin yedi yüz kırk üç keseye bâliğ olup bundan başka ma'lûmü'l-mikdâr hınta ve şaîr ve sair aynî (19) eşya dahî bekâyâ olarak bakâyâ-yı mezkûre ile eyalet-i merkûmenin altmış altı senesi varîdatının gayr-ı ez masârifât-ı askerîye ve mahalliye tasdîri ol-tarafta bulunan asâkir-i nizamiye (20) ve topçu maaşlarıçün mukaddemâ tertîb ve havâle olunan onbeşbin beşyüz yetmiş kese yedi kuruş maa ziyâde vâfî olduğundan asâkir-i merkûma maaş ve mahiyelerinin dahi eyalet-i merkûmenin (21) sinîn-i güzeşte bakâyâsıyla altmış altı senesi emvâlinden ba-senedât ibkâsıyla alınacak senedatın bu tarafa irsâli zımnında vali-i müşâr-ün ileyhe suret defterlü olarak mektup (22) izbâr içün Mektûbî-i Maliye odasına ve keyfiyet ma'lum olmak içün Anadolu vâridât muhasebesine ilm ü haberlerinin tahrîr ve i'tâsıyla tesviyesi menût-i rey-i ilm-i vekâlet-penâhî (23) idügi muavin-i mumâileyh tarafından yazılan i'lâm ile varidât ve

masârifât muhasebelerinden mahrec der-kenârlarda gösterilmiş olmağla ol-vechle tesviyesi muvafık-i irade-i (24) seniyye buyrulur ise icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunacağı ba-takrîr lede-l-arz takrîr-i mezkûr meclis-i vâlâ-ya lede-l-havâle mekâl-i iş'âr eğerçe yolunda olup ancak masarıf-ı merkûme (25) nısfının urbân-ı merkûmeden tahsilinin cihet ve sebebine dâir sarâhat olmadığına binaen bu maddenin istimzâcı dahî yazılacak tahrîrâta derc olunmak üzere ber vech-i (26) istizân icrâ-yı icâbı tensîb ve istizân olunarak irade-i seniyye-i hazret-i şehriyarî dahi bu merkezde şeref-sudûr buyrulmağla mucebince tesviye-i icâbına himmet eylemesi (27) babında sâdır olan fermân-ı âlî mucebince iktizâsı maarifat muhasebesinden lede-l-suâl mezkûr bir yük yirmi altı bin üç yüz otuz bir kuruşa tecavüz ettirilmemesine ve (28) ba-tasarruf belki daha ehven masrafla vücûde getürilmesine ve metânet ve resânetine dikkat olunarak meclis-i memleket ve zâbitân-ı askeriyeye ma'rifet ve nezaretleriyle bâ-emir inşa (29) hitamında müfredat defterinin ba-mazbâta tisyârı ve nısf-ı masârifinin urbân-ı merkûmeden tahsîli mahzûrdan sâlim olup olmayacağının dahi sürat-i izbârî ve ol tarafta (30) bulunan asâkîr-i nizâmiye ve topçu maaş ve mâhiyelerinin eyâlet-i merkûmenin sinîn-i güzeşte bakâyâsıyla altmış altı senesi emvâlinden ba-senedât ibkâsı ve alınacak senedâtın bu tarafa (31) isrâsı zımnında eyâlet-i merkûme valisi devletlü paşa hazretlerine cânib-i Nezâret-penâhiden tahrîrât tastîri içun Mektûbî-i Maliye Odasına ve keyfiyet ma'lûm olmak üzere varidât muhasebesine (32) ilm ü haberleri tahrîri iktizâ eylediği der-kenâr olunarak mucebince suret-i defteri ve ilm-ü haberleri tahrir olunmak fermân buyrulmağla mucebince kaydı olunup (33) ve diğer ilm ü haberi verilmekle ber minvâl-i muharrer tahrîrât tastîriiçün Maliye Odasına işbu ilm ü haber verildi

Fi 21 Şaban sene 1267/21 Haziran 1850

İrade-meclis-i vala no:6805 Lef:1

Ma'rûz-i çâkor-ikeminoleridir ki.

Rabbim cemi'i memâlik şâhâneyi kâffe-i âfâttan masûn buyursun kolera illetinin burada dahi zuhurundan nâşi Katolik milletine mahsûs makberenin yolu bozulmak ve makbere-i mezkûre zaten dahi dolup yer kalmamak mülâbesesiyle açup kapama masarifi taraflarından tesviye olunmak üzere kaleden müceddeden bir kapu açtırılması ve makbere-i mezkûrenin dahi tevsi' kılınması hakkında ecnebiye me'murları cânibinden mukaddem ve muahhar vukubulan işârât ile taraf-ı bendenganemden olunan isticvâba dâir evrak takımıyla matviyyen takdim-i hâki pây-ı ulyây-ı vekâletpenâhîları kılınarak mütâlâasından keyfiyyet bi'l-etraf muhât-ı ilm-i âli-i cihânşümûl-i veliy ül-niamları buyrulacağı üzere her ne kadar Protestanların makberesi ayrı ise de İngiliz tabiiIyetinde bulunan maltızların Katolik olmasından dolayı bu keyfiyet mukeddemâ dahi İngiliz ve Fransız konsolosları cânibinden istidâ yani mühendis istenilüp lede'l-keşf tarîk-i mezburun tesviyesi yirmi sekiz otuz bin kuruş mikdarı masarifla vücûde geleceği tebeyyün ederek ve konsolos-i mümâileyhimâ dahi mahsûsan nezd-i bendeganeme gelerek buna kudretleri yetmiyeceğinden kalenin beden duvarından bir kapu açtırılmasını şifâhen ifâde ve imâ ettiklerinden ve târik-i mezbûr dahi be-gâyet bozuk olarak sıklet çekildiğine kesb-i malûmat olunduğu cihetle kat'iyyen cevab itâsı takdirde münkesirü'l-hâtır olacakları anlaşıldığından keyfiyet arz ve istizân olunmak üzere taraflarından birer kat'a takrir-i resmiyenin tesyiri lede'l-ifâde her ne esbaba mebni ise muahharan fakat Fransız konsolosu cânibinden resmen takrîroolunup keyfiyet arz ve inhâ olunmak üzere bulunduğu halde illet-i mezkûre zuhur velehü l-hamid

ve el-minne şimdilik öyle pekçe şedîd olmayup ilerüde şiddetleşdiğî halde her ne kadar bu tarafta bulunan ecnebiye bin beş yüz mikdarı ise de birazları öteye berüye savuşarak el-yevm mevcûd olan ber-vech-i tahmîn sekiz yüz-bin neferden ibaret olup bunlardan yevmiye on, on beşer, yirmişer nefer fevt olduğu halde naklinde bütün bütün sıklet çekeceklerinden bunun teshîli lâzîmeden olarak fakat kapu nâmiyle ol-vechle bir mahal açılubda sonradan irade-i seniyye-ye tevâfuk etmiyerek kapanması icab eder ise her ne kadar kâffe-i konsoloslar tarafından müemzi vermiş oldukları senedde taraf-ı saltanat-ı seniyyeden kapuya müsaade buyurulduğu halde kapatılmasına müteahhid isiler de ilerüde ziyadece istidâya kalkışacakları me'mûl olduğundan başka yapılacak kapunun kale usulüne tevkifan metîn ve müstahkem olması icâb eylediği halde masârifinin kendülerinden kabulü takdirde şöyle bir şey yapacakları derkâr olmasıyla gerek açma ve kapam ve gerek müsaade buyurulduğu halde kapu yapma masârifinin saye-i ihsan-vâyi-ı hazret-i pâdişâhîde cânib-i mîrîdentesviye olunmak üzere şayed icâb eder ise kale duvarından muvakkaten bir mahal açtırılacağı ve makbere-i mezkûrenin etrâfı arâzi-i hâliye-i mîrîyeden olmak ve bir mahalle mazarratı olmamak mülâbesesiyle istedikleri kadar mahal verilerek tevsi kılınacağı cevâbiyle iskat olunmuşlardır. Ancak Trablusgarb kalesinin zaten bir tarafı berr ve cevânib-i selâsesi behr olmasından ve makbere-i mezkûrenin kadim kapusu dahi liman cânibinde olan Bâb Ül-bahr'den ve kale bedeninden cânib bahra mümted göbekli burc ta'bir olunur tabyenin kaleden mebde-i imtidâdında kâin ve burada vâk'i olmasından dolayı bunun bir tarafı dış denize ve bir canibi dahi limana çıkarak ve bundan fakat makbere-i mezkûre ile deniz içinde ve kızkulesi mesabesinde el-yevm metrûk olup karantine için bir kaç bâb harâb odaları tamir ettirilmekde olan

burc-i leyla ta'bir olunur tabyeye işlenilüb başka bir işe yaramıyarak derûn-i kaleden hâric bulunduğu halde el-yevm küşâdı istidâ kılınan kapu derûn-i kaleden olduğuna ve mukaddemâ dahi tefsîlen arz ve iş'âr kılındığı üzere vukûât-i maziye-i malûmede Trablus ahâlisi kale-i merkûmeyi me'men-i can ve mal bilmiş olduklarına binâen müstedâ kapunun açtırılması meyanlerinde bir takım kil ü kal vukûunu yani sâye-i satvet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde fesad ve ihtilâl demek olmayup ziyâdece sızlanmaleri muci ve tesviye-i masârifinin ecnebiyeye havalesi takdirde bir vech-i muharrer metânet ve resânetine bakmıyacaklarından bu husus ehali-i merkûmenin daha ziyade inkisâr-ı kulûbını müstevcib olarak bundan vâreste olmak ve metin ve müstahkem yaptırılmak üzere kapunun vukûbulacak masârifâtının behemahal cânib-i hazine-i celîleden tesviyesi lâzım geleceğinden mühendislerin tahmîn ve ifâdelerine nazaran öyle bir kapu inşası yedisekiz bin kuruşa mütevakkıf olarak el-vechle tesviyesi ve yahut ehâli-i merkûme sâye-i şâhânede sızlandırılmamak üzere tarik-i mezbûrun tesviyesine iâne olmak üzere cânib-i hazine-i celileden kendülerine on, on beşbin kuruş mikdarı mebâliğin inâyet ve ihsânı tarafeynin adem-i inkisarıyla sükût hoşmüdiyyetlerini müstevcib olacağı me'mûl ise de şıkkeynden birinin icrâsı ve bu bâbda ecnebiyenin kırılmalarına bakılmayarak kapu açtırılmıyacağından bahsla sâlifü'l-zikr yolun taraflarından tesviye-i icâbına bakılmasından başka çâre olmayacağına dair külliyen cevab itâsı her halde mütevakkıf-i rey' ve irâde-i vekâletpenâhîleri olan mevâdden bulunmuş olmağla icâbına bakılmak üzere bu bâbda şeref vukubulacak irâdât-i âliyyelerinin emir ve iş'ârı bâbında ve herhalde emr ü fermân hazret-i men lehü el-emrindir.

Fi: 7 Şevval 1266/16 Ağustos 1850

BENDE
Vali Eyalet Tarablusgarb
AHMET İZZET

Ek: 11

No: 6805 Lef:3

İspanya Konsolosuna yazılan varakanın suret-i

müsveddesidir.

Bu tarafta bulunan Rum milleti Pâpâsının makbere hakkında İngiliz Konsolosu rütbetlü Mösyö Frü cenabları vasıtasıyla mukaddemâ vuku'a gelen iddiâsına mebni mahsusan akd olunan mecliste vekilleri Mösyö Samapya ve Mösyö Ziğasıtı ile Pâpâsı merkûm ve millet-i merkume vekili ve sâire hazır oldukları halde Pâpâsının iddiâsı şer'an istimâ kılınarak keyfiyete ne suretle karar verildiği ve tarafeynin ne vechile iknaıyla sulh edildiği vekilleri mümâileyhimâ canibinden vukubulan ifâdattan bil-etraf anlaşılmış olacağından bu bâbda tafsıl-i hasılı tahsil kabilinden olacağı misüllü millet-i merkûmenin muahharan ne suretle iddiâ etmiş oldukları keyfiyâtına dâir mümâileyhi Mösyö Frü canibinden zuhur etmiş olan takrir-i resminin bir kıt'a sureti bil-ihrac manzur-ı dostaneleri olmak ve vukubulacak ifâdeleri vechile konsolos mümâileyhe cevap yazılmak üzere leffen savb-ı dostanelerine irsal kılınmış olmağla bimennihi tealâ vusulunda ba'de¦l-mütalâa Fransız konsolosu rütbetlü Mösyö (Pilispa) cenablarıyla dahi tezekkür ile mümâileyh Mösyö Frü'e cevap yazılmak üzere bu bâbda vukubulacak mütâlaât ve ifâdatınızın sur'at-ı işârına himmet eylemeleri siyâkında işâra ibtidar kılındı.

Fi: 27 Şevval 1266/5 Eylül 1850

No: 6805 Lef:4

Hıristiyan makberesine ilâve olunan mahallerin Rum makberesi olduğuna dâir İngiliz konsolosunun mevrûd varakalarının sureti Kıt'a (2)
1/3 cevaben yazılan müsveddenin sureti

Hususi mezbûre dâir İspanya Konsolosuna yazılan varakanın sureti müsveddesi Kıt'a (2)
1/2 Konsolos mümâileyhin sureti cevabasi

Husus mezbûre Dâr Fransa konsolosunun mevrûd varakasının sureti kıt'a (1)

Bıkılmış olan beden duvarına Katolik Pâpasının sebiline dair mümâileyhi Fransa konsolosuna yazılan varakanın sureti müsvedesi kıt'a (1) 1/2 cevaben itirafa dair mevrûd varakasının sureti
cem'an (8)

Ek: 12

İrâde dahiliye
No:11817 Lef:1

Utûfetlü Efendim hazretleri

Maliye Nezaret-i celilesinin bir kıt'a takriri üzerine Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınıp manzûr-ı âlî cenâb-ı padişâhî buyrulmak içün mezkûr takrir ile beraber arz ve takdim kılınan mazbatadan müstefâd olduğu vecihle "Trablusgarb karantinehânesinin" münhedim olan mahallerinin tamiriyle Parlatorio meclisi üzerine müştemilâtıyla beraber dört oda'dan ibaret me'mûrîn

için müceddeden bir daire inşâsına ve bir filikaya lûzum görünerek ol tarafta bulunan mühendis marifetiyle bi'l-keşif beşbin altı yüz on dokuz buçuk kuruş masrafla meydana geleceği mahallinden inhâ olunmuş ve masârif-i merkûma hasbe'l-mevki' tesviyesi elzem masarifat-ı zarûriyyeden bulunmuş olduğu cihetle mahallinde nizâmı vecihle usul-i munkasası bi'l-icra mıkdâr-ı mezkûrdan aşağı yapmaya herkim taahhüd eder ise anın üzerine kontratoya rabtıyla tamîr ve inşası ve mıkdar-ı mezkûrdan aşağı yapmağa talib bulunmadığı halde keşfi mucibince bi't-tesviye bahâsının mahalli emvâlinden ifasıyla beraber mezkûr filikanın dahi inşa ve mubayaasile bahasının kezâlik mahalli mâlindan verdirilmesi husûsunun nezâret-i müşarünileyhâya havalesi Meclis-i Vâlâ'da dahî tezekkûr kılınmış ise de ol-bâbda her ne vechle emr ve irâde-i cenâb-ı padişâhî müteallik ve şeref sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim

Fi 2 Rebiulâhır sene 1270/2 Ocak 1854

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Reside-i dest-i tebcîl olan işbu tezkire-i sâmi-i âsafâneleriyle zikr olunan mazbata ve takrîr manzûr-i meâli-mevfûr-i hazret-i pâdişâhî buyrulmuş ve husûs-ı mezkûr tezekkür ve istizân buyrulduğu vecihle nezâret-i müşârünileyhâya havâlesi müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihândârî müktezâ-ı münîfinden bulunmuş ve marr-ü'l-beyân mazbata ve takrir yine savb-ı sâmî-i âsafîlerine iâde kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 3 Rebiülâhır sene 1270

Dahiliye

No: 11817 Lef:2

Maliye nezaret-i celilesinin meclis-i vâlâ'ya i'ta buyrulan bir kıt'a takriri meâlinden müstebân olduğu vecihle Trablusgarb karantine hânesinin mukaddemce vukubulan fırtınadan dolayı münhedim olan mahâllerinin tamiriyle mahalli üzerine müştemilâtıyla beraber dört odadan ibaret bir me'murın dairesinin müceddeden inşâsına ve müceddeden bir felke lüzûm görünerek ol tarafta bulunan mühendis ma'rifetiyle bil-keşif yirmi beş bin altı yüz on dokuz buçuk kuruş masrafla meydana geleceği mahallinden inhâ olunmuş ve masarif-i merkûma hadd-ı itidâlda görünmüş olduğu cihetle mahallinde nizâmî vecihle usul münâkaşası bil-icra mıkdar-ı mezbûrdan aşağı yapmağa her kim taahhüd eder ise onun üzerine kontrol rabtıyla tamir ve inşâsı ve mıkdar-ı mezburdan aşağı yapmağa talib bulunmadığı halde keşfi mucibince bil-tesviye bahasının mahalli ifâsiyle beraber mezkûr felkenin dahî inşâ ve mubayaasıyla bahasının kezâlik mahâll-i irmalından verilmiş istizân olunmuş ve masarif-i mezkûre hasb-el-mevki' tesviyesi elzem masarıfat-ı zaruriyye bulunmuş olmağın ber mucib istizan icrâ-yı icabının nezaret-i müşârün ileyhaya havalesi meclis-ivâlâ'dan dahî tezekkür kılınmış ise de ol-bâbda her ne vecihle emir ve irâde-i seniyye-i vekâletpenâhileri müteallik buyrulur ise ana göre ifâ-yı müteza-i bâbında emr ü ferman hazret-i menlehu-l-emrindir.

Fi 19 Rebiyülâhır sene 1270

Ek: 13

İrade-dahiliye No:19422 Lef.1

Ma'rûz-i çâkerikemineleridirki.

Trablusgarb'ta vaki' Münşiye nâm mahalde inşası mukteza-ı irade-i seniyyeden olan kışla-ı hümayun sâyı-ı şevketvâyı-ı hazret şahanede reside-i hüsn-ü hitâm olarak derûnune asakiri mülûkane nakl ve ikame olunmuş olduğundan ol-bâbda teşekküri ve masarif vaki'sini hâvi balası defterlü meclis askeriden tanzim olunan iki kıt'a mazbata Trablusgarb valisi devletlü paşa hazretleri tarafından batahrirat irsal olunmuş ve keyfiyet dar-şurayı askeriye lede havale ber mantûk mazbata emval eyaletten ba-senedat mahsusa ahız ve sarf olunmuş olan akçenin icrâyı mahsusbi zımnında ona dâir olan mazbatanın maliye nezaret celilesine havalesi lâzım geleceği ifâde olunarak zikrolunan tahrirat ile mazbatalar kışla-ı mezkûrin resim mücessemi ile beraber leffen pişegah aliyi vekaletpenahilerine takdim kılınmış olmağla icrâyı iktizası babında emr ü ferman hazret men lehü l-emrindir.

Fi. 9 Zilkade 1270/2 Eylül 1854

BENDE

RIZA

Ek: 14

İrade-dahiliye no.19422 lef.1

Utüfetlü efendim hazretleri.

Trablusgarb'da vaki Münşiye nâm mahalde inşası irade-i seniyye-i hazret mülûkane mukteza-ı münifinden olan kışla-ı Hümayun hitâm bularak derûnune asakiri şahane nakl ve ikamet olunduğuna dâir Trablusgarb valisi devletlü paşa hazretlerinin tahrirat varidesi masarif vaki'nin mıkdarını mübeyyen defter ve mazbatalar ve resim

ve beraber olan tezkire-i seraskeri ile manzûr aliyi cenab padişahi buyurulmak için arz ve takdim kılındı tezkirede beyan olunduğu vechle ebniye-i merkûmeye emval eyaletten ba-senedat mahsusa ahız ve sarf olunmuş olan akçenin icray mahsubi ona dâir olan mazbatanın maliye nezaret celilesine havalesi hakkında her ne suretle emr ü ferman hazret şehinşahi müteallik ve şeref-sudur buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim.

Fi. 27 Zilkade 1270/20 Eylül 1854

Ma'rûz-ı çâkerikeminelerid:irki.

Reside-i dest tekrim olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle evrak ma'ruze meşmül lihâz-ı şevket ifâza-ı hazret cihandarı buyurulmuş ve hususı mezkûrin ber mucib istizan icray icabı müteallik ve şeref-sudur buyurulan irade-i seniyye-i cenab şehryârı iktiza-ı alisinden olarak evrak mezkure yine sûy valayı sadaretpenahilerine iade kılınmış olmağla ol-babda emr ü ferman hazret veliyy ül-emridir.

Fi. 28 Zilkade 1270/21 Eylül 1854

Ek: 15

İrade-Dahiliye No:32399

Utüfetlü efendim hazretleri.

Der-Saâdet ordu hümayunundan Trablusgarb cânibinden bulunan yedinci alâyı bâb hükümet derünûnde kâin koğuş ve odalarda pek bihuzur olduğundan ve mukaddema birbiri üzerine yapılmış olan yolsuz ve uygunsuz binaların yekdiğere men' hava etmesinden dolayı hususa gelen rutubet ve ufünet mülabesesiyle hafz sıhhatları mad-

desi dahi müşevveş idüğinden olunan münasebetsiz ve kühene binaların hedimiyle bir cesim kışla inşasına mahallince mübaşeret olunmuş olduğundan icrayı iktizası hususuna dâir makam valâyı ser-askeriden vürûd eden tezkire melfûf tahrirat ile beraber manzur âli-i cenâb padşah buyurulmak için arz ve takdim kılındı siyak işâra nazaran zikr olunan ebniye kışla heyete konulup bazı ilâveler için yüz elli bin kuruş sarf olunduğu halde bir cesim kışla vücûde geleceği vebunun masarıf hedimiye ve inşaiyesi bir senede zuhur eden tamirat masarıfından ehven surette hâsıl olacağı anlaşılmış olmasıyla beraber mukaddema bir çok akçeler sarfıyla inşası tasavvur olunan kışlanın husulini müstelzim olacağından bunun için mahalline me'zuniyet itacıyla zikr olunan tamir tesviye masarıfının defteri vürûdinde ifâyı mutezâsının maliye nezaret celilesine havale ve taraf valayı sipahsalaraya dahi beyan hal olunmuş hakkında her ne vechle emr ü ferman hazret mülûkane müteallik ve şeref-sudur buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire senâveri terkimine ibtidar kılındı efendim.

Fi. 21 Cemaziyelevvel 1278/24 Kasım 1861

Ma'rûz-ı çâkeri keminelerídirki.

Enmele zeyb tevkir olan işbu tezkere-i sâmı-ı âsafaneleriyle zikr olunan tekere ve tahrirat manzur meali-mevfur hazret padişahi buyurulmuş ve husus mezkûrın tezekkür ve istizân olunduğu vechle ifâyı mukteză-ı müteallik ve şerefsünûh buyurulan emir ve irâde-i seniyye-i cenab mülûkane muktezâ-ı münifinden olarak mezkûr tezkire ve tahrirat yine savb samiei asafilerine iâde kılınmış olmağla ol-babda emr ü ferman hazret veliyy ül-emrindir.

Fi. 22 Cemaziyelevvel 1278/25 Kasım 1861

NF - PTT

No: 2 -73

Huzur-ı Fehamet mevfûr cenâb-ı vekâletpenahî

Ma'rûz-ı Câker-i kemineleridir ki

Trablusgarb'dan Mısır hududuna kadar yaptırılmakta olan hutut-ı Telegrafinin edevât-ı makziyesi peyder-pey celb ile mahalline gönderilmekte ise de henüz inşaat ilerlememiş ve bunun sür'at-ı inşa ve ikmâli mahallince levâzımâtın tehyie ve istihzârı hususunda teshilât gösterilmesine mutevekkıf bulunmuş idiğünden inşâat-ı mezkûrenin sur'at-ı tesviye ve itmamı hakkında hükümet-i mahalliye tarafından muavenet-i lâzımenin bi-temamiha ifâsı hususuna âmir Trablusgarb vilâyet-i Cel*lesine ba-kıt'a emirname-i sâmi-i sadaret-penahîlerinde testir-i luzûmi telegraf İdaresinden beyan ve ifâde kılınmış olmağla herhalde emr ü ferman hazret-i veliyy ül-emrindir.

Fi 2 Zilkaade sene 1285/3 Şubat 1870

Devletlü efendim hazretleri

Müfâd-ı iş'âr-ı vâlâları ma'lûm-ı senâveri olarak ol-bâbda vilâyet müşarün-ileyhaya tasdır ettirilen tahrirat li-eci'l-irsâl leffen savb-ı devletlerine isbal kılınmış olduğu beyanıyla tarkim-ı zeyle ibtidar olundu efendim.

Fi 12 Zilkaade 1286/3 Şubat 1870

NA - PTT

No: 5 - 1

fi 1 Temmuz 1887

Trablusgarb Vilâyet-i Celilesine

Malta'dan taht-el bahr Trablusgarb'a mümted olup bozukluğu cihetle bir hayli vakitdenberi terk ve tatil kılınmış olan telgraf hattı için taraf-ı saltanat-ı seniyyeden on beş sene müddetle senevî dört bin lira iâne olduğu halde mezkûr hattın tamir ve inşâsıyle yeniden icra-yı muhaberâta bed' ve mübaşeret olunacağı İngiliz telgraf kumpanyasının Trablusgarb'a gelen me'muru tarafından beyân ve teklif olunmakta idüğinden bahisle bazı ifâdat ve mutalâat-ı aliyye-i âsafânelerine şamil Dahiliye Nezaret-i Celilesine vârid olup ba-tezkire nezaret-i müşarün-ileyhadan irsâl buyurulan tahrirat-ı âliyye-i dusturları üzerine keyfiyet telgraf idâresiyle lede-l mühabere bunun müstelzim-i fevaid-i külliye olur bir ciheti olmadığı gibi vilâyet-i Celilelerinde Telgrafın vücûdu derece-i ehemmiyette bulunduğundan ber vech-i iş'âr mahall-i mezkûre karîb Tunus mulhakatından olan Cerbe nam mahalden Cezayir'e kadar bir Fransız kumpanyası taht-ı idâresinde bulunan hatlararabt olunmak üzere Trablusgarb'dan mezkûr Cerbe'ye değin bir hatt-ı berrî temdîdin takdirında matlûp hasıl ve bu cihetten masrafca dahi ehvaniyet görenecegi mertebe-i vuzuha vâsıl olduğu gibi Tuhus Hududunun ise nefs-i Trablusgarb kasabasına kırk saat mesafede bulunduğu dahi haritalâr muâyenesinden anlaşıldığı beyanıyla öyle kumpanyaya senevî dört bin lira verilerek hatt-ı behrî yapılmasından sarf-ı nazarla mezkûr fransız kumpanyası hututına rabt olunmak üzere hatt-ı berrî inşâasının daha münasip olacağı anlaşılarak ol vechile keyfiyet cevaben nezaret-i müşarün-ileyhaya iş'âr edilmişti. Bu kere vârid olan cevap-

namede bunun ne mıkdar masrafla vucüde geleceği ve sene-i haliye nafia bütçesinin bu masarıfı tesviyeye müsaid olup olmadığı bilinemeyeceği cihetle esasen bunun anlaşılmasıyla ona göre icâbının icrasına luzûm-ı izbâr buyurulmaktan nâşı suret-i hal idâre-i merkûmeden suâl olundukta sal-i hâl bütçesinin hatt-ı mezkûr masarifine müsaadesi olmadığı gibi rekz olunacak direkler rayîç bedel üzere kaç kuruş tedarik olunabileceği ve nerelerden imrar olunup ne suretle muhafaza olunacağı evvel emirde bilinerek ana göre mesarif keşif ve tahmin olunmak ve muktezasının ifâsına mubaşeret kılınmak üzere keyfiyetin savb-ı âli-i âsafânelerinde luzûm-ı istifsarı ifade olunmuş olmağın ber minvâl-i muharrer keyfiyetinin bil-tahkik neticesinin savb-ı âcizaneye iş'ârı

5 Temmuz 1871

Ek: 18

İrâde dahiliye. nr.42454 lef (2)

Nafi'a Nezaret-i celîlesine

Trablusgarb'dan Mısır hududuna değin derdest-ı inşa olan telgraf hattı kariben Hüms nam mahalle isâl olunacağından oraya küşad olacak merkeze bir me'murın tayin ve ikamesine lüzûm göründiği misüllü Trablus merkezinde bir nefer daha me'murın istihdami lazim geldiği bu kere inşa me'muri tarafından inhâ olunmuş olmasıyla Trablus me'murine bin iki yüz elli ve Hüms me'murine bin müderribinde istihdamine lüzûm görünen bir nefer mevsil muherrata emsâli yüz altmış altı kuruş maaş it'âsı iktizâ-ı haldan bulunmuş olmağla muvaffık re'y âlı-ı nezaretpenahıları buyrulduğı halda mezkûr maaşların hazine celîleden tahsis ve it'âsıçün irade-i seniyyesinin istihsâli babında emr ü ferman hazret min lehü emrindir.

Fi 4 Zilhicce sene 1286/7 Mart 1870

İrâde dahiliye No:42454 Lef.(1)

Huzur fenamet mevfu'r cenâb vekalotpenâhıya

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridirki.

Trablusgarb'dan Mısır hududına değin derdest inşâ bulunan telgraf hattı kariben Hümos nam mahalle isâl kılınacağından oraya küşad olunacağı merkeze bir me'murin teyanıya Trablus merkezine dahî bir nefer me'murin ilavesine lüzûm göründiğinden Trablus me'murine bin iki yüz elli ve Hümos me'murine bin ve müderrinde istihami icab eden bir nefer mevsil muharrata dahî emsâli vechle yüz altmış altı kuruş maaş tahsis ve it'âsı hakkında telegraf idaresinden mevrüd takrir leffen arz ve takdim kılınmış olmağın icray-ı icab her halde emr ü fermanı âlî cenab hidivilerine bulunmağın ol-babda emr ü ferman hazret men lehü il emrindir.

Fi 5 Zilhicce sene 1286/8 Mart 1870

İrade dahiliye No:42454 Lef.(2)

Utüfetlü Efendim hazretleri.

Trablusgarb'dan Mısır vilâyeti hududuna değin derdest inşa bulunan telgraf hattı Hümos nam mahalle kariben isâli kılınacağından orada küşad olunacak merkeze bir me'mur ik'adına ve Trablus merkezine dahî bir nefer me'murın ilâvesine lüzum görüldüğünden Trablus me'murına bin iki yüz elli ve Hümos bin ve müderribine istihami icab eden bir nefer mevsil muharrata dahi emsali vechle yüz altmış kuruş maaş tahsis ve it'ası hususune dâir nafia nezaret celîlesinin tezkiresi telgraf idaresinin takriri ile arz ve takdim kılınmış olmağla ber vecih inhâ icra-yı icabının nezaret müşârün ileyhaya ve hazinece tesviye muktezasının dahi maliye

nezaret celîlesine havalesi hakkında ve her ne vechle irade seniye cenab mülûkane müteallik ve şeref-sudûr buyrulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla senâveri tarkim kılındı efendim.

Fi- 28 Zilhicce 1286/31 Mart 1870

Ma'ruz-ı çâker-i kèminelcridirki.

Enmelezeyb ta'zim olan işbu tezkire-i samî âsafâneleriyle mezkûr tezkire ve takrir manzur ali cenab şehinşah-ı buyrulmuş ve hususi mezkûrın ber mevcib istizan icrayı icabinde nezaret müşar ün ileyhaya ve hazinece tesviye muktezasının dahi maliye nezaret celîlesine havalesi müteallik ve şeref-sudûr buyurulan emri irade seniyye hazret hilafetpenahi mantûk münifinden olarak zikr olunan tezkire ve takrir yine savb sâmı-ı sedaretpenahılarına iade kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü ferman hazret veliyy ül-emrindir.

Fi 29 Zilhicce 1286/1 Nisan 1870

Ek: 19

Ayniyat Defteri

No: 1142

Heyet A'yan a'za-yı kırâmından Mustafa Nuri Paşa hazretlerine

Bab'ül Münşiye haricinde kâin Hamûde dergahıyla cami-i ve Türbesinin meşihat ve imâmet ve hutbet cihetlerine füz-ül-allah Efendi tayin olunmasıyla muamele-i lâzimenin icrası varidat vakfın suret sarf ve idaresinin iş'arı hafz makam senâverine tastir olunan tahrirata cevaben Trablusgarb vilâyet-i celîlesinden gelene tahrirat manzûr-ı sâmîleri buyrulmak üzere melfûf suretler ile beraber irsâl sûy-ı sâmîleri kılınmış olmağın meallerine naza-

ran ma'lumat ve mutâlaa devletlerinin iş'âr ve ifâde ve evrak-ı merkûmenin iâdesine himmet buyrulması sıyakında tezkire

Fi 23 Rebiülevvel sene 1294/ 9 Mart 1877

Ek: 20

İrade -Şuray-ı Devlet

No: 2739 Lef:1

Trablusgarb vilâyetinin Şuray-ı devlete havale buyurulan (9 Cemaziyelahir 1296 senesi ve 19 Mayıs 1295 senesi) tarihli ve on beş numaralı tahriratıyla melfûf keşif defteri ve resim maliye dairesinde kirâat ve mütalâa olundu.

Hulasa-ı iş'âr derûn şehirde kâin burc tûrab demekle ma'rûf kale müşrif harap olmasından nâş keşfi mucibince masarıf tamiriyesi olan on dokuz bin kuruşun bu makule sur ve burc tamirine sarf edilmek üzere vaktiyle bazı eshâb hayriyat tarafından vakf edilerek elhâlet ü-hazihi dâire-i belediye ma'rifetiyle idare olunmakta bulunan beyût ve dekâkin ve akarat saire hasılatından tesviyesi istizanından ibaret bulunmuş ve bil-muhabere maliye nezaret celîlesinden gelen 17 Zilhicce 1296 tarihli cevapta iş'âr mahalli tervic edilmiştir.

İktiza-ı maslahat lede l-müzakere akarat mezkûre bu gibi sur ve burc tamiriçün vakf edilmiş olmak hasbiyle zikr olunan kale masarıf tamiriyesinin hasılat mebhuseden tesviyesi muvaffık şert vakif görünmüş ve melfûf keşif defterinde tamirat merkûme masarıfı yirmi üç bin üç yüz yirmi beş kuruş olarak terkim edilip tahrirat merkûmede on dokuz bin dokuz kuruş gösterilmesi keşfinden sonra icrây kılınan munakaşa da tenzil mıkdarından neş'et eylediği defter mezkûr zeberindeki mazbata mündericâtından istidlâl

olunmuş idüğinden bir mucib istizan icrayı iktizasının canib vilâyete tebliği ve fakat mezkûr dükkânların vilâyet merkûme dâire-i belediyesinin inde teşkilide sair rüsûmat ile beraber dâire-i belediyeye terk edildiği nezaret müşar ün ileyhenin cümle-i işarından bulunmuş ise de müsekıfat ve müsta'lât vakfiyenin devair belediyeye terki hüküm nizame tevfik edilmediği cihetle evvel-ü emirde mezkûr beyut ve dekakin ve sairenin cihet vakfiyeti anlaşılmak lâzım gelerek bu-bâbda hazinece de defterhakanî muhasebesince kayd ve ma'lumat bulunamadığından ve bunların vakfiyesi sicilat mehakim mahaliye de mukayyed ve mazbût olmak icab edeceğinden akarat mezkure ne vakit ve ne şert ile kimler tarafından vakf edilmiş ve kaç aded olup ne kadar zira' arazi üzerine mebni bulunmuş olduğunun bil-tahkik iş'ârı hususının dahi beyan ve tavsiyesi ve nezaret müşar ün ileyheye ma'lumat itâ'sı tezekkür olunarak mezkûr resim ve keşif defteri leffen takdim kılındı el-bâbda emr ü ferman hazret men lehü ül-emrindir.

Fi: 6 Muharrem 1290/20 Aralık 1879

Ek: 21

İrade - Şurayı Devlet No: 2739 Lef:1

Utüfetlü efendim hazretleri,

Şurayı devlet maliye dairesinin melfûf defter ve resim ile beraber arz ve takdim kılınan mazbatası mealinden müsteban olduğu üzere Trablusgarb şehri derûnunde kâin burc tûrabi nam kalenin mâil inhidam olmasından naş keşif ve munakasası mucibince masarıf tamiriyes olan on dokuz bin dokuz kuruşun vaktiyle eshab hayrat tarafından bu-makule tamirata sarf edilmek için vakf edilerek

elyvem daire belediye ma'rifetiyle idare olunmakta bulunan beyut ve dakakin ve akarat saire hasılatından tesviyesi Trablusgarb vilâyeti valiliği canibinden ba-tahrirat inha ve istizan olunup lede-l muhabere maliye nezaretinden dahi uşbu suret tesviye tervic olunmuş ve kale-i mezkûrenin hasılat mebhûseden tesviye-i masarıf termimiyesi muvaffık şert vâkıf görünmüş idüğinden ber mucib istizan ve icra-yı iktizasının vilâyet mezkureye iş'ârı ve akarat mezkure ne vakit ve ne şert ile kimler tarafından vakf edilmiş ve kaç aded olup ne mıkdar zira' arsa üzerine mebni bulunmuş olduğunun bil-tahkik izbarı hususunın dahi ilâve ve tesviyesi ve nezaret müşar ün ileyhaya dahi malûmat ita'sı tezekkür kılınmış olmagla ol-bâbda her ne vechle irade-i seniyye-i hazret padişahi müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk münifi infâz ibtidâr edileceği beyanıyla tezkire-i senâveri terkim olundu efendim.

Fi: 7 Safer 1297/20 Ocak 1880

Ma'rûz-ı çâkerikemineleridirki.

Reside-i dest ta'zim olan işbu tezkire-i samiye-i vekaletpenahileri evrak melfûfe ile beraber âli-i hazret padişahi buyurulmuş ve suret ma'ruzenin ber mucib istizan icra-yı mukteziyatı müteallik ve şeref-sudûr buyurulan irade-i seniyye-i cenab şehinşahı mantûk münifinden olarak evrak mezkûre savb samı-ı âsafânelerine iâde kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü ferman hazret veliyy ül emrindir.

Fi: 8 Safer 1297/21 Ocak 1880

Şûrâ-yı Devlet No:3847 Lef 1

Trablusgarb merkez rusumât idaresi iskelesinin metânet ve resânetçe en ziyade gözedilecek ciheti bulunan ve denizin sademâtına mukavemet edegelen mahal yarılıp ayrılacak bir hâle gelmiş ve ilerde iskele ile beraber gümrük ebniyesi dahi harâb ile idareyi hayli hasarâta uğratacağına yakin hasıl olmuş olmaktan nâşi hükümet-i mahalliyeye mürâcaatla derhal keşfi bi'l-icrâ mezkûr iskelenin tahkim ve tarsiniyle idare mahallinin muhataradan vikâyesi zımnında şark ve şimal cihetlerine bir sıra sandık vaz ve imlâsı lâzımeden görünmüş ve bu da yetmiş üç bin kuruş masrafla vücuda gelebileceği keşfiyyât-ı vakıadan ve fırka-i askeriye inşaat komisyonunca da edilen tasdikten anlaşılmış olmasıyla keyfiyet meclis-i idâre-i vilâyete havâle olunarak alel-usul münâkaşası dahi icrâ ettirildikte tüccârân-ı mahalliye beyninde meskûkat-ı mütedâvile hesabiyle nihayet altmış dört bin dokuz yüz kuruşta talibi uhdesinde takarrur eyliyerek ol-bâbda meclis-i mezkûrdan tanzim kılınan münâkaşa mazbatası ve resm-i musattah ve keşf defteriyle ol-bâbda canib-i vilâyetten vârid olan tahrirât-ı cevâbiyenin aynen ve leffen irsâl kılındığından ve inşâât-ı mezkûrenin munâkasa kararını tesâvüz etmemek ve metânet ve resânetine idarece dikkad edilmek üzere maktû'an ihalesi daha hayırlı olarak bunun ale'l-acele icrâ ve ikmâli ise mecburiyet tahtında olmasına binâen me'zûniyet emr-i resmîsinin vurûd anında hemen inşaâta mübâşeret olunmak ve mevsim-i şitâya kalmamak üzere levazımât-ı muktezîye-i inşâiyenin şimdiden müteahhidi tarafından tedârik ve istihzâr edilmekte olduğundan bahisle iktizâsı bu kere Trablusgarb rüsumât nezaretinden alınan 5 Ağustos 1299 tarihli tahrirâtta istizân olunmuş ve siyâk-ı

iş'ârıyla ve evrâk-ı mersûla meallerinennazaran mezkûr iskelenin icrâ-yı tamiri derece-i vücûbda olduğu anlaşılıp zikr olunan mazbata teferruâtıyla maan ve merbûtan takdim kılınmış ve Trablusgarb şehrinde beyne't-tüccâr sim-i mecidiyenin yirmi bir kuruş yirmibeş paraya tedavül etmekte olduğu bi'l-tahkik anlaşılıp bu hesap üzere olan altmış dört bin dokuz yüz kuruşun mecidiye on dokuz kuruş hesabıýla mıkdari elli yedi bin yirmi bir kuruş otuz sekiz paradan ibaret bulunmuş olduğundan mesârifi mezkûre bazı inşâât ve tamirât karşılığı olarak emanet-i kemterînin saı-ihâl muvâzenesine ithâl edilmiş olan tahsisâtın Yafa gümrüğü gibi henüz inşââtına başlanmamış olan mahaller tertibâtından tesviye olunmak üzere tamirâtın icrası hususunun pişkah-ı dakâyık-i iktinah-ı cenab-ı vekâlet-penâhilerine lüzum-ı arz ve istigzanı bi'l-havâle cemiyet-i rüsûmiyeden ifâde kılınmış olmakla bu babda şeref-sunûh edecek irâde-i aliye-i fehimânelerinin viyy-i kemleriye emir ve izbâr buyurulması babında ve herhalde emr ü fermân hazret-i veliyy'ül-emrindir

10 Zilkaade 1300

Edib İbrahim

Rüsûmât emânetinin Şurây-ı devlete havâle buyurulan işbu takrîri, melfûfiyle dahiliye dâiresinde kırâat olundu. İstizân olunduğu vechile Trablusgarb merkez rüsûmât dairesi iskelesinin tahkîm ve tarsîniyle idâre mahallinin muhâtaradan vikâyesi için şark ve şimâl cihetlerine bir sıra sandık vaz'ı ve mesârifi olan elli yedi bin yir mi bir kuruş otuz sekiz paranın tertîb-i mezkûrdan tesviyesi husûsunun emânet-i müşârün-ileyhâya havalesi tezekkür olunarak mezkûr keşif defteri ve resim leffen takdim kılındıcemr ü fer-

man hazret-i men leh'ül-emrindir.

21 Zilhicce 1300

Mehmed Memduh Haşim İbrahim Rıza Ahmed Lütfi Tahir Paşa

Şerif Abdullah Paşa Seyyid Mehmed Nesim

Ek : 23

Şura-yı Devlet No:3847 Lef 2

Huzûr-ı mealî-mevfûr cenâb-ı vilâyet penahiye

Devletlü Efendim Hazretleri

Cend gün sonra suret-i mahsûsada vurûd edecek vapura bi'l-tahmîl Dersaâadete nakl olunacağından bahisle asâkir-i Şahane efrâdı canibinden geçen sene gümrük iskelesine vaz' olunmuş olan kâr-ı kadîm cesim kale toplarının ne hal: ise ol vakitten beri iskelede kalmış olması vüsatsizliği cihetiyle eşya-yı vâride-yi ticâriyenin vaz' ve hıfzında zaten müşkülâttan hali olmayan mevki, idarece bir kat daha izdihamı mucib oldukdan başka geçende birbirini teâkub eden fırtınada bunların mevdû' olduğu mahallin bir tarafı sakatlanmış ve işbu sakatlıkta mezkûr toplar sıkletinin dahl-i küllisi olduğu bedîhî ve aşikâr bulunmuş olduğundan binâenaleyh sali-fü'z-zikr topların bir an evvel âhar münâsib bir mahalle nakli ve iskelece vâki olan sakatlığın dahi gittikçe tecessüm ile ona göre tabiiyyü'l-vukû' olan masarif-i zâideye mahal ve lüzûm kalmamak üzere belediye tarafından veyahut diğer erbâb-ı vukûfun inzimâm-ı re'yiyle hemen keşfinin icrası hususunun lâzım gelenlere irâde ve tebliğ buyurulması babında emr ü

ferman hazret-i men lehu'l-emrindir.

16 Cemaziyelevvel 1300/25 Ocak 1883

HÜSAMEDDİN

Ek: 24

Şûrây-ı Devlet 3847 Lef 4

Devletlü Efendim Hazretleri

Rusumât emânetinin Şurây-ı Devlet dahiliye dâiresinden bâ-mazbata bi'l-tenzîl melfûfâtiyle maan arz ve takdim kılınan takriri mutâlaasından müstebân olduğu vechile Trablusgarb merkez rüsumât idaresi iskelesi denizin sadâmatına mukâvemet edemeyerek yarılıp ayrılacak bir hale gelmesinden dolayı ilerde iskele ile beraber gümrük ebniyesinin dahi harâb olacağına yakın hasıl olduğundan mezkûr iskelenin tahkim ve tarsiniyle idare mahallinin muhatereden vikayesi zımnında şark ve şimal cihetlerine birer sıra sandık vaz' ve imlası lâzımeden görünmekle alel-usul yapılan resm-i musettah ve keşif defteri üzerine meclis-i daire-i vilâyetçe münâkaşası bi'l-icrâ mecidiye on dokuz kuruş hesabıyle elli yedi bin yirmi bir kuruş otuz sekiz parada talibi uhdesinde takarrür eylediğinden meblağ-ı mezbûrun bazı inşâât ve tamirât karşılığı olarak emânetin sâl-i hâl muvazenesine idhâl edilmiş ve henüz inşââtına başlanmamış olan mahaller tertîbâtından tesviye ile tamirâtın sürat-ı icrâsı için emanet-i müşarünileyhânın taleb eylediği mezûniyetinin i'tası tezekkür kılınmış olmakla ol-bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi şeref müteallik buyrulur ise infâzı mantûk-ı münîfine ibtidâr edileceği beyanıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

29 Zilhicce 1300

Ma'rûz-ı Çaker-i Kemîneleridir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmi-i sadâret-penahileriyle evrâk-ı melfûfe manzûr-ı âli buyrulmuş ve hervech-i isti'zân ma'zûniyet-i matlûbenin i'tâsı hususına irâde-i seniyye-i hazret-i padişahî müteallik ve şeref-sudûr buyrularak evrâk-ı mezkûre iâde kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü ferman hazret-i veliyy ül-emrindir.

4 Muharrem 1301/5 Kasım 1883

Ek: 25

İrâde-dahiliye No: 76902 lef.1

Ma'ruz-ı çaker-i kemineleridirki

Trablusgarb'da kain nüsretiye ve kumandan ve seyyid Mısrî tabiyelerinde topcu askeri ikâme edilecek mahal olmamağla bu tabiyelere otuz nefer istiab eder birer koğuş inşası ve Hamidiye tabiyesindeki atik fevkanî koğuşun da haraba yüz tutmasından naşi üst katı hedim olunarak alt katının tamiri zımnında keşifleri bil-icra yüz yetmiş bin dört yüz altmış iki kuruş masraf tahmin edilmiş ve fırka-ı askeriyenin Trablusgarb vilâyeti emvalinde doksan sekiz dokuz senelerine mahsuben yüz on bir bin kuruş istihkâmât tahsisatı bakiyesi bulunduğundan şu bakiyenin emval-i vilâyetten istifâsıyla masarıf-ı muhammene kusurı olan altmış bin küsür kuruş için de bir havale tertib ve itası Trablusgarb fırka-ı askeriyesi kumandanlığından vuku bulan işâr üzerine umum topcu ve istihkâm komisyonunca kararlaştırılmış ise de Trablusgarb istihkamatiçün tophanenin üç yüz bir senesi bütçesine yalnız elli bin kuruş dâhil olup kılâ-ı [illegible] [illegible] namine hiç bir şey konulmadığı cihetle masarıf-ı mekşufenin ikmaline muktezî altmış bin küsür kuruşın icra-yı hava-

lesi irade-i seniyye istihsaline mütevakkıf görünmesine binâen küsüründen sarf-ı nazarla zikr olunan altmış bin kuruşun koğuşlar inşaatına sarf olunmak ve tophanenin üçyüz bir senesi bütçesine dahil ebniye tertibinden mahsub kılınmak üzere Trablusgarb vilâyeti emvalinden fırka-ı mezkûreye itâ ettirilmesi zımnında maliye nezaret-ı celilesine emir verilmesi hususunun huzur-ı samı-i sadaretpenahilerine arz ve izbarına dair tophane-i amire meclisinden tanzim olunan mazbata leffen takdim kılınmış ve zikr olunan emakin-ı askeriyenin vucub-ı inşa ve tamiri müstağnı-ı arz ve bayan bulunmuş olmağla emr ü ferman hazret men lehü'l-emrindir.

Fi, 5 Muharrem 1303/14 Ekim 1885

Ek: 26

İrade-Dahiliye No:76902 Lef.2

Utufetlü efendim hazretleri

Trablusgarb kain Nasrtiye ve kumandan ve seyyidi Mısırı tabiyelerinde topcu askeri ikame edecek mahal olmadığından bunlara otuz nefer istiab kari birer koğuş inşası ve nam nami-i cenab cihanpanıya mensub tabiyedeki atık harap koğuşunda alt katının tamiri zımnında masarıf keşfiyeleri bulunan yüz yetmiş bin dört yüz altmış iki kuruştan yüz on bir bin kuruşın fırka askeriyenin Trablusgarb vilâyeti emvâlinden sinin atîke istihkâmât tahsisâtı bakiyesinden ve yalnız altmış bin kuruşun dahi tophanenin üç yüz bir senesi bütçesine dahil ebniye tertibinden tesviye ve mahsub kılınmak üzere fırka-ı mezkûreye itâ ettirilmesi zımnında maliye nezâret celîle-

sinden icra-yı havâlesi hakkında tophane-i amire müşirin celilesinin tezkiresi mazbata-ı melfûfe ile beraber arz ve takdim kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vechle emr ü ferman Hümayun hazret mülûkane şeref müteallik buyurulur ise mantuk münifi inkâz olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim.

Fi. 12 Muharrem 1303/ 21 Ekim 1885

Ek: 27

İrade dahiliye No:76302 Lef.3

Trablusgarb'ta nasrtiye ve kumandan ve seyyid Mısırı tabiyelerinde topcu askeri ikame edilecek mahal olmamağla mezkûr tabiyelere otuz nefer istiab eder birer koğuş inşâsı ve Hamidiye tabiyesinde bulunan atik fevkani koğuşın müşrif harap olunmasından dolayı üst katı hedim olunarak alt katının tamiri zımnında keşifleri bil-icra yüz yetmiş bin dört yüz altmış iki kuruş masraf tahmin kılındığından ve istihkamat mezkûre inşaatıçün geçen doksan sekiz ve doksan dokuz senelerine mahsuben fırkanın Trablusgarb vilâyeti emvalinde elyevm yüz on bir bin kuruş bakiye-i tahsisatı bulundığından bunun merkez koğuşlara sarf olunmak üzere emval vilâyetten istihsaliyle kusur altmış bin küsür kuruş içinde ayrıca havale celbi lazim geleceğine dair Trablusgarb fırkası kumandanlığından makam malây-ı cenab ser askeriyeye vurud ederek oradan ba-tezkire topcu ve istihkam müfettiş umumîliği canibine irsal kılınan tahrirat üzerine mezkûr altmış bin küsür kuruşın hemen icra-yı havalesi umum topcu ve istihkam komisyonunca kargır olmuş ve bil-müracaa Trablusgarb istihkamatıçün tophanenin üç yüz bir sene bütçesine fakat elli bin kuruş da-

hil olup kıla şahanenin ebniye masarıfı namine nesene idhal edildiği cihetle melağ matlub mezburın icra-yı havalesi irade-i seniyeye mütevakkıf idüği dahi muhasebeden ba-derkenar ifade kılınmağın küsürinden kat' nazarla yalnız zikr olunan altmış bin kuruşın marr ül-beyan koğuşlar inşaatına sarf olunan ve tophanenin zikr olunan bütce dahilindeki ebniye tertibinden mahsub edilmek üzere Trablus garb vilâyeti emvalinden fırka-ı mezkureye ita ettirilmesi zımnında maliye nezaret celilesine tebliğat ifası hususunun bab âliye arz ve iş'ârı babında emr ü ferman hazret men lehü l-emrindir.

Fi: 4 Muharrem 1303/ 13 Ekim 1885

Ek: 28

İrade-dahiliye No:79756 Lef:9

Devletlü efendim hazretleri.

Trablusgarb sancağına tâb' Garyan kazasında kadimen mevcûd olduğu halde harap olan bir bâbhavranın müceddeden inşası için mahal mezkûrde mütemekkin cemaat Museviye tarafından istidây-ı müsaade olunması üzere mahallince icra kılınan tehkikata dâir vilâyet mezkûre meclis idâresinden meb'ûs mazbata ve adliye nezaretiyle muhabereyi şamil tezkireden ve ol-bâbda Divan Humayun kaleminden yazılan mukteza varakasında bahsla icra-yı icabine dâir dahiliye nezaret celilesinin tezkiresinin takımıyla arz ve takdim kılınmış ve meallerine nazaran mezkûr havranın iddia-i temellük olunan arazinde inşa ve masarifin müstedîlar tarafından tesviye ve ifâ kılınacağı ve inşasında bir güne mahzûr olmadığı anlaşılmış olmağla mezkûr mukteza varakasında gösterildiği vechle hevranın inşası

zımnında kuyud lâzime ve müetadenin derciyle ruhsatı mutazammın emri âli isdarı hakkında her ne vechle irade-i seniyye hazret padişahi müteallik buyurulur ise mantûk münifi infâz edileceği beyanıyla tezkire-i senâveri terkim olundu efendib.

Fi: 22 Safer 1304/21 Kasım 1886

Sadr-ı a'zam

Kamil

Ma'rûz-i çâker-i kemineleridirki.

Reside-i dest ta'zim olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadaretpenahleriyle evrak melfûfe manzûr âli-i buyurulmuş ve ber vech istizan kuyud müetâdenin derciyle emri âli isdarı rehin müsaade-i seniyye-i cenab padişahi olarak evrak-i ma'rûze iade kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü ferman hazret veliyye l-emrindir.

Fi: 23 Safer 1304/22 Kasım 1886

26- Saat kulesi Osmanlılar zamanında kalma .

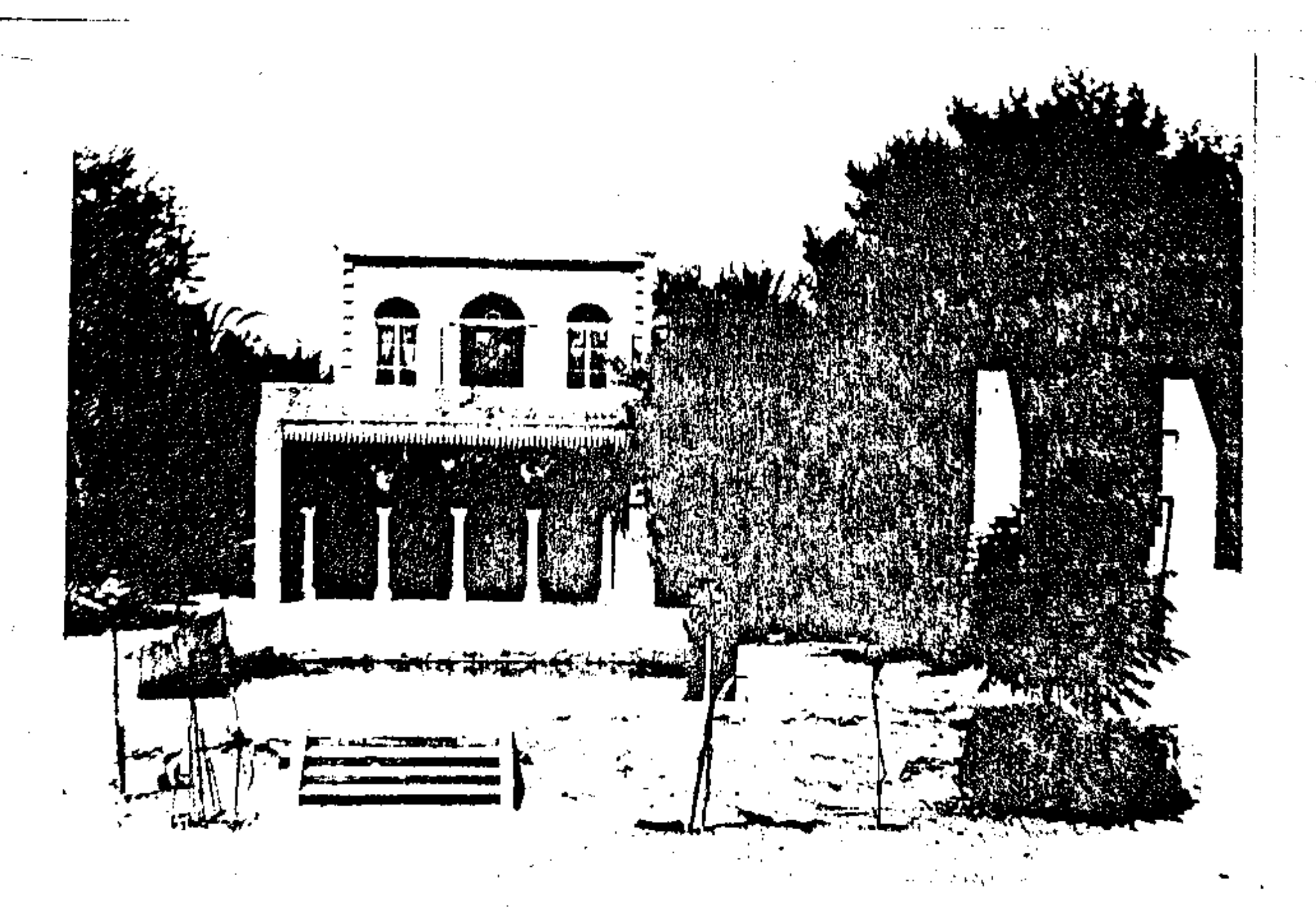
25- I769 yılında yapılmış olan han'ın kapısı .

24- Zilten nâhiyesinde mevcut bulunan hükümet konağı .

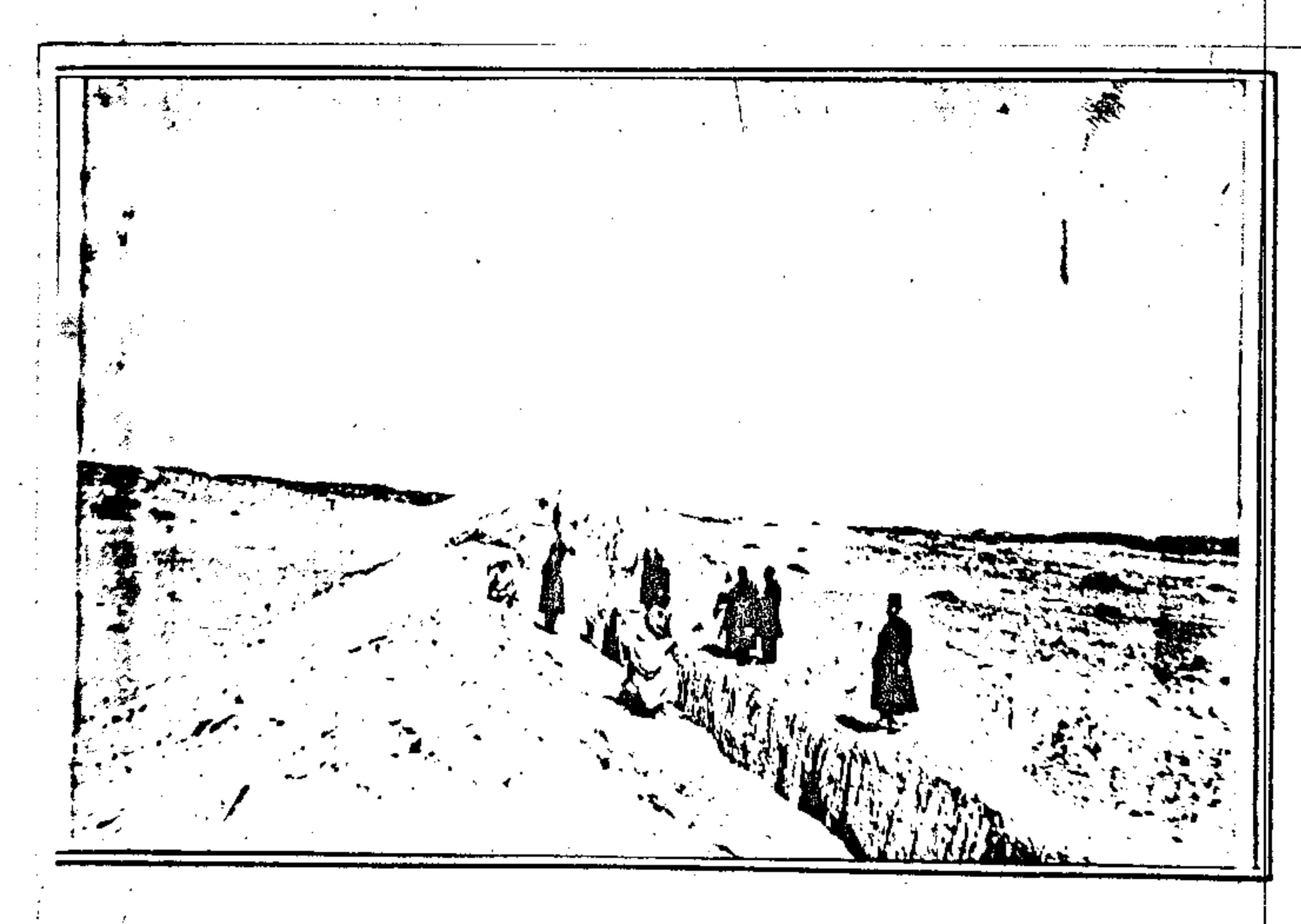
22- Memleket bahçesinin resmî .

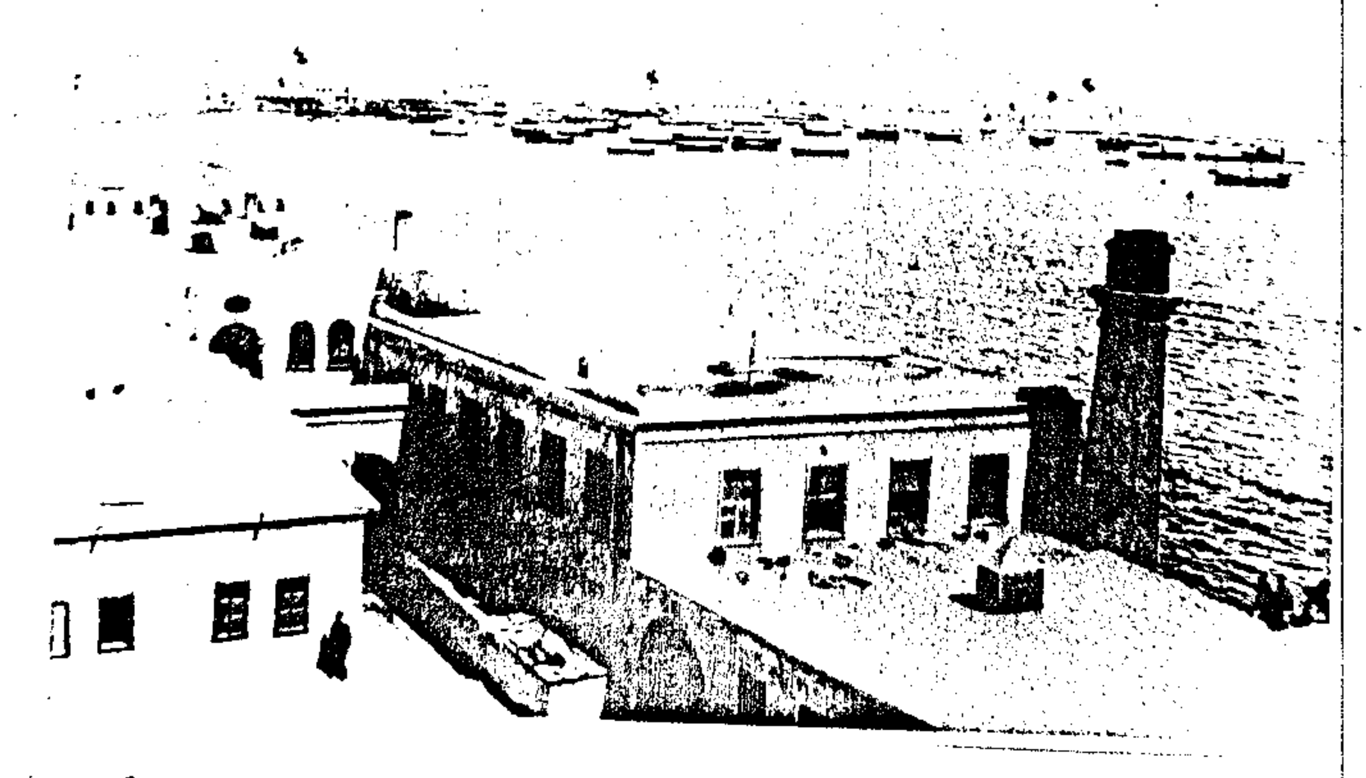
23- Vali Paşa'nın Münşiye'de vaki' bahçesindeki köşkü .

I9- Ayn Zara suyunun ameliyet cesime hafriyesi resmî .

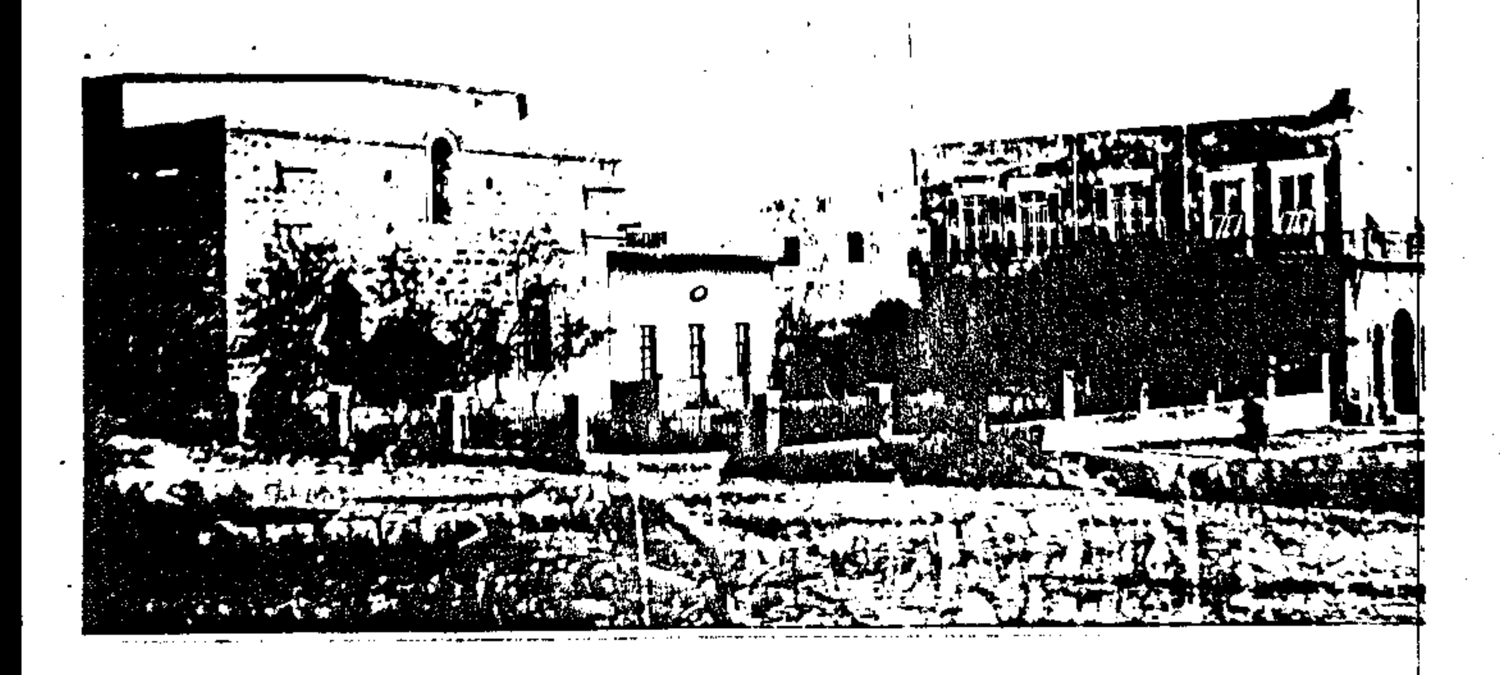

I8- Ayn Zara suyunun ameliyet hafriye-i ibtidâî

I6- Askerin buğday fabrikası, Osmaniye istihkamatı, Karantine ve gümrük dairesi.

I7- Rüsumat dâiresi ve İskelesi,

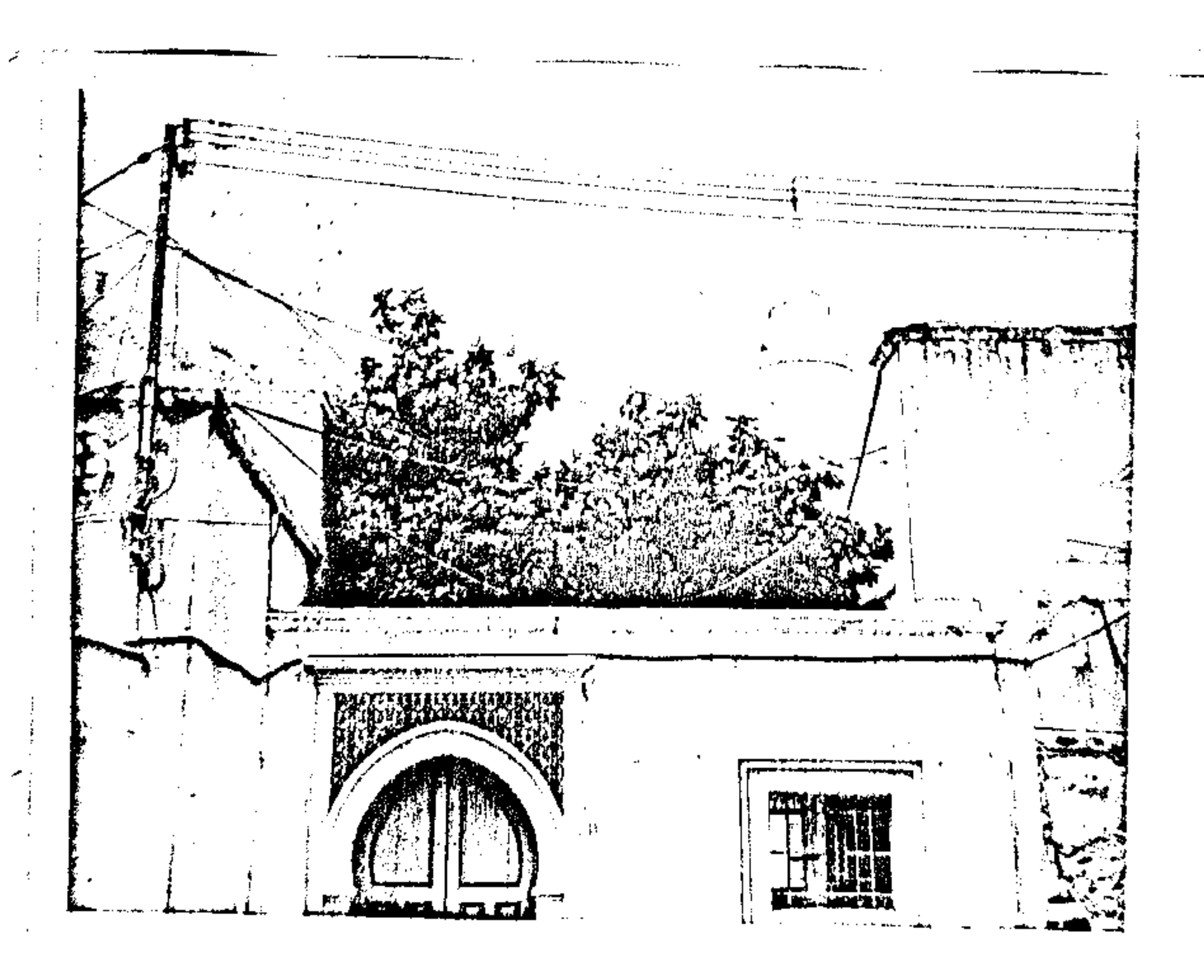

I4- Homs Mutasarrıflık dâiresiyle ittisalinde yeniden yapılan cami-i şerif resmî ,

I5- Trablusgarb şehrinin deniz cihetinden manzarası.

I2- Askerî Hastanesi.

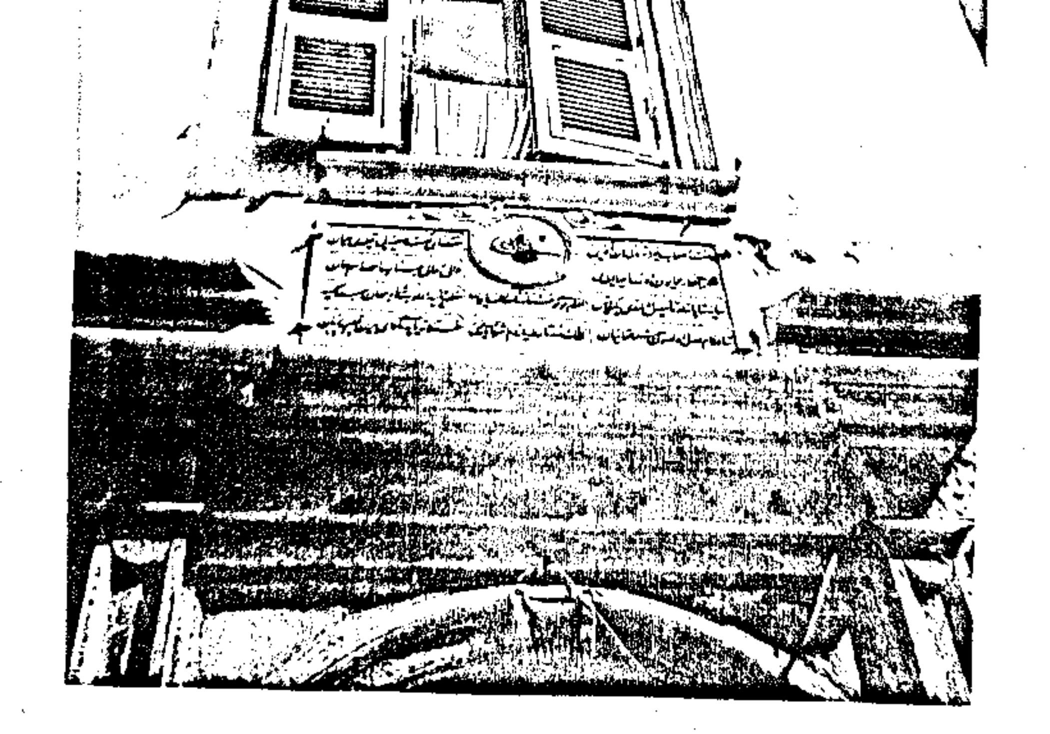
I3- Turgut Reis Camii .

II- Turgut Paşa cami-i şerifi menâresiyle
Osman Paşa medresesinin kapısı .

lo- Bâb ül-bahrde askeri rüşdiye mektebi .

8- 1687'de Osmanlıların inşa ettiği İstanbul'a Zabit çıkaran askeri ortaokul .

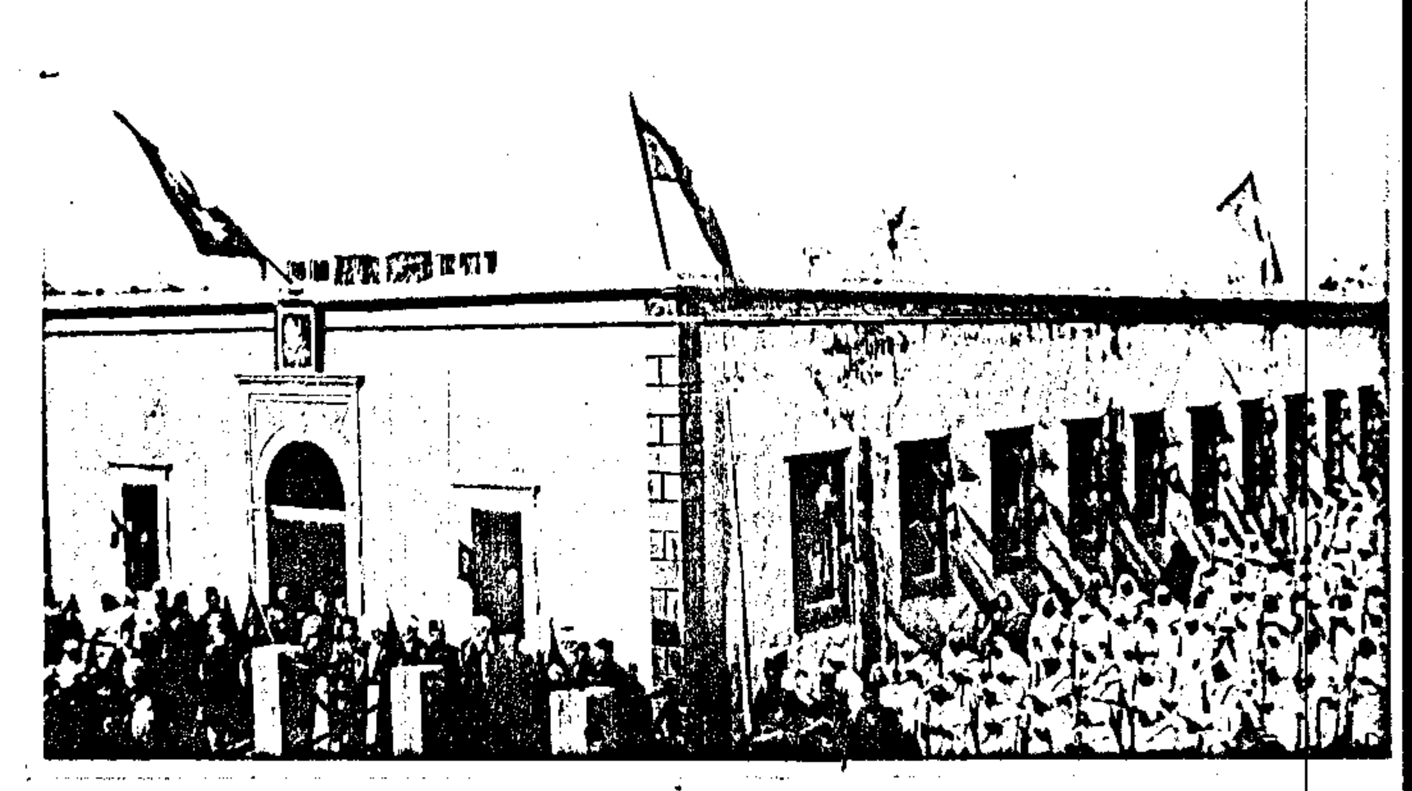
9- Sakızlı Osman Paşa medresesi umumi görünüş .

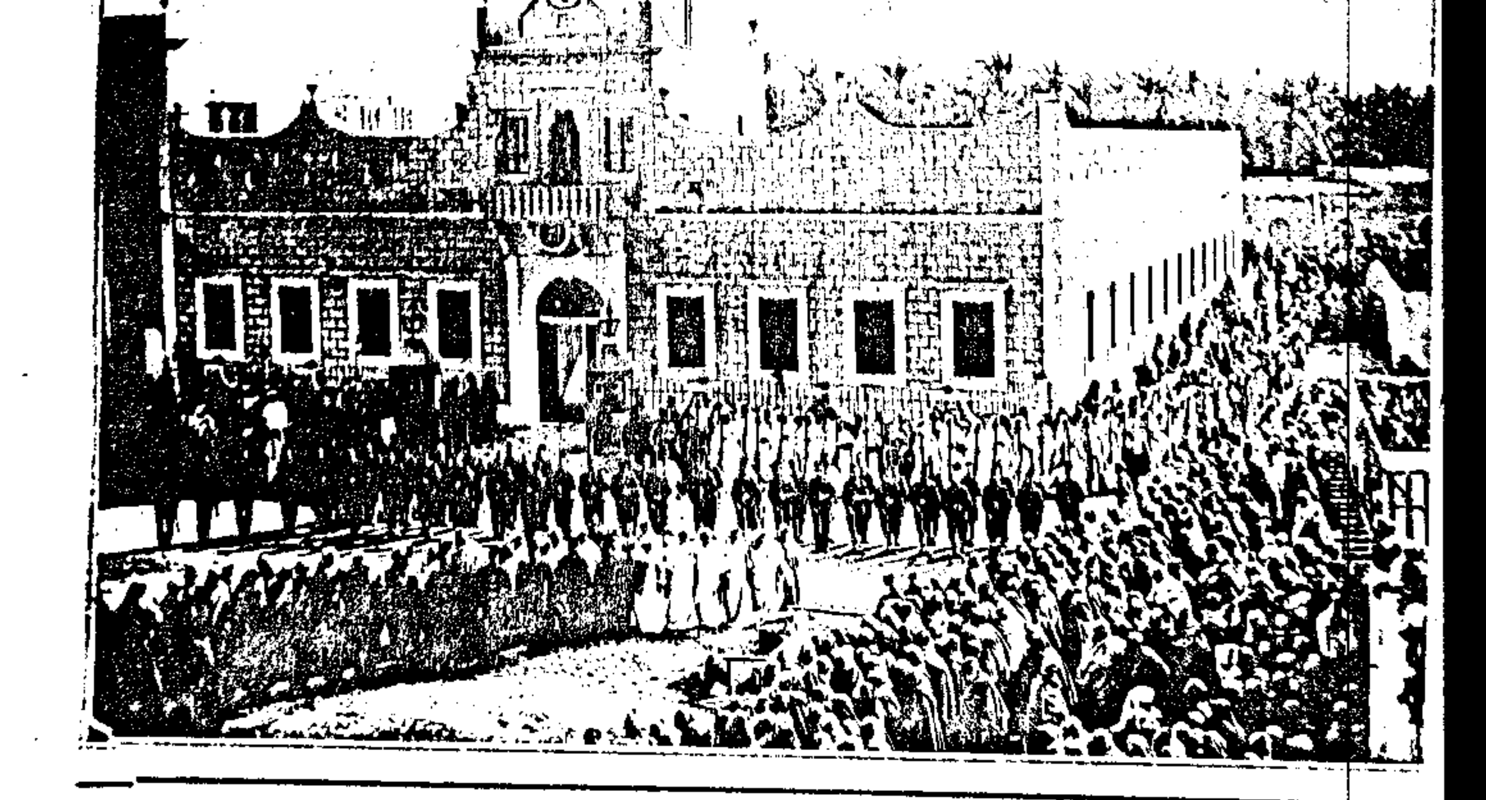
7-I887'de Osmanlıların inşa ettiği İstanbul'a zabit çıkaran askeri ortaokul.

5- Vilâyet dâiresine muttasıl olarak vilâyetce inşa olunan bir bölükün askerî koğuşu .

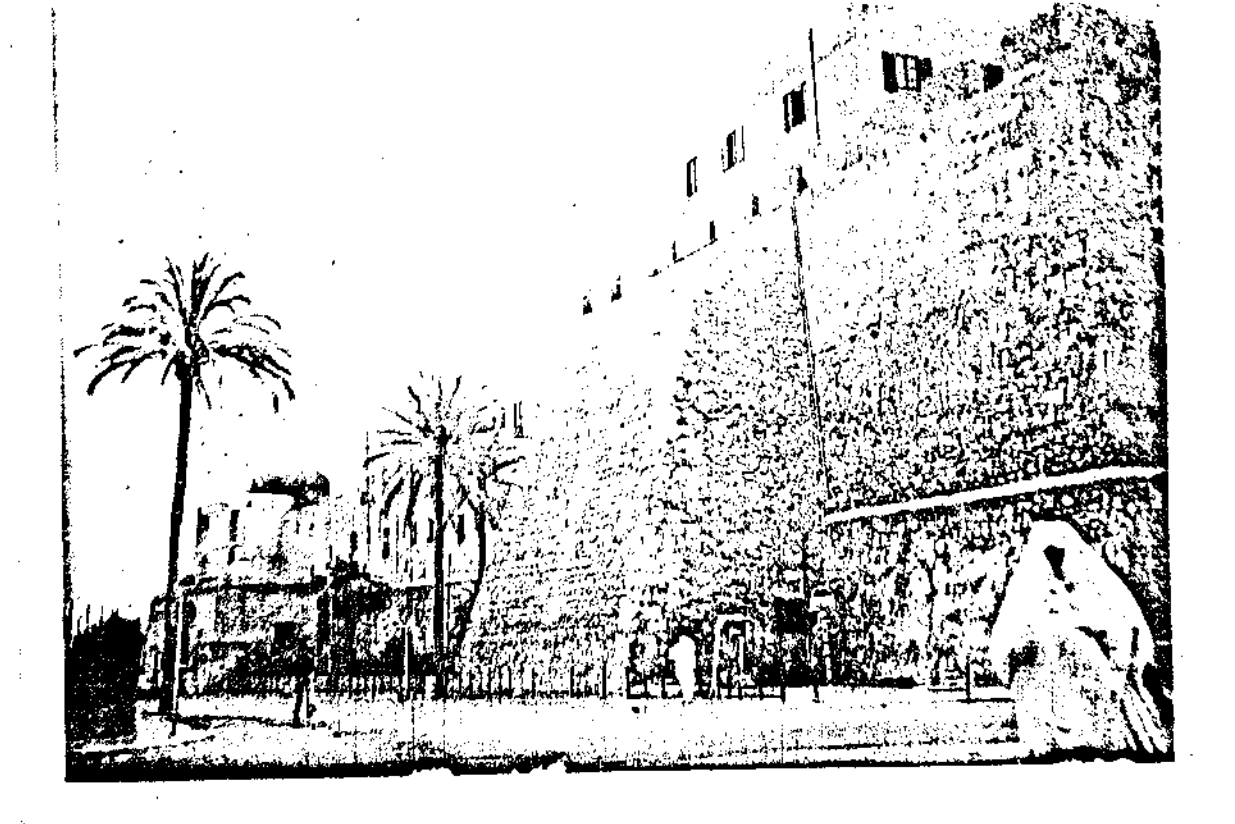

6- Trablusgarb iki buçuk saat mesafede Canzur nâhiyesi merkezinde müceddeden inşa olunan dâire askeriye ile silah ve cebehane deposu .

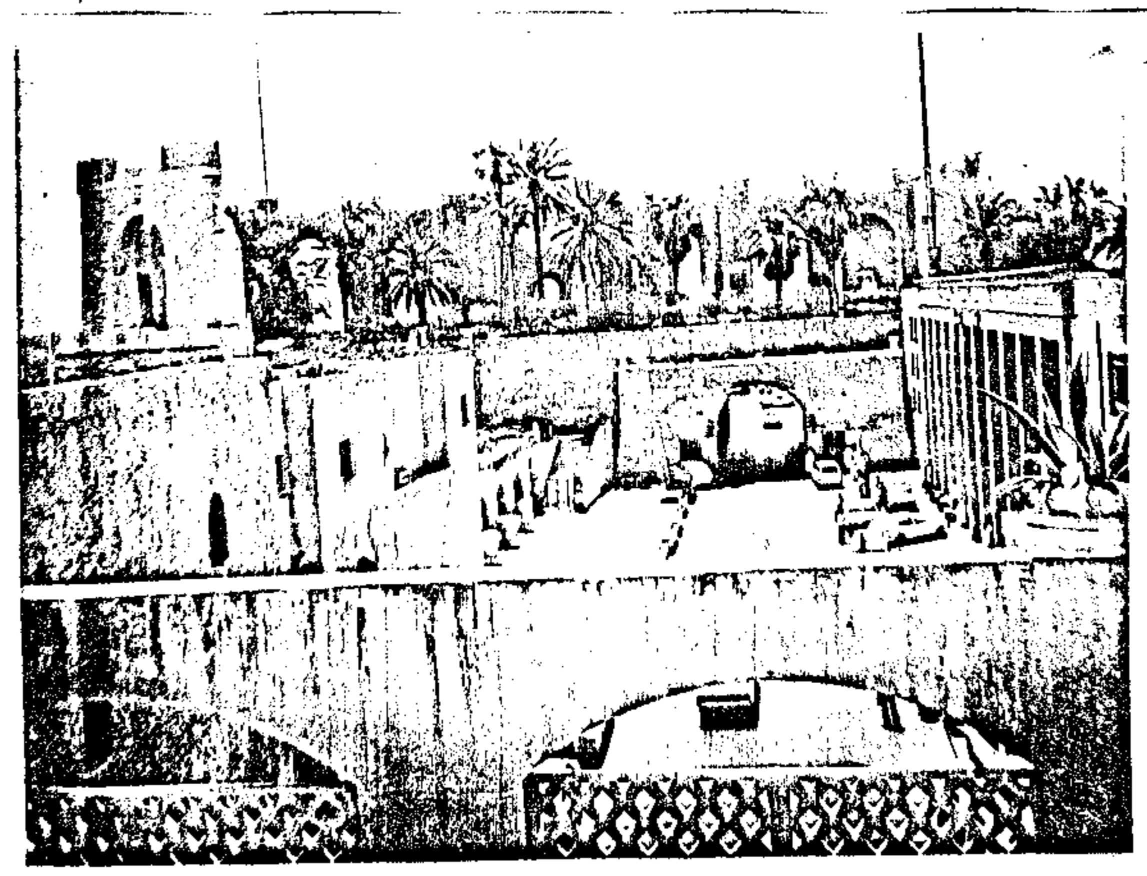

3- Homs sancağına tâbi ve sahil bahr'de vaki' Zilten kazası merkezinde müceddeden inşa olunan askerî kışlası .

4- Süvâri kışlası ve karşısındaki bahçesi .

1- Osmanlı Valisinin son 300 senedir kullandığı Türk kalesi, dış görünüşü .

2- Osmanlı Valisinin son 300 senedir kullandığı Türk kalesi, iç görünüşü .